

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

מאוהלה של תורה למאהל טירונים

מפגש בין מודלים תרבותיים

יוחאי חקק

ירושלים, נובמבר 2003

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Yeshiva Learning and Military Training
An Encounter Between Two Cultural Models

Yohai Hakak

עורכת אחראית: שונמית קרין
עורכת לשונית: ליאורה הרציג
הכנה לדפוס: זהבה דדון
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 4/16 Publication No.

ISSN 0792-6251

© 2003 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ
רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל: 5666243-02 פקס: 5666252-02
office@fips.org.il

על המחבר

יוחאי חקק הוא אנתרופולוג שכותב עבודת מחקר לתואר דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים. העבודה עוסקת בזהויות גבריות בקרב צעירים חרדיים.

על המחקר

מחקר זה, ראשון מסוגו, בוחן את מפגשם של צעירים חרדיים עם השירות הצבאי במסגרת של טירונות כלל-צה"לית, שבו המערכת הצבאית שואפת מטבע הדברים להפוך אזרחים לחיילים. הפיכת הצעירים לחיילים כוללת משטור ומשמוע גופם והתנהגותם, הקניית ידע, מיומנויות וערכים. כל זאת, במטרה להבנות מחדש את זהותם של הצעירים בהתאם לצורכי המערכת הצבאית. המחקר בודק את האופן שבו הטירונים מגיבים אל השיח והפרקטיקות הצבאיים, מפנימים אותם, והאם ומתי ביכולתם להתנגד להם, לחתור תחתם, או לעצבם מחדש. מהממצאים עולה כי תהליך הבניית הזהות החדשה מורכב במיוחד במקרה זה, מאחר שנלוות אליו הנחות תרבותיות שחלקן מנוגד לגמרי לאלה שהצעירים החרדיים מגיעים עמן לצבא. מתח זה 'צובע' את אופייה של הטירונות הצבאית למגזר זה, שמאות ספורות של גברים חרדיים עוברים מידי שנה.

על המכון

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; יהודים וערבים בישראל; ישראל ושכנותיה הערביות; חברה, מרחב וממשל בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (י"ר), עו"ד י' עמיהוד בן-פורת (סגן י"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר הירש גודמן, עמית מחקר בכיר במרכז יפה ללימודים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב. ראש המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' שלמה חסון מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות
רשימת פרסומים על דת, חברה ומדינה

- שלמה חסון, המאבק על צביונה התרבותי של ירושלים, 1996
אליעזר דון-יחיא, הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל, 1996
שלמה חסון ועמירם גונן, המתח התרבותי בין יהודים בירושלים, 1997
בנימין נויברגר, דת ודמוקרטיה בישראל, 1997
יוסף שלהב, מינהל וממשל בעיר חרדית, 1997
ורדה שיפר, מערכת החינוך החרדי בישראל: תקצוב, פיקוח ובקרה, 1998
שמעון שטרית, בין שלוש רשויות: מאזן זכויות האזרח בענייני דת בישראל, 1999
שלמה חסון, חרדים וחילונים בירושלים בעתיד - תסריטים ואסטרטגיות, 1999
שחר אילן, דחיית הגיוס של בחורי ישיבות - הצעת מדיניות, 1999
אמנון דה-הרטוך, תמיכת המדינה במוסדות ציבור - חקיקה מול מציאות, 1999
עמירם גונן, מהישיבה למעגל העבודה - הניסיון האמריקני ולקחים לישראל, 2001
שלמה חסון, המאבק על ההגמוניה בירושלים: חילונים וחרדים בפוליטיקה העירונית, 2001
לורה זרמבסקי, השסע הדתי-חילוני בעיני מנהיגים ומעצבי דעת קהל בישראל, 2002
שלמה חסון, יחסי דת חברה ומדינה - תסריטים לישראל, 2002
נרי הורוביץ, "יהודים העיירה בוערת" - יהדות התורה בין בחירות 1999 לבחירות 2001, 2002
יוחאי חקק, "מאוהלה של תורה למאהל טירונים: מפגש בין מודלים תרבותיים", 2003

תוכן העניינים

7	עיקרי הדברים
15	1 בין חיילות, גבריות וחרדיות
26	2 ראשית הטירונות ויצירת האחדות
26	מדים צבאיים
27	המפגש הראשון
30	שבת עם הנשק
32	בעיות הכשרות
34	תפילות
35	בטלה ויצרים
37	נשים שרוצות להיות גברים
38	עבדים היינו לפרעה
40	3 החרדים והמשמעת הצבאית
40	המשמעת בצבא ובישיבה
43	אהבה מול כפייה ואילוף
45	"דברי חכמים בנחת נשמעים"
46	על אמת ושקר
47	"אין לי כוח לעמוד ואני לא יכול לשבת"
49	הגוף הצבאי
50	ניסיון חיים מול ניסיון בצבא
52	מפקדים או נוער מצוקה
53	"הקשב' לקבלת המחלקה"
54	לומדים 'תחמנות'
54	להיות שרויים בשמחה
56	תופסים 'זולה'
57	אשכנזי, רוסי ואתיופי
60	סיכום
61	4 המסגרת הצבאית כמסגרת חינוכית
61	הדמיית הקרב
64	להיות קצת 'רמבואים'
66	ידע טכני וערכי
67	בלת"ם אחד גדול
68	ערכים של צבא
70	התקווה, ההמנון הלאומי והכנסייה הנוצרית
72	סיכום
73	5 לקראת החזרה הביתה
73	סוגיית ה'דיסטנס' והאתנוגרף
76	טקס הסיום והמצטיינים המחלקתיים
80	שיחת סיכום עם המב"ס
84	כמו להטיס מטוס
85	להכיר את ה'הולך ילך'
86	להיות ישראלי
88	סיכום
89	סיכום
91	מקורות

תודות

ברצוני להודות לפרופ' תמר רפפורט, שמנחה את עבודת הדוקטורט על הליווי המסור והעצות החשובות, ולפרופ' עמירם גונן על הערותיו המועילות לטיוטות קודמות של העבודה ועל סיועו הרב. תודה שלוחה לפרופ' אייל בן ארי, ד"ר נרי הורוביץ, רועי חקק, דני קפלן, וד"ר נורית שטדלר – כולם קראו טיוטות קודמות של מחקר זה, תרמו לי בהערותיהם המועילות ומנעו טעויות מביכות. אני מודה לגופים שונים שסייעו לי במימון המחקר ובהתפנות לכתבתו, ובהם מרכז מרטין ווייאן ליון, קרן הזיכרון לתרבות יהודית ומכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

עיקרי הדברים

מחקר זה בוחן את המפגש בין צעירים חרדיים, המגיעים מרקע ישיבתי, לבין המערכת הצבאית במסגרת מסלול טירונות כלל-צה"ל. על פי תפיסתם של הטיירוניס החרדיים, ניתן 'לשרת' את עם ישראל בכמה דרכים: הדרך המועדפת היא השירות הרוחני, באמצעות לימוד התורה בישיבה או בכלל; דרך שנייה, אך רצויה הרבה פחות, היא השירות הגשמי, באמצעות ההתגייסות לצה"ל. מאחר שחיילים אלה עתידים להעביר את שירותם הצבאי כמורים במוסדות חינוך חרדיים ובלבוש חרדי לכל דבר, יוצא ששלב הטיירונית, יותר משאר שלבי השירות הצבאי, נתפס כחלק מאותו 'שירות גשמי'. השירות הגשמי מחייב לפי תפיסתם, השתקעות בעולם הגשמי ופיתוח מיומנויות גשמיות, בעוד שכל שנות חינוכם התורני למדו צעירים אלה כיצד להיאבק בגשמיות זו ולעדן אותה. רבים מהם מתארים אפוא את החלטתם לעזוב את מסלול השירות הרוחני, ויתר על כן להתגייס לצה"ל, 'כבררת מחדל'. אילוצים כלכליים ואי-התאמה למערכת הלימוד התורנית הם שמניעים צעירים אלה לעזוב את עולם הלימוד ולהתגייס לצה"ל. ומכאן שמדובר מלכתחילה בקבוצה שרמת המוטיבציה שלה לשרת בצבא היא נמוכה.

חוקרים רבים מפרשים את שלב הטיירונית (ואף את השירות הצבאי כולו) כטקס מעבר וחניכה שמכשיר את הטיירוניס להיות בוגרים שווי זכויות בחברה. אחרים רואים בטיירונית זירה של משטור ומשמוע לפי המודל של הגבריות הצבאית – האסרטיבית תופסת-המרחב והחודרנית – אשר במקרה הישראלי שומרת על מעמד הגמוני. מחקר זה מצביע על כך, שהיות והמודל התרבותי של הגבריות אצל הצעירים החרדיים שונה מהותית מהמודל התרבותי של הגבריות הצבאית, מתקשה מסלול הטיירונית למלא את תפקידו המסורתיים.

כבר מתחילה נעקר הטירון באשר הוא מסביבתו החברתית הקודמת ונשלח לבסיס אימונים המהווה מסגרת טוטלית. המערכת הצבאית חותרת במובהק לעיצוב מחדש, כולל, של הטירון בהתאם לצורכיה. לכן המטרה הראשונה היא טשטוש הזהות הקודמת, או אף מחיקתה, על מנת לאפשר בניית זהות חלופית חדשה. סדרת פעולות של דה-אינדיבידואליזציה עושה למחיקת המאפיינים הייחודיים של החיילים ולהבלטת זהותם החיילית האחידה. אלא שנמצא כי דווקא הטיירוניס החרדיים אינם נכנעים בקלות למהלך זה. למרות שרובם לא הכירו זה את זה קודם לטיירונית, הם מצליחים עתה להתאחד אל מול המערכת הצבאית במהירות מפתיעה, וזאת על ידי הבלטת זהותם

החרדית המשותפת והצנעת זהויותיהם הפרטיקולריות (חסידיים, ליטאים וספרדיים). ההתלכדות למאבק בנושאי דת, שבהם רווחת הסכמה בין כל הפלגים האלה, היא שמאפשרת את המהלך הזה. על רקע שלילת כוחם של טירונים במסגרת הצבאית הלא-מוכרת, החזקה והתובענית – הדת ושירותי הדת שהמערכת הצבאית אמורה לספק, הופכים אפוא למרחב שבו הטירונים מגלים ומתרגלים כוח ואוטונומיה יחסיים. בבסיס הטירונים נפגשים הצעירים החרדיים גם עם חיילות, מפגש שמאפשר ללמוד על תפיסתם את השיבוש הכולל ביחסי המגדר, אותו מייצרת הסיטואציה הצבאית.

הסגל שפיקד על הטירונים החרדיים פעל נמרצות למשטר ולמשמע את התנהגותם ואת גופם כאחד. זהו אחד מיעדיו המרכזיים של מסלול הטירונות, כחלק מהמאמץ הצבאי לצמצם את גורמי אי-הוודאות, הרבים ממילא, בסיטואציה המרכזית שהצבא מכוון אליה – הקרב. ואף על פי כן מצאו הטירונים מגוון רחב מאוד של דרכים ואמצעים להתנגד למאמצי משטור אלה ולהודפם.

במסגרת זו התאפשר לנו להשוות בין המסגרת הצבאית וזו הישיבתית שגם בה מתקיימות פרקטיקות של משמוע ומשטור. ההשוואה מצביעה על הדמיון והשוני בין שתי המערכות ומבליטה את תפיסתם של הטירונים החרדיים את עצמם כמי שחיים דרך קבע תחת משטר, מעצם היותם נושאים ב'עול מצוות'. הישיבה הקטנה שבה לומדים צעירים חרדיים בגילאי 13-17, הוצגה פעמים רבות על ידי הצעירים החרדיים כמקבילה לטירונות מבחינת מידת המשטור והמשמוע הנהוגים בה. ברוח זאת, הטירונות, לדעתם, היא כלי מצוין למשטורם של חילונים פורקי עול, אך היא מיותרת לחרדים שהתנסו כבר שנים רבות בתהליכים דומים, טרם גיוסם לצבא. עוד עלתה מההשוואה תפיסתם של הטירונים את המסגרת הצבאית כמבוססת על כפייה, אילוף ורמיה, בניגוד למערכת הישיבתית שבה שוררים דרכי נועם, אמת וחכמה. גורם נוסף שהתברר כמכשול בפני עבודת הסגל הפיקודי, הוא גילם של רוב הטירונים החרדיים, הגבוה מגילם של מרבית חברי הסגל. עובדה זו אינה מסייעת בהפנמת ההיררכיה ובהסתגלות ליחסי סמכות שהנם הכרחיים בסיטואציה מסוג זה.

כאמור, משמוע גופם והתנהגותם של הטירונים החרדיים בהתאם לדרישות המודל הגברי הצבאי הוא יעד מרכזי בטירונות, אולם, הטירונים החרדיים מסתייגים מאוד מהיבטים שונים של מודל זה, כמו גם מהנחות היסוד שהוא מושתת עליהן. במיוחד הם מסתייגים מהשימוש התכוף בצעקות – הן ככלי למשטור והפחדה והן כצורת התבטאות שהמפקדים מנסים להקנות להם, כמאפיין נוסף של הגבריות האסרטיבית והמתפרסת במרחב. הסתייגות דומה הם מביעים כלפי ביטויים פיזיים של גבריות זו, כגון העמידה הצבאית או הנחיותיו של המ"מ על אופן ההתגוננות במקרה של חטיפה. אלה מתפרשים בעיניהם כביטויים הפגנתיים של האמונה ב"כוחי ועוצם ידי", והתעלמות מתפקידו של ה' ככוח עליון כל-מכוון. כל ביטוי כוחני, גופני או מילולי שיש בו התרסה כלפי בורא עולם והתנכרות לקיומו של ממד רוחני, מתקבל על ידי הטירונים בבוז ובדחייה גמורה.

בהקשר זה גם התבררה תפיסתם של הטירונים החרדיים את גופם וכמה ממאפייני התנהגותם הגופנית בהשוואה לגופו של הצעיר החילוני בן גילם.

מאחר שמערכות היחסים שהתפתחו בין הסגל לטירונים היו אינטנסיביות וטעויות, לחיוב ולשלילה, ומאחר שניתן ללמוד רבות על זהות גברית דרך בחינת יחסיה עם מודלים גבריים אחרים, בדקנו את מערכות היחסים שיצרו הטירונים החרדיים עם שלושת המ"כים שפיקדו עליהם. מה שהפך בחינה זו למעניינת במיוחד היה העובדה כי שלושתם זוהו עם חלק אחר בחברה הישראלית. המ"כ יניב, החילוני-אשכנזי שבחבורה, זוהה על ידי טירונים רבים עם האליטה השמאלנית-חילונית, שאיננה אהודה עליהם במיוחד גם משום תביעתה שהחברה החרדית תיטול חלק גדול יותר בשירות הצבאי. יניב גם היה התובעני מבין המ"כים ביחסו לטירונים ועורר את הסתייגותם הגדולה ביותר. המ"כ אלכס, עולה ממדינות חבר העמים לשעבר וחילוני גם הוא, עורר התנגדות, אך פחותה מזו של יניב. המ"כ דויד הוא עולה מאתיופיה וחובש כיפה סרוגה. גם בהשוואה לשני המ"כים האחרים, וגם בהשוואה ליתר אנשי הסגל בדרגות הבכירות יותר שעמם באו הטירונים במגע, היה דויד האהוד והפופולרי ביותר על הטירונים. זאת, בזכות אישיותו, עדינותו, והימנעותו ממאבקי כוח עם הטירונים, אך גם על שום היותו חובש כיפה ומרוחק מרחק אידאולוגי מהאליטה השמאלנית הבלתי אהודה.

הטירונות מקנה בין השאר מיומנויות גופניות וידע טכני, והשימוש בנשק חי במטווח הוא אחת ההזדמנויות המרכזיות להתנסות בהדמיית קרב. נתוני המחקר הראו בהקשר זה כי למרות הסתייגותם הרבה של הטירונים מהיבטים רבים של הגבריות הצבאית, השימוש בנשק דווקא עורר בהם התעניינות וסקרנות רבה, והיה חשוב להם מאוד להצליח בתחום זה. טירונים תיארו את המטווח והאימון בירי כחוויות-מפתח שהפכו אותם לבטוחים יותר בעצמם וביכולותיהם. חלקם גם הביעו רצון להתנסות בפעילות צבאית אינטנסיבית יותר. [העניין וההתרגשות שעורר השימוש בכלי נשק, והכמיהה להתנסות ממשית יותר במצבים דמויי-קרב, משמעותיים במיוחד על רקע יחסם המסויג מאוד של הרבנים החרדיים בנושא.] על פי תפיסתם של הרבנים, כלי נשק, כמו ביטויים רבים אחרים של המערכת הצבאית, שייכים לעולם גשמי וכוחני ומנוגדים לקדושה ולטוהרה של עולם התורה.

את התחברותם של הטירונים החרדיים להתנסויות אלה יש להבין גם על רקע תהליכי השינוי הרחבים בגבריות החרדית בהקשר הישראלי, ובהם התעצבות מודלים גבריים אסרטיביים יותר, שחלקם פרי החייאה של מודלים יהודיים-תנכיים, וחלקם יבוא מהחברה הישראלית הרחבה. תהליכי שינוי אלה גם מסבירים את התנגדותם של רבנים חרדיים לנח"ל החרדי. טירונות קרבית ושירות קרבי בן שלוש שנים שעוברים חיילי הנח"ל החרדי, מחוללים שינויים גדולים בהרבה מהטירונות הכלל-צה"לית וקצרת המועד שעמדה במקדד מחקר זה. אולם סוגיה זו טעונה מחקרים עתידיים.

גם הלימוד העיוני בנושאים טכניים-צבאיים זכה ביחס חיובי מצד הטיירוניס החרדיים. הם הביעו עניין, נהגו להקשות קושיות ולהתפלפל, ובמקביל מתחו ביקורת על רמתם האינטלקטואלית הנמוכה הן של המורים (חברי הסגל) והן של חומרי הלימוד. יחס מסתייג בהרבה עוררו השיעורים בנושאים ערכיים, כמו מערכת הערכים הצה"לית, הציונות, שירת התקווה, או סוגיות מסוג 'האלימות ודרכי מניעתה'. נושאים אלה נתפסו תמיד כעומדים בסתירה מוחלטת למערכת הערכים החרדית.

מבט כולל על יחסם של הטיירוניס אל סוגי הידע והמיומנויות השונים חושף דואליות עמוקה. דואליות זו גם מסמנת את יחסם של הטיירוניס אל עצם גיוסם למסלול המורים-חיילים. רובם המכריע הצהיר כי לא מניע ערכי דחף אותם להתגייס כי אם בעיה כלכלית. ההתגייסות לצה"ל מזמנת מעבר חלק מעולם הלימוד אל עולם העבודה, מה גם שהיא פותרת את בעיית השירות הצבאי כשלעצמה. כלומר, אין זה מפתיע, אפוא, שהטיירוניס מאמצים בקלות ובשמחה את ההיבטים הטכניים, הכספיים, והאדמיניסטרטיביים, בעוד שאת ההיבטים האידאולוגיים, הנלווים במידה זו או אחרת לגיוסם של צעירים אחרים, הם דוחים מכול וכול. אף כי בשנים האחרונות, המניע העיקרי לשירותם של צעירים חילוניים בצבא קשור יותר בצרכים אינדיבידואליסטים כגון 'מימוש עצמי' – בה-בעת קיימים אצלם גם מניעים ערכיים, או לפחות תפיסת השירות הצבאי כחובה אזרחית מרכזית, והרצון למלאה. הבחנה זו בין מרכיבים טכניים, אינסטרומנטליים, שעשויים לשמש את החברה החרדית, לבין ערכים ומרכיבים תרבותיים שעשויים לסתור את ערכיה ותרבותה, מאפיינת את יחסה של החברה החרדית בכלל אל החברה הישראלית החילונית, כמו גם את יחסן של קבוצות מסתגרות רבות אחרות אל הסביבה המודרנית שהן חיות בתוכה.

על פי רוב, בסופו של מסלול הטיירוניס כבר עבר הטריון תהליך של שינוי שבעקבותיו פוחת התנגדותו למערכת הצבאית; יתר על כן, הוא מתחיל לחוש הזדהות עם מטרותיה ומוטיבציה לסייע למפקדיו בהשגתן. אל מהלך זה מתלווה גם הפחתת ה'דיסטנס' בין המפקדים והטיירוניס. מהלך זה כמעט ואינו מתרחש במקרה הנוכחי: הטיירוניס החרדיים, שחשו יותר בטוחים, ופחות מאוימים ככל שמסלול הטיירוניס התקרב לקצו, החליטו להשיב למפקדיהם כגמולם על היחס שפירשו כמתנכל, קר ומתנשא, ו'לפתוח עליהם דיסטנס' בחזרה. כתוצאה מכך הוחרפו המתחים בין הצדדים, וממש ביומם האחרון של הטיירוניס הועמדו לדין ארבעה טירוניס. הארבעה נידונו לריתוק לבסיס למספר ימים נוספים, אולם מסע לחצים אינטנסיבי מצד אישי ציבור וחברי כנסת חרדיים הביא לביטול הגזרה.

טקס הסיום של הטיירוניס הוא נקודת ציון מרכזית. בשלב זה מוחזרים כביכול הטיירוניס אל חיק משפחותיהם (הנוכחות בטקס), לאחר שהשלימו את טקס המעבר והפכו מ'אזרחים' ל'חיילים'. בטקס הסיום הוענקו שני אותות הצטיינות לטיירוניס חסידיים. השניים, כמו שלושת חבריהם הנוספים, היו ממושמעים במיוחד ונמנעו מלהתנגד

לדרישות חברי הסגל. החזות החסידית האופיינית – הפיאות והזקן הפרוע – הופכת את הטיירוניס החסידיים לבולטים במיוחד ולמעין אב-טיפוס חרדי. זו חושפת אותם במיוחד למבטיהם של חברי הסגל וגורמת להם להקפיד על התנהגותם הצבאית והדתית כאחת. לכך מצטרפת הנטייה החסידית להקפיד ביתר שאת על היפרדות ונבדלות משאר חלקי החברה הישראלית בהשוואה למגזרים הליטאי והספרדי. הצבא עבורם הוא טריטוריה זרה ומאיימת יותר, מה שעשוי להסביר את מספרם הנמוך בטיירונוס (בהשוואה לטיירוניס החרדיים מיתר שני המגזרים) וכן את זהירותם וצייתנותם. סיומה של הטיירונוס והתמודדותם המוצלחת של הטיירוניס עם המערכת הצבאית, מפחיתים את תחושת האיום, וכן את הצורך לשמור על חזות מאוחדת. כתוצאה מכך הופכים המתחים בין תת-הקבוצות (חסידיים, ליטאים וספרדים) לגלויים יותר, והמתחים הפנימיים ביניהן מקבלים ביטוי פומבי וחד.

בחינת ההשלכות וההשפעות של מסלול הטיירונוס על החיילים החרדיים העלתה כי בסך הכול חשו הטיירוניס כי עמדו בהצלחה בתביעות המסלול. הצלחה זו תוארה כהישג אישי רב-משקל, שבעקבותיו האדם משתנה ומתחזק, ומתוודע לכוחות ומיומנויות בתוכו שלא ידע על קיומם. יתר על כן, הטיירונוס אפשרה לרבים להכיר מקרוב ובאורח בלתי אמצעי עולם שנתפס עד כה כרחוק, זר ומוזר. ההשתתפות בטיירונוס והשירות הצבאי כולו תוארו כמאפשרים לצעירים החרדיים לא רק 'להיות ישראלים' במשמעות מלאה יותר, על המשתמע מכך, כולל קבלת מגוון זכויות המוענקות ליוצאי צבא, אלא גם להיות מסוגלים להדוף את הטענות המושמעות תדיר נגד אי-גיוסם של חרדים לצבא.

מסלול הטיירונוס אמור להפוך את האזרח לחייל, ובחברה הישראלית הוא מהווה גם טקס מעבר אל תוך עולם של בוגרים – הצעיר שסיים את הטיירונוס השלים פרק חשוב לקראת הפיכתו לחבר שווה זכויות בחברת הבוגרים. הטיירונוס והשירות הצבאי כולו אמורים להטמיע בצעירים את ערכי המדינה ולחזק את הזדהותם עם ערכים אלה. נוכח מרכזיותו של השירות הצבאי בישראל – על רקע הגלות הממושכת, טראומת השואה והעימות המתמשך עם המדינות השכנות, כמו גם הצורך לשמר את מעמדו של הצבא והשירות הצבאי – זוכים יוצאי צבא למעמד מיוחד בחברה הישראלית. ההנחה היא כי מי ששירת בצבא הפנים שורה של ערכים והוא מזדהה עם מדינת ישראל ומוסדותיה וגם תרם תרומה מהותית ומכרעת לקיומה. על כן הוא זכאי להטבות בתחומים שונים. ההטבות מבחינות בין מי שאינם משרתים בצבא לבין מי ששירתו בצבא הסדיר ועתידיים להמשיך בכך בצבא המילואים. לכן גם ניתן לסמוך כי ידבקו בעתיד בערכים שהוקנו להם בהשוואה למי שלא שרתו, ועל כן הם גם מופלים לטובה בקבלת משרות בשירות הציבורי, זוכים במשכנתאות לרכישת דירה מטעם המדינה ועוד. במה שנוגע לטיירוניס החרדיים, נמצא כי לפחות במהלך הטיירונוס וזמן קצר לאחר סיומה (זמן עריכת ראינונות העומק), לא מתקיימת זיקה ישירה בין השירות בצה"ל לבין ההזדהות עם ערכי המדינה. השירות הצבאי אמנם משנה את הסטטוס שלהם, מקטין את הרגשת הזרות שלהם ביחס לצבא ולחברה הישראלית בכלל, אך לא ברור האם הוא עתיד להגביר את מחויבותם

למדינה. הממצאים מראים כי ברוב המקרים, ולפחות במהלך הטירונות וזמן קצר לאחריה, הוא אף מעצים את הסתייגותם וביקורתם. כלומר, הטירונות והשירות הצבאי מאפשרים לצעירים החרדיים להיכנס אל לב החברה הישראלית כשהם ביקורתיים ומעודכנים יותר. שהרי אם בעבר רמת הידע של חלק מהצעירים החרדיים על צה"ל והמערכת הצבאית הייתה חלקית ושטחית, וביקורתם התבססה על רשמים מעורפלים – בעקבות הטירונות הם הצטיידו בטיעונים ובמידע שמקנה, לדעתם, תוקף רב יותר לביקורת שהם מותחים על החברה החילונית. עבור צעירים חרדיים, לטירונות משמעות מורכבות במיוחד. חוץ מהיותה שלב הכרחי מבחינה פורמלית בדרכם אל עולם העבודה, היא גם מעבירה אותם ממצב של שוליות חברתית אל מיקום הקרוב בהרבה אל המרכז החברתי. היותם בוגרי שירות צבאי מלא פותחת עבורם מְשׁוֹרות רבות בשירות הציבורי ובמקומות נוספים, שלולא כן היו חסומים בפניהם. לשינוי זה משמעות רבות בחברה החרדית אשר יחסיה עם המדינה ומוסדותיה הם אמביוולנטיים במיוחד. לחלק מהצעירים הללו, הטירונות היא המסגרת הלא-תורנית הראשונה, ולעתים גם אחת ההזדמנויות הראשונות, למפגש עם צעירים לא-חרדיים.

מחקר זה אינו עוסק אפוא בשאלה האם נכון או ראוי לגייס צעירים חרדיים לשירות צבאי, אלא במתרחש לאחר שכבר גויסו, תוך התמקדות בשלב הטירונות. המפגש בין צעירים חרדיים לבין המסגרת הצבאית עשוי ללמד אותנו על קשת רחבה יותר של מפגשים בין חרדים והצבא, כגון זה המתקיים במסגרת הנח"ל החרדי. המסורת היהודית מציעה מגוון עצום של פרשנויות לנושא הצבא ולשירות בו, שחלקן הגדול רואה בחיוב את קיומו של צבא 'גשמי' שתפקידו להגן על חיי אדם. החברה החרדית במדינת ישראל מייחסת גם היא חשיבות רבה לקיומו של צה"ל, אולם מסיבות מספר היא עושה מאמצים רבים להניא את בניה מליטול חלק מלא בשירות הצבאי; בעיקר משום שצה"ל נתפס כ'כור היתוך' טמא ומחלן שיש לו השפעה רעה על הצעירים. בדומה לכך נתפס צה"ל כמשקף מודל תרבותי המנוגד למודל התרבותי האידיאלי של החברה החרדית. הצעירים החרדיים מגיעים לצבא כשהם עמוסים בעמדות ותפיסות אלה ועל פי רוב הם מזהים את הצבא כמסגרת זרה ומאיימת.

יחסה של החברה החרדית למדינה ולרשויותיה עבר תהליך דרמטי של שינוי בעשור האחרון. הפיכתם של יהודה משי-זהב ומעצבי דעת קהל חרדיים אחרים (שהיו בעבר מובילי הפגנות של ההמונים, מחרימי בחירות, ושנאבקים במוסדות וברשויות המדינה בעניינים שונים), למתנדבים במשמר האזרחי מתוקף היותם אנשי זק"א (זיהוי קורבנות אסון), היא רק אחת העדויות לשינוי זה. יותר ויותר חרדים מבינים כי בחברה דמוקרטית, ביכולתם לשנות ולהשפיע יותר באמצעות שיתוף פעולה עם הממסד ומתוכו, מאשר באמצעות התנגדות חיצונית אליו והחרמתו. על המערכת הצבאית להיות ערה לשינוי זה ולהסתייע בגורמים המניעים אותו על מנת לגייס את שיתוף הפעולה של הצעירים החרדיים.

מאפיין נוסף של צעירים חרדיים המתגייסים לצה"ל הוא מיעוט שברשותם על אופיו של השירות הצבאי לסוגיו, שהרי רובם מגיעים ממשפחות שבהם השירות הצבאי נתפס כאפשרות בלתי רצויה שמעטים בלבד בוחרים בה. מידע רב יותר היה מפיג חששות מיותרים. מאחר שהטירונים יודעים כבר מלכתחילה כי הם עתידים לשמש מורים-חיילים, ראוי להקדיש זמן רב יותר להסביר להם את הצורך בקיומה של הטירונות במתכונתה זו. צעירים חרדיים מגיעים אל הצבא עם עמדה ביקורתית וחשיבה אנליטית. הכרח אפוא שהמערכת הצבאית תהיה מסוגלת לספק תשובות והסברים משכנעים לשאלות ולדרישות שהם מעלים. חשיבותם של הסברים אלה גדולה במיוחד בחברה שבה האפשרות לא להתגייס נחשבת, לפחות לעת עתה, למועדפת.

נוכח מורכבותו של מפגש זה וריבוי משמעויותיו עבור הצעירים החרדיים, ראוי לבחון את האפשרות לערוך שלב הכנה לטירונות, בדומה לשלב הטרום-טירונות המתקיים במסלולי גיוס רבים אחרים. כדי להקטין את המתח בתודעתם של הטירונים, בינם לבין הצבא ובינם לבין המדינה ומוסדותיה, נדרש כאן מהלך פרשני. אף שטירונים רבים מכירים לפחות חלק מהמקורות היהודיים הרואים בחיוב את קיומו של צבא והמכירים בחשיבותו הרבה, היה ראוי להביא בפניהם במרוכז אסופה של מקורות כאלה, או להיעזר בהרצאה מרב המקובל בחברה החרדית והמקורב לנושא. ניתן ליצור מהלך של פרשנות מחודשת גם ביחס לצה"ל, לקיומה של מדינה (לעם היהודי) ולחשיבותם של מוסדותיה השונים. חשוב לאתר את הערכים והרעיונות הקשורים בקיומם של מדינה לעם היהודי, ושל צבא המגן על העם החי בה, רעיונות וערכים שהצעירים החרדיים מסוגלים להזדהות עמם, ובמקביל לאתר את הערכים והרעיונות העשויים לעורר את הסתייגותם והתנגדותם בהקשר זה. מהלך פרשני שכזה ראוי לו שייבנה בזירות רבה ובאמצעות גורמים מתוך הקהילה החרדית.

את האיום שנובע מתפיסת צה"ל כגורם מחלן ניתן למתן על ידי הפרדת הטירונים והחיילים החרדיים מחיילים שאינם חרדיים בבסיסים משותפים, או על ידי הקמת בסיסים נפרדים. סגל חרדי עשוי להקטין עוד יותר את האיום בחילון ולפתור מגוון רחב נוסף של בעיות אפשריות. אם לא ניתן לאתר סגל כזה בשלב הנוכחי, ראוי לפחות להכשיר את חברי הסגל במה שנוגע למאפיינים תרבותיים ואחרים של אוכלוסיית הטירונים החרדיים. חשוב גם לצמצם את פערי הגיל בין הסגל והטירונים שבמקרה הנדון הקשו מאוד על היווצרות יחסי סמכות.

המערכת הצבאית צריכה לבחון מחדש את חשיבות משטורם ומשמועם הקפדני כל כך של הטירונים החרדיים העתידים לשרת בסופו של דבר כמורים-חיילים. האם משמוע ומשטור כאלה הכרחיים במקרה הנוכחי? ראוי גם לבחון אם חלק מאנשי הסגל אינם מגזימים בתחום זה; לא מן הנמנע שדרך הפרקטיקות הללו הם מבטאים את עמדותיהם הפוליטיות והחברתיות. כותב המחקר התרשם שאכן כך הם פני הדברים במקצת המקרים ששימשו בסיס למחקר זה.

כפי שעולה מהמצאים, הטירונים החרדיים מתחברים בקלות רבה יותר לתכנים שונים, כאלה ואחרים, כל עוד אינם כוללים מרכיב ערכי הסותר את תפיסת עולמם. קושי גדול התעורר בכל פעם שהמערכת הצבאית או נציגיה נתפסו כדבקים בעמדה של 'כוחי ועוצם ידי' שמתפרשת כמתריסה כנגד האל. קושי גדול נוסף התעורר מול מאמצי הסגל להבנות מודל של גבריות אסרטיבית ומתפרסת במרחב, שנחשב בעיני טירונים רבים כזר, גשמי ובלתי ראוי. יש להנחות את הסגל ליתר רגישות בשתי סוגיות אלה.

תחומים שנתפסו כפחות טעונים ערכית היו קשורים במיומנויות הטכניות – למשל השימוש הטכני בנשק והפעלתו – או בתחום העיוני – לדוגמה: סוגי נשק אב"כ או ההיסטוריה של מערכות ישראל. צעירים חרדיים, מגלים עניין רב בהיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל וצפוי שיתוף פעולה רב מצדם בתחומי לימוד אלה. לכן בהחלט כדאי להרחיב את חלקם היחסי של התכנים האלה בהכשרתם הצבאית.

ברוח זו יש לבחון מחדש את השיעורים העוסקים בנושאים ערכיים, שצפוי כי יעוררו התנגדות וביקורת מיותרים. ייתכן שראוי לגנוז חלק מהנושאים ואת השאר להתאים מבחינת אופן ההצגה והטיפול לטירונים החרדיים. אין לשכוח שעם נושאים ערכיים רבים הטירונים יכולים להזדהות בקלות רבה, למשל – צה"ל כמגן על שלומו של העם היהודי.

בשנים האחרונות צצים בחברה החרדית מודלים גבריים אסרטיביים יותר, אם בעקבות השאָלָה של מודלים כאלה מהחברה הישראלית החילונית ואם בהשראת מודלים אסרטיביים מן המקורות היהודיים. כתוצאה מכך, צעירים חרדיים מגלים עניין רב יותר מבעבר בפעילות גופנית ובתחומי הספורט למיניהם, ובמיוחד אמנויות הלחימה. שיעורים בקרב מגע, התנסויות בשדאות ובמתן עזרה ראשונה ויציאה לשטח, יתקבלו בברכה על ידי רוב החיילים. גם השימוש בנשק מעורר עניין בצעירים החרדיים, ורבים ישמחו להתנסות מקיפה וממושכת יותר בתחום זה.

בבסיסים בהם משרתים או מתאמנים טירונים חרדיים, ראוי כמובן להתאים את שירותי הדת לסטנדרטים חרדיים, בעיקר בנושא הכשרות.

ממצאי המחקר גם מצביעים על חשיבות ההיכרות עם מאפייני התרבותיים של החברה החרדית להרחבת מגוון נקודות ההשקפה בין חברה זו לבין המדינה ומוסדותיה. לאחרונה גדל היקפה של התופעה שבה צעירים חרדיים אינם מסתפקים עוד בעולם הישיבות והכוללים, אלא הם מחפשים עיסוק, פרנסה ואפשרויות לימוד מחוץ למסגרות החרדיות המסורתיות. הציבור החרדי הופך בהדרגה לחלק אינטגרלי יותר של המרחב הציבורי הישראלי ומוותר על ההסתגרות המרבית שאפיינה אותו. כך, למשל, מורכבות דומה לזו שתוארה כאן (אם כי בנימה צורמת פחות) מתגלה עם הצטרפותם של צעירים חרדיים אל מערכת ההשכלה הגבוהה. ניסיונה של החברה החרדית להימנע ככל הניתן מהשפעות חיצוניות ולא רצויות מוביל לכך שהיציאה ללימודים גבוהים נעשית לרוב במסגרות חרדיות למחצה, או לפחות כאלה המאפשרות לחרדים ללמוד כקבוצה.

1 בין חיילות, גבריות וחרדיות

בבוקרו של היום השלישי לטירונות, הטירונים החרדיים של מחלקה 1 עושים דרכם אל אחד מחדרי הלימוד המרוחקים. מאחוריהם כבר פעילות מאומצת שהחלה עם שחר, והחום הרב גם הוא נותן את אותותיו. ליניב' המ"כ הוראות ברורות: "תוך דקה כולם מסתדרים בסככה שממול ונותנים הקשב, שכל הבסיס ישמע!... מובן?". "כן, המפקד!", שואגת מחלקה 1. "דקה, זוז", אומר המ"כ יניב, והטירונים מסתערים קדימה. לאחר שהסתדרו תחת הסככה, נותן החניך התורן קריאת 'הקשב', והטירונים משיבים לו בצעקה: "הקשב!". "ואתם חושבים שזה נקרא הקשב?" שואל המ"כ יניב. "אמרתי לכם – שכל הבסיס ישמע!" לאחר פעמיים נוספות שבהן קריאת ה'הקשב' אינה די חזקה לטעמו, מתרצה המ"כ יניב ומורה לטירונים להרים מימיות באוויר. "כל אחד שותה חצי מימיה! שלא תתייבשו לי כאן". הטירונים מוציאים את המימיות ופותחים אותן. אבל אז, לפתע, כמעט פה אחד, נשמעת שאגה גדולה, "ברוך אתה ה' שהכול נהיה בדברו, אמן", ולאחריה מזדרזים הטירונים לגמוע את המים. על פניו של המ"כ יניב מצטיירת הבעה של ספק כעס, ספק בלבול. הוא מ"כ טרי, ובתגובה כזו טרם נתקל, אבל הוא לא אומר מילה ומורה לטירונים להיכנס אל כיתת הלימוד.

דרישתו של המ"כ יניב מהטירונים לצעוק חזק יותר היא חלק מתהליך המשטור והמשמוע שעוברת כל קבוצת טירונים, ומתפקידו להתאים את גופם ואת התנהגותם לצורכי המערכת הצבאית. יעד זה אמורים להשיג במהלך הטירונות, שבה צריך להפוך את הגוף וההתנהגות הנתפסים כגורמים בלתי צפויים – לנשלטים וצפויים יותר, כחלק מהמאמץ לצמצם את גורמי אי-הוודאות הרבים ממילא בכל זירת קרב אפשרית (שיאון, 1997; Hockey, 2002; Ben-Ari, 2001; Arkin & Dobrofsky, 1978). בחירתם של הטירונים לברך על המים בצעקה, מרמזת על מורכבותו של המפגש עם הסגל ועל חיפוש אחר מקורות כוח או אוטונומיה בתוך המסגרת הצבאית המגבילה והתובענית. הברכה שלפני שתיית המים היא חלק מהטקסט הדתי ומחיי הדת – תחום שלטירונים יש בו זכויות המעוגנות בפקודות מט"ל. הטירונים עושים כאן שימוש בזכויות אלה; הם מביאים את הטקסט הדתי אל המרחב הציבורי ומשתמשים בתביעתו של המ"כ מהם לצעוק בקולי קולות כדי להנכיח את קולם החרדי, הייחודי. פעולה זו מגדילה את האוטונומיה היחסית שלהם בסיטואציה שנועדה דווקא לקעקע כל אוטונומיה –

1 שמות כל חברי הסגל והטירונים שוננו כדי להגן על פרטיותם.

סיטואציה שבה המפקד כופה עליהם סדרת פעולות, אופן התנהגות ואפילו טון דיבור, ובכך מצמצם את החופש שלהם באופן המרבי. סיטואציות מעין זו, שבמוקד שלהן עמדו מצד אחד מאמצי המשטור והמשמוע של הסגל את הטירונים ומנגד התנהגותם ופרשנותם של הטירונים החרדיים, חזרו שוב ושוב לאורך מסלול הטירונות כולו.

הטירונים מגיעים למערכת הצבאית לאחר שכבר הפנימו היטב את המודל התרבותי החרדי האידיאלי ביחס לגוף ולגבריות. על פי מודל אידיאלי זה, הגבר החרדי שהוא 'עבד ה', מבטל את רצונותיו ונכנע לציווי האל, ובכך הוא קונה לו חירות אמתית (בראון, תשנ"ט). בהתאם לכך, גבר זה יקדיש את רוב זמנו ללימוד התורה. בכלל, העיסוקים הגשמיים למיניהם נתפסים כשוליים ונחותים בהשוואה לעיסוקים הרוחניים יותר. עם זאת, גיוסם של טירונים חרדיים התאפשר רק לאחר שהם עצמם החליטו לעזוב את לימודיהם בכולל או בישיבה לטובת יציאה לשוק העבודה. למרות שהם עצמם אינם עומדים באופן מלא בדרישות המודל התרבותי החרדי הגברי-אידיאלי, הוא ממשיך לעצב את תפיסתם.

המערכת הצבאית שבה נתקלים צעירים אלה פועלת על פי מודל תרבותי שונה לגמרי ולעתים אף הפוך מהמודל שחונכו על פיו. צה"ל, כצבאה של מדינת ישראל, מזוהה עם האידיאולוגיה הציונית, שבדומה לתנועות לאומיות אחרות רצתה להחליף את הזיקה לדת בזיקה ללאום ולמולדת (Liebman & Don-Yehiya, 1983). מקומם של האל ושל ממדים רוחניים בפעילות הצבאית הוא זנית, ושולטת בכיפה התפיסה הרציונליסטית שלפיה הצלחותיו או כישלונותיו של הצבא נקבעים על ידי גורמים מוחשיים ו'גשמיים', כגון רמת כוח האדם והכשרתו, איכות ציוד הלחימה הצבאי וכמותו, ומידת חדשנותו. תפיסות אלה באות לידי ביטוי גם בתהליך הכשרתם של החיילים, שבו כמעט נפקד מקומם של ממדים רוחניים ויתר על כן של ממדים דתיים או אמוניים.

מחקר זה בוחן את המפגש בין שני המודלים התרבותיים ואת האופן שבו הם מעצבים זה את זה, כמו גם את השפעותיו של המפגש על הצעירים החרדיים ועל המערכת הצבאית. נבחנים גם השיח והפרקטיקות הצבאיים ביחס לגבריות ונשיות, וכיצד הם מתפרשים על ידי הטירונים החרדיים, כיצד הטירונים מגיבים אליהם ומעצבים אותם מחדש. המחקר גם מנסה לענות על השאלות האלה: האם וכיצד מסוגלים הטירונים החרדיים לייצר לעצמם אוטונומיה ובסיס כוח במסגרת הצבאית הנוקשה והתובענית? כיצד הם מגיבים למאמצי המשטור והמשמוע הצבאיים, לתהליך ההכשרה שהם עוברים, למיומנויות ולידע לסוגיו שחברי הסגל מנסים להקנות להם במהלך הטירונות? וכן האם וכיצד השתנתה זהותם הגברית של הטירונים הודות למסגרת הצבאית.

העובדה שהרוב המכריע של בני הנוער החרדיים אינם מתגייסים לשירות צבאי סדיר, בניגוד לבני גילם הלא-חרדיים, היא אחת מסלעי המחלוקת בין החברה החרדית והחברה

היהודית הלא-חרדית במדינת ישראל². על רקע הסכסוך המתמשך בין מדינת ישראל לשכנותיה הערביות ולאוכלוסייה הפלסטינית, ממלא הצבא תפקיד מרכזי בחברה הישראלית, והשירות הצבאי נחשב לחובה האזרחית המרכזית. לצה"ל גם חשיבות עצומה ברמה הסמלית, בייחוד על רקע ההיסטוריה היהודית רצופת הרדיפות וההתנכלויות, ובראשן טראומת השואה. אולם בעיני החברה החרדית נתפס הצבא כזרוע מזרועותיה של מדינת ישראל שייסודה בחטא, וששלטת בה התפיסה החילונית המתבטאת במשפט "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח', י"ז). מלבד זאת, על פי התפיסה החרדית, הגנה אמתית על עם ישראל תתאפשר קודם כול באמצעות ההגנה והמאבק על מצבו הרוחני, באמצעות קיום מצוות ולימוד התורה. על פי תפיסה זו, הציונות ומדינת ישראל במתכונתן הנוכחית מייחסות חשיבות-יתר למאבק הצבאי הגשמי תוך הזנחת הממדים הרוחניים.

עוד נתפסת המערכת הצבאית כמסגרת חילונית מאיימת ומסוכנת, שבה צעירים חרדיים עלולים להיחשף להשפעות שליליות שירחיקו אותם מהדרך החרדית. על רקע איום זה, הטירונים החרדיים שהגיעו אל בסיס הטירונות בלי שהכירו איש את רעהו קודם לכן, התאחדו אל מול המערכת הצבאית תוך פרק זמן קצר במיוחד. אחדות-שורות זו התאפשרה באמצעות הבלטת מרכיב זהותם החרדית והצנעת מרכיבי זהותם החרדית-פרטיקולרית (ליטאים, ספרדים, חסידים).

אף כי רובם המכריע של הצעירים החרדיים אינם משרתים כלל בצה"ל, מלבד מסלול המורים-חיילים שיידון במחקר זה, יש כיום שני מסלולי גיוס נוספים עבור אוכלוסייה זו. החדש והתובעני מביניהם הוא הנח"ל החרדי שהחל לפעול בשנת 2000, ובמסגרתו התקיימו עד כה שבעה מחזורי גיוס. בשנת 2002 היה שיעור המתגייסים לנח"ל החרדי 0.3 אחוזים מכלל המתגייסים לשירות סדיר. עוד מסלול הוא 'שלב ב'. מדובר בשירות מקוצר בן ארבעה חודשים שראשיתו בטירונות כלל-צה"לית, בדומה לטירונות של המורים-חיילים. על פי כללי הצבא, חייל שיש לו שני ילדים או שהגיע לגיל 29, זכאי להצטרף למסלול זה. לדוגמה, בשנת 1996 התגייסו במסגרת מסלול זה 173 צעירים חרדיים מתוך כ-27,500 תלמידים שדחו את שירותם הצבאי באותה שנה לטובת לימודים תורניים. לפי חישובי ועדת ישראל, קרוב ל-30 אחוזים מדוחי השירות ישרתו בסופו של דבר שירות מקוצר בן מספר חודשים. לפי חישובי עיתון האלץ, מספרם נמוך בהרבה ועומד על 9 אחוזים בלבד (אילן, 1998). הטירונות של מסלול 'שלב ב' דומה לזו שמחקרנו עוסק בה, וחלק ממחזוריה אף מתקיימים באותו בסיס צבאי עצמו. שבועות מספר לפני תחילת מסלול הטירונות שבמוקד מחקר זה, ביצעתי שתי תצפיות במסגרת טירונות שלב ב' לחרדים. התצפיות והראיונות שקיימתי העלו, כי הדינמיקות והמתחים במסגרת זו זהים למדי לאלו שבמוקד מחקר זה. גם שיחות עם אנשי סגל בבסיס

2 לסקירה רחבה בעניין הסדר דחיית השירות לבחורי הישיבות, ראו: אילן שחר (1999) **דחיית הגיוס של בחורי ישיבות** – הצעת מדיניות, מכון פלורסהיימר למחקר מדיניות, ירושלים.

מאששות סברה זו. יש להניח כי לפחות חלק מהדינמיקות, התהליכים, התפיסות והערכים שיידונו כאן, חלים גם על המתרחש במסלול הנח"ל החרדי.

מסלול המורים-חיילים הונהג כחלק מתפיסת צה"ל כגוף הלוקח חלק במאמץ להשגת מגוון מטרות לאומיות, בהן סיוע למערכות החינוך באזורי ספר (Cohen, 1997). ממשלת רבין הראשונה באמצע שנות ה-70, היא שהנהיגה את המסלול הזה ואז הוסכם על 25 מורים שילמדו במסגרת רשת החינוך העצמאי של אגודת ישראל ובאזורי ספר בלבד. מאז גדלה המכסה מאוד. בשנת 1996, שנים מספר לאחר הקמת רשת מעין החינוך התורני של תנועת ש"ס, ולאחר שמנהיגיה עמדו על הפוטנציאל הטמון בתכנית המורים-חיילים, ביקשה גם ש"ס להצטרף להסדר. ראשי הרשת תבעו השוואת תנאים לרשת החינוך העצמאי של אגו"י, וכיום מלמדים כמאה מורים-חיילים בכל אחת מהרשתות.

התכנית קולטת צעירים שרובם בשנות העשרים המוקדמות לחייהם. ראשי התכנית בשתי רשתות החינוך החרדיות נותנים עדיפות לחיילים נשואים עם ילד אחד לכל היותר, אך מתקבל אליה גם מספר קטן של רווקים. בתום טירונות כלל-צה"לית בת כחודש, עוברים המורים-חיילים הכשרה בסיסית בחינוך שאורכת שבועיים-שלושה, שלאחריה ישובצו בתפקידי הוראה במערכת החינוך החרדי באזורי מצוקה, אם ביישובי הפריפריה, או בערים הגדולות.

משך השירות של מורה-חייל הוא בין שנה לשלוש שנים, בהתאם לגילו ולמצבו המשפחתי, אולם הרוב משרתים כשלוש שנים. משכורתו של מורה-חייל נשוי ואב לילד אחד מגיעה ל-4,000 ₪ (נטו). סכום זה, המשולם על ידי משרד החינוך, גבוה בהרבה מהסכום שהוא עשוי להשתכר כאברך בכולל. המורים-חיילים חייבים ב-36 שעות הוראה שבועיות המתחלקות על פני שישה ימים. עם זאת, רבים מבקשים, ומקבלים היתר, לעבוד שעות נוספת אחר הצהרים ובערב, כדי להגדיל את הכנסתם.

מידי כמה חודשים אמורים המורים-חיילים לצאת לאימוני ירי במטווח. בערבי חג הם נשלחים לבסיסי צה"ל ומנהלים שם את הטקסים הדתיים. בימי החופשה של מערכת החינוך החרדי יוצאים מקצתם לאבטח יישובים. שתי רשתות החינוך מעודדות את המורים-החיילים לעבור השתלמות פורמלית בהוראה, והבוחרים בכיוון זה זכאים להפחתה בקצובת שעות ההוראה שלהם. ההשתלמויות נערכות בבני ברק, באחת משתי מכללות חרדיות למורים. על פי הערכת חיים סבג, מנהל מחלקת כוח אדם והשתלמויות ברשת מעיין החינוך התורני של ש"ס, כ-50 אחוזים מהמשרתים במסלול זה ממשיכים לעבוד בתחום החינוך גם לאחר שחרורם.

בגלל מתחים שניעורו בצבא במסלולי טירונות כלל-צה"לית לחרדים, אם למורים-חיילים ואם ל'שלב ב', יצר צה"ל קשר עם ארגון 'גשר' העוסק בקירוב בין דתיים וחילונים. אנשי הארגון התבקשו לסייע בהכשרתו של סגל בסיס הטירונים לעבודה עם מחזורים נוספים של טירונים חרדיים. אנשי 'גשר' ערכו שני ימי עיון בבית 'גשר' בירושלים בהשתתפות אנשי סגל רבים מפלוגה א' – הפלוגה שהייתה אמורה לקלוט את הטיירונים החרדיים.

(מסיבות שונות, רבים מאנשי הסגל שבסופו של דבר היו מפקדים בטירונות, נעדרו מהמפגשים האלה).

ימי העיון כללו סיור במאה שערים ובשכונת הר נוף (שכונה חרדית חדשה), אירוח בבית חרדי במאה שערים, שיחה עם משה לייבוביץ – יועץ שר הביטחון לענייני התיישבות וחרדים ולשעבר יו"ר המועצה המקומית בית"ר עילית. ימי העיון היו בגדר היכרות ראשונית עם החברה החרדית בקונטקסט הישראלי, מאפייניה והמגמות הרווחות בה. אגב כך נבחנו דעותיהם של אנשי הסגל על המגזר החרדי ונעשה ניסיון לשרש את הסטריאוטיפים והדעות הקדומות, ואף נערך דיון קונקרטי על המתחים שעשויים להתפתח בין הסגל לבין הטירונים. בין היתר נידונו פתרונות אפשריים לסוגיות הכשרות, השבת והתפילות, וכיצד ניתן להיעזר ברב של הבסיס בסוגיות אלה.

שני ימי העיון הראשונים נערכו במארס 1999. אחרי סיום מסלול טירונות שלב ב' לחרדים, נערך מפגש נוסף עם הסגל. זמן קצר לאחר מכן נוצר באופן מקרי לגמרי קשר ביני לבין הארגון. באותו שלב הייתי בתחילת כתיבת הצעת המחקר לעבודת הדוקטורט בסוגיית הזהויות הגבריות של צעירים בחברה החרדית. אנשי 'גשר' ביקשו כי אתלווה אליהם בהנחיית הסגל. באמצע חודש יוני 1999 נערך מפגש נוסף בבסיס הטירונים שבמהלכו נתתי הרצאה קצרה בפני אנשי הסגל על מאפיינים מספר של הגבריות החרדית. ההרצאה התמקדה במודל הגברי היהודי-הגמוני, המצטייר מהגמרא ומטקסים רבניים שונים, והתמורות שעוברות על מודל זה בקונטקסט הישראלי.

בסוף יוני 1999, התחיל מחזור טירונות כלל-צה"לית של טירונים חרדיים שבחרו במסלול של מורים-חיילים. הקבוצה מנתה 52 צעירים, בטווח הגילים 21-28. כמחצית מהם היו חרדים-ספרדים וכמחצית אשכנזים. מבין האשכנזים, רק חמישה היו חסידים. חלק הארי של הטירונים היו נשואים, מלבד חמישה רווקים. בתוך קבוצת הטירונים היה ייצוג נכבד לבוגרי ישיבות מסוג 'היישוב החדש' ומזרם 'תורה עם דרך ארץ', המשלבות לימודים לבחינות הבגרות, וכן לצעירים משיבות תיכוניות שהתחרדו. צעירים אלה יעילים במיוחד למערכת החינוך החרדי, מכיוון שניתן לשלבם כמורים במגוון תחומים רחב. כמו כן היה ייצוג נכבד לחוזרים בתשובה. מאפיין נוסף של קבוצת הטירונים הוא שרובם באים ממשפחות שאינן משתייכות דווקא לאליטה הלמדנית.

אל מסלול המורים-חיילים מגיעים צעירים שהחליטו לעזוב את הכולל ולהשתלב בשוק העבודה – אם מסיבות כלכליות טהורות הקשורות בהקמת משפחה והמעמסה הכלכלית הגדולה המתלווית לכך, ואם מסיבות הקשורות לאי-התאמה לאורח החיים של חברת הלומדים. אי-ההתאמה עשוי לנבוע מגורמים שונים: צעירים רבים תיארו קושי רב לשבת וללמוד שעות כה רבות ודיברו על תחושת מיצוי ועייפות מהגמרא; אחרים דיברו על קושי והסתייגות מהסגנון הסגפני המתלווה ללימוד התורני כדרך חיים. עם זאת, רובם המכריע של הטירונים הדגישו כי התגייסותם אינה נובעת ממניע אידיאולוגי או ערכי, או מרצון למלא חובה אזרחית, אלא מתוך שיקול ענייני ותועלתני. "הגעתי לכאן

כי רציתי לסדר לעצמי את החיים", אמר לי הטירון אלימלך לוי, ורבים מחבריו הסכימו עם המסר הזה. אופיים של המניעים הללו לגיוס 'צבע' את טירונות במובנים רבים והערים קשיים לא מעטים על הסגל.

לעומת יחסם האחיד המסויג מאוד של הרבנים החרדיים החשובים בכל הנוגע לגיוס של צעירים חרדיים לצה"ל, יחסה של החברה החרדית אל צה"ל הוא מורכב ביותר. מורכבות זו התבטאה גם בראיונות עם הצעירים. אמנם הגיוס הוזכר אצל כולם כ'בררת מחדל', שהמניע לה הוא תכליתי ותועלתני לגמרי, אולם במקביל עלתה מדבריהם הערכה רבה, אם לא הערצה של ממש, אל המערכת הצבאית ואל העומדים בראשה. רבים מהם הכירו היטב את ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל וקראו ספרים רבים בתחום זה; ספרים כמו *סיפור של חייל* מאת הרמטכ"ל במיל' רפאל איתן, *איש צבא* מאת האלוף במיל' יוסי פלד או *פרקי יומן* מאת מאיר הר ציון, הוזכרו שוב ושוב. רבים גם ראו את הסרט *מבצע אנטבה* יותר מפעם אחת, וכולם ביקרו כמה וכמה פעמים בתערוכות בנושאי צבא ובבסיסי צה"ל בימי העצמאות. צה"ל נתפס כגוף חיוני המגן על חייהם של יהודים בעולם הגשמי, והגבורה הכרוכה בפעילות זו מעוררת הערכה והתפעלות עצומות.

בעקבות מעורבותי בהכשרת הסגל, התאפשר לי לבצע תצפיות במהלך הטירונות. התלוויתי אל הטירונים ב-11 מתוך כלל ימי הטירונות וקיימתי ראיונות בלתי-פורמליים עם טירונים רבים. נהגתי להגיע השכם בבוקר, להצטרף לארוחת הבוקר ולהתלוות אל הטירונים בכל פעילויותיהם, עד שעות הלילה. הוראות הצבא אסרו עלי ללון בבסיס. בעת שהותי בבסיס לבשתי בגדים אזרחיים, מה שהבליט מאוד את נוכחותי ואת חילוניותי. הן הסגל והן הטירונים ידעו שאני מבצע עבודת מחקר ושיש לי קשר עם ארגון 'גשר'. הרישום ביומן השדה התבצע בנוכחות הטירונים והסגל, מה שחייב אותי להסביר שוב ושוב את מטרת שהותי במקום. בסיום הטירונות ערכתי ראיונות-עומק עם 12 מהם ועם האחראים על תכנית המורים-חיילים ברשת החינוך העצמאי של אגו"י וברשת מעיין החינוך התורני.

הצגת הממצאים מתחלקת לארבעה פרקים מרכזיים. הפרק הראשון בוחן את מאמצי של המערכת הצבאית להפריד את הטירון מסביבתו החברתית הקודמת ולטשטש את זהותו הייחודית, האישית או החברתית; וזאת, כחלק מסדרת אמצעים שמטרתה החלשתו, בידודו והכנעתו, כדי שיפנים את ציווייה. נבחן את האופן שבו הטירונים החרדיים מגיבים אל מאמצים אלה וכיצד הם מתגוננים בפניהם. נראה כיצד נוכח האיום החיצוני, הם ממהרים להתלכד ולהתאחד סביב נושאים הקשורים לקיום מצוות הדת ולאורח החיים הדתי, וכיצד איחוד-השורות הזה הופך לאמצעי-כוח.

הפרק השני בוחן את השיח והפרקטיקות שנוקטת המערכת הצבאית על מנת למשטר ולמשמע את הטירונים, את התנהגותם וגופם; כיצד הם מפרשים ומגיבים אל השיח והפרקטיקות הללו; וכיצד הם לוקחים חלק בעיצובו מחדש של המודל החרדי-הגברי האידאלי. בהנחה שזהויות גבריות מובנות באופן יחסי (Relational) תוך מאבק על

הגמוניה, ומאחר שחברי הסגל והטירונים ייצגו מגזרים שונים ומגוונים בחברה הישראלית (בסגל היו עולים מברה"מ לשעבר ואתיופיה, אשכנזים ומזרחים, חילונים ודתיים לאומיים), ובחברה החרדית (בין הטירונים היו ליטאים וחסידים, אשכנזים וספרדים), ייבחנו בסופו של פרק זה גם היחסים שנוצרו בין חברי הסגל והטירונים. כמפגש קצר-מועד אך אינטנסיבי מאוד, הניבה הטירונות מערכות יחסים טעונות ובעלות עוצמה, לחיוב ולשלילה.

הפרק השלישי מתמקד במטרה נוספת של הטירונות: הענקת מיומנויות פיזיות וידע טכני וערכי. סוגי המיומנויות והידע הללו נגזרים ממודל תרבותי המנוגד במובנים רבים למודל שלאורו חונכו הטירונים החרדיים. נראה כיצד הטירונים מפרשים את המיומנויות והידע הללו ומגיבים עליהם.

הפרק הרביעי עוסק בשלבי הסיום של הטירונות, שאז המתח בין הסגל לבין הטירונים מתפוגג בדרך כלל, לאחר שעמדו יחד בסדרת המבחנים והדרישות. נבחן את שהתרחש במקרה הנוכחי. סופה של הטירונות והפיחות באיום מצד המסגרת הצבאית נוכח הסיום הממשמש לבוא, חשפו באופן גלוי את מורכבותן של מערכות היחסים בין הטירונים החרדיים לבין עצמם. מורכבות זו תיבחן גם היא. אולם קודם להצגת ממצאי מחקר השדה בקרב קבוצת הטירונים החרדיים, ראוי להציג סקירה של הספרות המחקרית העוסקת במושגים המרכזיים שיידונו כאן, ובהם חיילות, גבריות וחרדיות, והקשרים ביניהם.

כדי להבין לאשורו את המפגש המתקיים בטירונות בין הצעירים החרדיים למערכת הצבאית חשוב לעמוד תחילה על מאפייני המודל התרבותי הגברי שעמו מגיעים הצעירים החרדיים, כמו גם את המודל המנחה את פעילותה של המערכת הצבאית. בין חיילות לגבריות האידאולוגיה קיימת זיקה עמוקה בתרבויות שונות (Arkin & Dobrofsky, 1978; Morgan, 1994; Mosse, 1996). הזיקה הזאת חזקה במיוחד בחברה הישראלית ומעצבת את המודל הגברי ההגמוני שלה. שורשיו של מודל זה הם בתנועה הציונית (אלמוג, 1997) שרצתה לשים קץ לרדיפת היהודים על ידי הפיכתם לעם ככל העמים. כחלק ממהלך זה, ביקשה הציונות להיפטר ממאפייניו של הגבר היהודי הגלוי וליצור "יהדות של שרירים" וגבר יהודי חדש (נורדאו, 1902; גלזמן, 1997). הגבר היהודי הגלוי, כמצטייר מטקסטים יהודיים מגוונים ושונים, הוא "נשי", רוחני ופסיבי, גופו חלוש, גבו כפוף, עורו חיוור והוא חסר שורשים (גלזמן, 1997; Eilberg-Schwartz, 1991; Gilman, 1996; Boyarin, 1995; Cantor, 1992). מאפייני הגבר הציוני החדש קרובים מאד למאפייני הגבר הלוחם: הוא בעל כוח פיזי רב, קשוח, אסרטיבי, שולט בגופו, בצרכיו ובדחפיו, מסוגל לשאת כאב, קשור לאדמתו ולעמו, ומסוגל להגן עליהם בקרב בעת הצורך, גם אם הדבר כרוך בסיכונים ובמחיר אישי רב (Gal, 1986; Ben-Ari, 1998). למודל הגבר הלוחם מעמד הגמוני גם כיום (ששון-לוי, 2000).

מאחר שבחברות רבות הגבר הלוחם ממשיך לשמור על מעמדו ההגמוני, מהווה המסגרת הצבאית אתר חשוב ללימוד על גבריות, הבנייתה ומאפייניה. חוקרים רבים הבחינו כי השירות הצבאי כולו מהווה טקס מעבר במגוון רחב של חברות (Adams, 1995; Bourne, 1967; Cockerham, 1973; Dornbusch, 1955; Vidich and Stein, 1960). בהקשר הישראלי היה זה Aronoff (1989:132) שתיאר לראשונה את השירות הצבאי כ'טקס מעבר' למעמד של בוגר שווה זכויות בדת האזרחית הציונית. עם זאת, השימוש שעשה אהרונוף במונח היה כללי מאוד והוא נמנע מכניסה לפרטיו ומרכיביו. חוקרים נוספים שצעדו בעקבותיו מילאו חלל זה (שיאון, 1997; Kaplan, 2000; Ben-Ari, 2001). כך למשל שיאון (1997) התמקדה בשלב הטירונות והתייחסה אליו כאל השלב השני (הלימינלי) במודל של Van Gennep (1908)³, שבו האזרח המגויס הופך לחייל. היא הראתה כיצד בשלב הראשון מופרד הטירון מסביבתו החברתית הקודמת, וכיצד בסיום שלב המעבר הוא מוחזר אליה. קפלן (2000) תיאר את השירות הצבאי כחלופה המודרנית לטקס בר-המצווה וכנקודת המעבר האמיתית של הצעיר הישראלי אל עולם המבוגרים.

כדי לבחון מקרוב יותר את מרכיביו של 'טקס המעבר', עשו חוקרים אלה שימוש ברעיונות תאורטיים מתחום לימודי המגדר הנוגעים לאופן רכישת הזהות הגברית (Gilmore, 1990; Badinter, 1995). לפיהם, השגת הזהות הגברית מחייבת את הנער לחצות סף קריטי ולזנוח את ילדותו. עליו גם לעבור סדרה של מבחנים, המצריכים אומץ לב, יכולת פיזית ושליטה עצמית, וכוללים התמודדות עם אדם אחר בקרב, עם איתני הטבע, והתמודדות האדם עם עצמו. בהתאם לכך בדקו החוקרים במפורט את סדרת המבחנים, האתגרים, המבנים הפנימיים והדינמיקות שהשירות הצבאי מורכב מהם. גם בקונטקסט הישראלי בחנו בן ארי (2001) ושיאון (1997) את השירות הצבאי ואת הטירונות בהתאמה כסדרה של מבחנים, שהעמידה בהם מזכה את הטירון בגבריות הנכספת.

מחקרים אחרים של המערכת הצבאית בישראל הדגישו דווקא את כוחם ואת יכולתם של החיילים להתנגד לדרישות המסגרת הצבאית. כך למשל מראים Feige & Ben-Ari (1991) כיצד משחקי הקלפים משמשים זירת התנגדות ואוטונומיה לחיילי מילואים בני עדות המזרח, וכיצד התרת חריגה זו על ידי המפקדים מאפשרת בסופו של דבר, שמירה על לכידות ותפקוד סבירים בתוך היחידה. גם ששון-לוי (2000) מראה כיצד זהותם של חיילים בתפקידי צווארון כחול, רובם המכריע בני עדות המזרח, מבוססת ומוגדרת באמצעות יכולת ההתנגדות שלהם למערכת הצבאית. מנור (2001) בוחנת בעבודתה את ניסיונות המשטור והמשמוע ביחידה פריפרית ואת מאמצי ההתנגדות של החיילים. מאפיינים אלה של הגבריות הצבאית והמרחב הצבאי עיצבו גם את אופיו של בסיס

3 על פי המודל של Van Gennep, טקס המעבר (Rite de passage) מורכב משלושה שלבים. השלב הראשון כולל הפרדה (Separation) מחברת המקור. השלב השני הוא לבו של טקס המעבר (Transition), ובשלב השלישי נשלם המעבר והפרט מוחזר לחברת המקור (Incorporation).

הטירונים שבו התקיימה הטירונות שבה צפיתי, שהדגימה מפגש מורכב בין כמה מודלים תרבותיים גבריים שונים.

לפי Connell (1987; 1995), כל חברה מציעה מודל גברי הגמוני ומספר מודלים חלופיים. כל המודלים האלה מצויים במצב של התמודדות מתמדת על העמדה ההגמונית. יתר על כן, על מאפייניו של כל אחד מהמודלים ניתן ללמוד דווקא במצבים שבהם מתקיים מפגש בין המודלים השונים. טענה זו הנחתה את עבודתן של תמר רפפורט ועדנה לומסקי-פדר (2000) שבחנו את האופן שבו המודל הגברי עמו מגיעים עולים מברה"מ (לשעבר) מעצב את מפגשם עם המודל הגברי הישראלי ההגמוני במסגרת השירות הצבאי. הן הראו כיצד העולים מתנגדים לציווי המודל הגברי ההגמוני בחברה הישראלית, חותרים תחתיו, עושים לו אינפנטיליזציה ומשמרים את המודל המקורי שעמו הגיעו. גם ששון-לוי (2000) מראה כיצד חיילים ביחידות שונות, חלקן קרביות וחלקן עורפיות, מבנים את זהותם הגברית; ההשוואה עם חיילי יחידות אחרות משמשת אותם דרך קבע על מנת להגדיר את זהותם שלהם.

המפגש בין שני מודלים גבריים שונים יעמוד גם הוא במוקד מחקר זה. הצעירים החרדיים מגיעים לטירונות עם מודל גברי, השונה מבחינות רבות מזה הצבאי. המודל הגברי האידיאלי בחברה החרדית כיום הוא אוסף של השפעות שונות שהצטברו במשך דורות רבים. להבנת מאפייניו יש תחילה לבחון את ההקשר ההיסטורי שבתוכו עוצב. הזיקה בין הנסיבות ההיסטוריות המשתנות לבין מאפייניה של הגבריות היהודית נידונה במחקרים רבים (Gilman, 1992; Eilberg-Schwartz, 1995; Cantor, 1995; Boyarin, 1997). במסגרת זו אביא כמה מהטענות המרכזיות העולות ממחקרים אלה, המתייחסות על פי רוב למגמות כלליות, אך גם למצבים היוצאים מן הכלל. מפאת קוצר היריעה אסתפק בהתייחסות למגמות הכלליות.

יחסה של היהדות אל הגבר היהודי השתנה באופן דרמטי לאחר חורבן הבית השני והיציאה לגלות. בנסיבות החיים בגלות ובהיעדר היכולת לשאת נשק, השתנו ההגדרות הנוגעות לגבריות, לגבורה ולגוף. משם ואילך, גיבור⁴ היה מי ששולט בדחפיו ובתאוותיו הארציים, ולא זה המכניע אויבים חיצוניים או שולט באחרים בעזרת כוחו הגופני ומיומנויות הלחימה שלו. השליטה על דחפים, תאוות, נטיות ורגשות, הפכה לתו-ההיכר העיקרי של הגבריות היהודית האידיאלית. גברים נקראו להימנע מעימותים עם גברים גויים, כמו גם עם גברים יהודיים אחרים, בעיקר בגלל החשש מפני זעם השלטונות. כחלק מאותה מציאות, סיפור הגבורה של מצדה כמעט ונעלם מהגמרא, והוצג כשולי, ולעומתו הודגש סיפורו של רבי יוחנן בן זכאי שברח מירושלים הנצורה בארון קבורה, הותיר את הלוחמים היהודים מאחור וזכה לכבוד (Satlow, 1996; Boyarin, 1997).

4 "איזהו גיבור הכובש את יצרו" (תלמוד בבלי, תמיד, פרק ד דף לב, א).

שליטה על הגוף הגברי וריסונו נתפסו כתנאי לפריחתם ושגשוגם של חיי הרוח. תכלית זו ניתן להשיג בראש ובראשונה באמצעות לימוד התורה, ובעיקר לימוד הגמרא. מגמות אלה התחדדו בימי הביניים כתוצאה מהשפעות הלניסטיות שזיהו בין נשיות, לבין גוף וחומר (בויאריין, 1999) והמשיכו להתחזק עם הופעתן של החסידות ותנועת המוסר במאות ה-18 וה-19. הגוף זוהה כמקום משכנו של היצר הרע וכמקום משכן פוטנציאלי לטומאה (אטקס, 1982; כץ, 1970). תנועת המוסר שהביאה את סיוגוף הגוף הגברי לשיאים חדשים אמנם נעלמה כגורם עצמאי, אך הותירה את חותמה הברור בעולם הישיבות הליטאיות. העתקתו לישראל של מודל ישיבת וולוז'ין, כמוסד טוטלי, והפיכתו לאמצעי מרכזי ביצירת חיץ בין הצעירים החרדיים לסביבתם הלא-חרדית, חיזקה תפיסות אלה.

ריסונו ומשטורו של הגוף הגברי, דחפיו ותאוותיו מתחייבים גם מהתפיסה של היות היהודי המאמין והמקיים מצוות בגדר 'עבד ה'. תפיסה זו חודדה על ידי הוגים חרדיים (בראון, תשנ"ט), ונגזרים ממנה גם מצב תודעתי נשאף של התבטלות והכנעת רצונותיו, תאוותיו וגחמותיו הפרטיות של אדם בפני האל וציוויו, כפי שהונצחו בתר"ג המצוות. כך יקנה לו האדם החרדי את חירותו האמתית. האופן שבו מודל זה מעצב את מפגשם של הטירונים עם המודל הגברי-הצבאי, יעמוד במוקד העבודה הנוכחית. אולם כדי להבין מפגש זה, הכרח לברר גם את ההקשר החברתי הרחב שבתוכו הוא מתקיים.

הקשר בין הצבא לבין סוגיות של ריבוד חברתי ומתחים בין מרכז לפריפריה כבר נידון במחקרים רבים. מספר חוקרים (קימרלינג, 1993; Levy-Schreiber & Ben-Ari, 2000) הראו לאחרונה כיצד המערכת הצבאית משמשת להדרה והכלה של קבוצות חברתיות שונות, וכיצד באמצעותה משפיעה המדינה על מעמדן החברתי של קבוצות שונות. מחקרים אלה גם הראו כיצד, לאחר השחרור מהצבא, מתורגמים התפקיד והדרגה הצבאיים להון ולמשרות בשירות הציבורי. תהליכים אלה משפיעים גם על החברה החרדית, מה שמעכב מאוד את יכולתם של צעירים שאינם משרתים בצבא להיקלט במשרות בכירות בשירות הציבורי. קבוצה נוספת של מחקרים (פרי, 1999; Ben-Ari & Lomsky-Feder, 1999) בחנה את השחיקה במעמדו של צה"ל בקרב קבוצות חברתיות שונות ואת התגברות המאמצים לנתק את הקשר בין השירות הצבאי לבין חברות, הרגשת השתייכות לחברה הישראלית והקצאת המשאבים. גם בהקשר זה מוזכרת החברה החרדית כאחת מאותן קבוצות המנסות לנתק קשרים אלה.

יחסה של החברה החרדית אל הצבא כמעט ולא נבדק. שלהב (1991) ופרידמן (1991) מתארים את תפיסתה של חברה זו את המדינה כמוסד מאיים, ואילו הצבא נתפס כמסגרת מסוכנת שעלולה לחשוף את הצעירים החרדים להשפעות שליליות במיוחד. היווצרות מדינת ישראל במתכונתה הנוכחית כמדינה חילונית הייתה בעיני רבנים חרדיים רבים מעשה שטן, והיו ביניהם שהסתמכו על מאמר התלמוד בדבר שלושת

השבועות⁵ כמשענת לתפיסתם זו. נוכח נסיבות אלה, רבנים חרדיים רבים מתייחסים לחיים בישראל כאל חיים בגלות בין יהודים. המדינה ומוסדותיה פועלים שלא על דרך התורה, ולכן היחס אליהם הוא של השלמה עם קיומם בליט בררה ובדיעבד (כ"ץ, 1998).⁶

בכלי התקשורת נפוצו לא פעם התייחסויותיהם של רבנים חרדיים ודוברים רשמיים אל המערכת הצבאית, אולם יחסו של האדם 'הפשוט' נותר לרוב עמום. מחקר ראשון בכיוון זה ביצעו (Forthcoming) Shtadler & Ben-Ari, ובו נבחנו עמדותיהם של צעירים חרדיים ביחס לגיוס לצבא. המחקר התמקד בקבוצה של תלמידי ישיבות ליטאיות והראה כי קיים פער בין עמדותיהם של הצעירים לבין עמדות הרבנים. בעוד שהרבנים שללו את הגיוס באופן מוחלט, הצעירים היו אמביוולנטיים יותר והביעו רצון לקחת חלק בעשייה קונקרטיית ומוחשית לטובת החברה, ועם זאת, לא במסגרת השירות הצבאי. עבודה נוספת של שטדלר (בדפוס) בוחנת את הפנטזיות של בחורי ישיבות ביחס לצבא ומראה כיצד המרחב הצבאי, דווקא בגלל שהוא נתפס כטמא ומערים קשיים לאדם החרדי, הוא גם נתפס כמאפשר תהליך של התחזקות דתית והרואיזם דתי.

5 "שלא יעלו ישראל בחומה... שלא ימרדו באומות העולם... ושלא ידחקו את הקץ" (תלמוד בבלי, מסכת כתובות, פרק ג, דף קיא, א). עוד על הרקע ההיסטורי בנושא זה, ראו: רביצקי, אביעזר (1993) **הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחות, ציונות ורדיקליזם דתי**, תל אביב: עם עובד, עמ' 277-305.

6 לתיאור מפורט של הניואנסים והשינויים ביחסה של החברה החרדית, על חלקיה, אל המדינה ראה: הורוביץ, נרי (2001) החרדים ובית המשפט העליון. **כיוונים חדשים** 5: 22-78.

2 ראשית הטירונות ויצירת האחדות

שלב הטירונות אמור להכשיר את הצעיר לדרישות המערכת הצבאית. כדי למשטר את הטירון ולהטביע בו סדר ומשמעת צבאיים, הוא מופרד מסביבתו הקודמת ומוצב בבסיס הטירונות המהווה מסגרת טוטלית (Goffman, 1961) האמורה לענות על כל צורכיו, לרבות בתחום הדת. קשריו של הצעיר עם בני משפחתו וסביבתו החברתית התומכת הם מוגבלים, והוא נפגש אתם לעתים רחוקות. בפרק זה נבחן את תגובתם של הטירונים החרדיים לניסיון המערכת ליצור מהם 'אדם חדש' וכן את השימוש שעושים הטירונים בדתיותם ובזהותם החרדית כחלק ממאמצי ההתנגדות למערכת הצבאית. נוכחותן של נשים חילוניות בבסיס, שבמהותה היא בעייתית למקצת החיילים החרדיים ועילה להתנגדות למערכת הצבאית, מאפשרת לבחון את עמדותיהם ביחס לסוגיות נרחבות יותר הקשורות בנשים ובנשיות.

מדים צבאיים

טרם הגעתו אל בסיס הטירונים, עובר הטירון בבסיס הקליטה והמיון (בקו"ם). שם הוא מחליף את בגדיו האזרחיים במדים, מקבל מספר אישי, זריקות וחיסונים, ותספורת קצרה. המדים הצבאיים מסמנים את הפיכתו של הפרט מאינדיבידואל לחלק ממערכת צבאית היררכית. כך מתאר יאיר גולדמן את יום הגיוס שלו:⁷ "...הגעתי עם מדים אזרחיים לבקו"ם... אבל עם כל מה שסיפרו לי, הכול היה נראה לי כמו חלום. ישבנו שם ועברנו סדרת שאלות... ת'אמת זה נראה כמו סרט... לקחו אותנו באוטובוס, הגענו ל... שרשרת חיל, טביעות אצבעות, צילומי שיניים וכו'... ולאט לאט הרגשנו שאנחנו נכנסים לצבא, לקטע המפחיד הזה... אחר כך היה ת'קטע שלבשנו את המדים... שאלו מה המידות שלי... לקחתי... נסחבתי עם המעיל... הסוודר, מכנסיים, חולצות, והתחלתי להתלבש... בגד ירוק, גדול כזה... כל אחד קיבל מידה הפוכה ממה שהיה צריך... מכנסיים קטנות, צמודות... הנעליים בכלל רבע שעה כל בוקר רק ללבוש את הנעליים והכול מצחיק... בנאדם שכל החיים לבש חולצה לבנה מתחיל ללבוש מדים וזה מצחיק...

7 ציטוטי המרואיינים מובאים כפי שהם במקור. צעירים חרדיים אינם לומדים דקדוק, מה שמסביר חלקית את השימוש בתבניות לשון שגויות. במקביל, שפתם משלבת רבדים רבים של השפה העברית וניזונה מהעושר הלשוני של המקורות היהודיים.

ופתאום כל בנאדם רואה את עצמו עם לבוש זר... אני מתחיל ת'קטע שלי בצבא מהרגע שהמפקד אלכס עלה לאוטובוס, ואמר: שלום לכם, מרגע זה אני המפקד שלכם, ואתם עונים לי 'כן, המפקד' או 'לא המפקד'. מרגע זה הרגשתי – אני בצבא..."

בעוד שצעירים חילוניים רבים תיארו את לבישת מדי הצבא כאקט המסמן את שלילת האינדיבידואליות שלהם (שיאון, 1997), צעירים חרדיים רבים, כדוגמת יאיר, מתייחסים כבר ללבושם היומיומי טרם הגיוס כאל מדים לכל דבר. הצעיר החרדי גדל בחברה קולקטיביסטית שאינה מעודדת אינדיבידואליזם, ובמובן זה לבישת המדים הצבאיים נתפסת כפחות מאיימת וזרה. גם תספורתם של צעירים חרדיים היא תמיד קצרה מאוד ומתיישבת עם דרישות המערכת הצבאית, מה שחוסך מהם את הטקס המסורתי של קיצוץ השיער, שעוברים טירונים חילוניים רבים. עם זאת, לבישת המדים הצה"לים איננה קלה כלל וכלל ליאיר. המדים החדשים והמבהיקים במידות הלא-מתאימות ובגזרות ובצבעים הזרים שמצחיקים את יאיר, הם מרכיב שמערער את ביטחונם של טירונים, חרדיים כחילוניים, וחושף אותם ביתר שאת ללחציהם ולדרישותיהם של אנשי הסגל (Goffman, 1961).

המפגש הראשון

שעות הגיוס הראשונות נראו ליאיר כמו 'חלום' או 'סרט', כלומר כבלתי שייכות למציאות-חיו שלו, דמיוניות ורחוקות מאוד מהמקובל בסביבתו החברתית. מבחינתו, מה שמסמן יותר מכול את כניסתו לצבא הוא המפגש הראשון עם המפקד אלכס. בדבריו הראשונים מבהיר אלכס את דפוסי התקשורת בין טירונים למפקדים ומציב גבולות, ועוד יותר מכך – הוא מבליט את יחסי הכוח וההיררכיה בין שני הצדדים. הצבת הגבולות והבהרתם מתבצעים בשלב הראשוני בכל מסלול טירונות, עם הגעת הטירונים ובמהלך הימים הראשונים (Cockerham, 1973: 21), ומצריכים לא פעם הפעלת כוח מסוג של איומים, הפחדות, עונשים, טרטורים ועוד. הטירונים לומדים על זכויותיהם ובעיקר על חובותיהם בשלב זה של שירותם הצבאי. בשיחות שניהלתי עם המ"פ האחראי על המחלקה החרדית עוד לפני תחילת הטירונות, הוא הסתייג מהאפשרות שאגיע בימים הראשונים. "אנחנו רוצים לתפוס אותם בהתחלה", הסביר לי. הסתייגותו והסברו התפרשו בעיני ככוונה לבצע מהלך של הבהרת גבולות, שעשוי לכלול הפעלת כוח במידת הצורך. מבטי הבוחן היה עלול רק להקשות. בסופו של דבר התרצה המ"פ ואפשר את הגעתי בבוקר היום השלישי.

באותה עת התארגנו הטירונים לקראת יציאה לשיעור הנשיק הראשון ונראו נרגשים מאוד. אנשי הסגל היו נרגשים לא פחות. קובי המ"מ היה שבע רצון. "חילים פצצה", מיהר לבשר לי. "הכי טובים שהיו לי. אם הם מצדיעים לא כמו שצריך, אני מתקן אותם

והם מיד אומרים, 'מחילה, מחילה'. זה המחזור השלישי שלי, והכי טוב מביניהם". גם אלכס המ"כ נראה שבע רצון: "הפחידו אותנו שהם בעייתיים, אבל הם ממש מצוינים".

בהמשך אותו יום נערכת שיחה עם מפקד הבסיס (להלן המב"ס). הסגל אוסף את טירוני שתי המחלקות, החרדית והחילונית, תחת צלייה הסמוכה לאתר המטווחים. שלא כבשאר הפעילויות, הפעם נוכחים כל מפקדי הפלוגה, ללא יוצא מן הכלל, ובאוויר התרגשות גדולה, מה שהופך את המב"ס לדמות מורמת מעם, על-אנושית כמעט. הסגל מתוח ומקפיד מאוד על שקט ומשמעת. הרס"פ פונה אל טירוני שתי המחלקות ואומר להם כי תוך כמה דקות יגיע המב"ס לשוחח אתם. אחד הטירונים החרדיים מרים יד ומבקש לשאול שאלה. הרס"פ מסמן לו לדבר: "המפקד, יהיה מותר לשאול מה שרוצים?" "הוא ישאל אתכם ואתם תענו!", משיב הרס"פ. על מנת לאפשר את משטורם של הטירונים ולחזק את סמכותם של המפקדים, מוקצנים יחסי הכוח בינם לבין הטירונים, כפי שנעשה כאן. הופעתו של המב"ס הופכת בכך לאירוע דרמטי רב-חשיבות, שמצריך הכנות קפדניות. לא זו בלבד שאין מרשים לטירונים 'לשאול מה שרוצים', אלא שוללים מהם את עצם הזכות לשאול שאלות. הם יאלצו להסתפק במתן תשובות. אולם כפי שהבהיר המפקד אלכס עוד ביום הראשון לטירונות, גם תשובותיהם של הטירונים חייבות להיות תמציתיות מאוד. במקרים רבים אחרים, כחלק מאותה מגמה, מוצגים המפקדים כדמויות סמכות בוגרות, ולא אחת אפילו כ'אלוהים', ואילו הטירונים, בניגוד לכך, מוצגים כילדים (שיאון, 1997).

בדבריו אל הטירונים מתייחס המב"ס בפירוט לנושאים שונים, ובהם הנשק האישי ואיסור השימוש בסמים בתוך הבסיס. בנוגע לכשרות הוא מבהיר כי "לכל קבוצה בצבא לוח מזון משלה. הצבא עושה מעל ומעבר לספק את כל הצרכים, ולוח המזון לאוכלוסייה הדתית נקבע על ידי שלטונות הרבנות הצבאית". דבריו תכליתיים, והוא מסביר כי מטרת הצבא לאפשר לטירונים לסיים את הטירונות וכי בשבועות הקרובים הם יצטרכו להסתדר עם דרישות המערכת. לקראת סיום הוא מאפשר לכמה מהם לשאול שאלות. הטירונים החרדיים הם היחידים שמעייזים. בין היתר, שואל הטירון יובל אמסלם, "האם זו גזרה שווה בעניין היציאות ואופן היציאות בהשוואה לטירונות אחרות שבהן אין טירונים נשואים ועם ילדים?". לאחר שהטירונים מפרשים את משמעות המונח 'גזרה שווה', משיב המב"ס שהסגל מודע לכך שחלק מהטירונים הם בעלי משפחות ומונחה להיות רגיש לכך.

גם במפגש זה מותווים גבולות, ומודגשים האסור והמסוכן (בתחום השימוש בנשק, סמים ועוד). המב"ס מתייחס בדבריו אל טירוני שתי המחלקות ללא הבדל ביניהן, ונראה כי זהו יעד נוסף. טשטוש ההבחנה בין שתי הקבוצות והפיכתן לאוסף אחיד של טירונים הם חלק מההליך הצבאי, בייחוד בשלב זה, שמכוון לבצע דה-אינדיבידואליזציה של הטירון. המערכת הצבאית הגדולה והמסורבלת, שמנהלת מספר עצום של חיילים, מעוניינת בחיילים הזוהים זה לזה, נטולי ייחוד והבדלים. מצב כזה מאפשר הצבת דרישות

ברורות וחד-משמעיות בפני כלל החיילים והעצמת אמצעי הכפייה המופעלים עליהם להפנמת המשמעת הצבאית. אם מסתכלים על הטירונות כעל 'טקס מעבר', כי אז בתחילתה, בהתאם לשלבים שתיאר Van Gennep (1908), יש צורך למחוק את זהותו הקודמת של המועמד, ורק אז ניתן לבנות את זהותו החדשה. צה"ל כ'כור ההיתוך של החברה הישראלית', אמור להפוך את החיילים העוברים דרכו לדומים זה לזה ככל האפשר, ליצור מהם חברה מלוכדת והומוגנית.

ההתייחסות הספציפית היחידה אל הטירונים החרדיים, וגם זאת רק ברמז, היא באמצעות נושא הכשרות. המב"ס אומר כי לכל קבוצה בצבא לוח מזון משלה, בכלל זה האוכלוסייה הדתית, ובהקשר זה מתחלף המונח 'חרדי' במונח 'דתי', מה שאמור להקטין את נבדלותה של הקבוצה החרדית. המב"ס טורח להדגיש כי בנושא זה נוהג הצבא פלורליזם גם ביחס לקבוצות אחרות, כלומר אין כאן חריגה לטובת קבוצה מסוימת. המידה שבה הרגיעו דברים אלה את הטירונים החרדיים תתברר בהמשך. הטירונים מצדם, מנסים דווקא להדגיש ולחדד את ההבדלים הנוספים הקיימים בינם לבין קבוצות טירונים אחרות. שאלה ברוח זה מציג הטירון יניב, המתייחס להבדלים במתן החופשות לטירונים בעלי משפחות.

מהטירונים אני למד על מפגש נוסף ופחות נעים עם הרס"פ כבר ביום השני לטירונות, שגם בו נעשה ניסיון להבהיר גבולות. כמה טירונים חרדיים שהוצבו במטבח ובחדר האוכל, התקוממו על ההוראה לרחוץ כלים שלא השתייכו למחלקתם. מלבד הנזיפה המידית שקיבלו מאחראי המטבח, נאספה המחלקה כולה לשיחת נזיפה עם הרס"פ שהבהיר ש"לא יהיה שום הבדל בין מחלקה אחת לשנייה, ושהם יעשו בדיוק את מה שאומרים להם", תוך שהוא מרים את קולו ומעורר פחד בלב השומעים. כך תיאר אבי בלום את רשמיו מאותו אירוע: "אני מתפלא שחבר'ה לא קמו... אם זה לא היה ביום השני או הראשון, אז חבר'ה היו קמים ועוזבים את המקום... היחס... הוא [הרס"פ] אחר כך טען שהוא לא ידע שזה חבר'ה מבוגרים יותר... והוא לא ידע באיזה ציבור מדובר... וזה נתן מכה לחבר'ה – אה, אתם מתנהגים אתנו ככה... אז גם אנחנו נתנהג בהתאם..."

ניתוק הטירונים מסביבתם התומכת, מתקפת הדה-אינדיבידואליזציה והעובדה שהטירונים על פי רוב זרים זה לזה, אינם מאפשרים להם להתגונן נוכח המשמוע והמשטור המונחתים עליהם. אך למרות מאמציה של המערכת הצבאית לבטל את ייחודם של הפרטים מתוך רצון להחיל על כל הטירונים סטנדרטים זהים, בולטת שונותם של הטירונים החרדיים בתוך המערכת הצבאית. כבר מדבריו של אבי ניתן ללמוד כי הוא וחבריו תופסים עצמם כ'ציבור' בעל תכונות ייחודיות, המבדילות אותם לגמרי מקבוצות טירונים אחרות. עובדה זו מאיצה את התגבשותם והתאחדותם ומסייעת להם להתמודד עם הלחצים, כפי שהבהיר לי אבי בהמשך דבריו: "יש לנו אחדות. אנחנו לא מכירים מלפני, רק מעטים הכירו, רובנו ממקומות שונים בארץ, אבל בנושאים מסוימים אנחנו מתאחדים מיד, ונגד כולנו יחד המפקדים לא יכולים". כידוע, אחת ממטרותיה של

הטירונות ושל השירות הצבאי כולו היא גיבוש קבוצת הלוחמים. אותם גיבוש ואחדות מגיעים לשיאם ב'אחוות לוחמים' שהיא משל לקרבה יוצאת הדופן בין חברים ליחידה, לקרב ולדרך. אלא שעל פי המודל הצבאי, אמורה קרבה זו להיווצר במסגרת המאבק להשגת היעדים הצבאיים, ולא כפי שקורה במקרה הנוכחי, שבו הטירונים מתאחדים כנגד המערכת הצבאית. כפי שעולה מדבריו של אבי, האחדות מסייעת, במקרה הזה, לו ולחבריו להתמודד עם יחסם הנוקשה של אנשי הסגל. הטירונים לא נרתעו, אלא להפך – הם החליטו 'להגיב בהתאם'. העילה לתגובה מסוג זה צצה כבר ביום המחרת, היום השלישי לטירונות.

שבת עם הנשק

בערבו של היום השלישי מבינים הטירונים בוודאות כי הם עתידים להישאר בשבת הקרובה בבסיס. תגלית זו מכה גלים, מקוממת ומרגיזה רבים. "איך אפשר בלי להיות בשבת בבית עם אשתי", מתלונן בועז גמליאל. "אני אעשה הכול כדי לצאת, אפילו קב"ן [קצין בריאות נפש]. מאז החתונה לא עזבתי את אשתי ליום אחד! אז שבועיים שלמים...?! זה לא כמו אצל החילונים שרגילים לצאת למילוואים ולנסיעות. למה שהסגל לא יישאר? מה כבר יש להם לעשות בשבת?" יריב שעומד לידנו ומקשיב לדברים, מתחיל לשיר: "הוא זכאי, הוא זכאי...". מילות השיר הללו, שליוו את משפטו הממושך של אריה דרעי, הפכו למעין שיר מלחמה שסייע באיחוד הציבור הספרדי והחרדי כולו אל מול הממסד המדינתי, שכלל את מערכת בתי המשפט, הפרקליטות ומשטרת ישראל. משפטו של דרעי נתפס בחברה החרדית כביטוי לשנאת החרדים ולרדיפתם, תוך יצירת עיוותי דין. השימוש במילות השיר בסיטואציה הנוכחית מלמד, כי עבור יריב וחבריו יש כאן חזרה אל מאבק בעל קווי מתאר דומים: החרדים נגד הצבא כחלק מהממסד המדינתי.

בימים שנותרו עד לשבת היו הטירונים נסערים מאוד. מצד אחד הבהירו כולם כי כבר לפני גיוסם ידעו כי יישארו שבת אחת לפחות בבסיס במהלך הטירונות. מצד שני, רובם סברו כי הדבר עתיד להתרחש בשלב מאוחר יותר. בצוהרי היום הרביעי, לאחר הארוחה, מגיע לבסיס מש"ק (מפקד שאינו קצין) חרדי, המרכז את תכנית המורים החיילים. הטירונים עטים עליו בהתרגשות, שמחים לגלות בעל דגות עם חזות חרדית ומנסים לברר אם יש סיכוי שיצליח לפטור אותם מתורנות השבת. המש"ק מסביר כי הדבר אינו בסמכותו. "אני ממש קטן כאן", הוא אומר במבוכה. הטירונים מתלוננים גם על חסרונה של חלבה ומסתפקים בהבטחה שהנושא הזה דווקא יטופל. אל קבוצת הטירונים מתקרב יריב, שכמו רבים מהם, מסתובב תמיד עם הפלאפון. הוא מספר כי התקשר למשה גרילק, עורך השבועון החרדי *משפחה* כדי שיפעל לבטל את גזרת השבת, אבל גרילק בחו"ל. אחר כך התקשר יריב לרב יהושוע פולק, סגן יו"ר המועצה הדתית בירושלים

ואיש אגודת ישראל, שעשה כמה בירורים וחזר עם התשובה שאי-אפשר לפתור את העניין בהתראה קצרה כל כך. החבר'ה מתחילים להעלות שמות של אישים חרדיים נוספים שאפשר לערב.

ביום ה' של אותו שבוע חל י"ז בתמוז. הצום אמור להתחיל בשעה 3:00 לפנות בוקר, והסגל שמעוניין להפגין התחשבות, דואג שהטירונים יקבלו ארוחה כ-40 דקות לפני הצום. מהטירונים ומהסגל נודע לי כי חלק מאנשי הסגל נותרו ערים ואחרים קמו משנתם וסייעו לטירונים לסדר שולחנות באזור המחלקה. אנשי הסגל גם אפשרו לטירונים להביא מזון מהמטבח, כולל 'צ'ופרים'. אבל המעשה שנתפס כנדיב ומתחשב בעיני הסגל, לא הפיס את דעתם של הטירונים שהיו עדיין מרוגזים ומתוחים נוכח גזרת השבת הקרובה. הם מכריזים בפני הסגל כי מאחר שלא יצאו בשבת, לא יאכלו דבר ולא יקומו בבוקר המחרת. אנשי הסגל מנסים לרצות את הטירונים ומסבירים פעם אחר פעם שבבסיס מתקיימת שמירה רצופה, ואם יעזבו את הבסיס, יוותרו עמדות השמירה ריקות. רק לאחר הסברים חוזרים ונשנים, מתרצים הטירונים ומתיישבים לאכול.

בסופו של דבר, הטירונים החרדיים 'נשארו שבת', אבל לא לפני שמיצו כל אפשרות לבטל את רוע הגזרה. מה שמעניין במיוחד במקרה זה הוא המהירות שבה צעירים אלה – חסידים, ליטאים, ספרדים, חוזרים בתשובה ועולים חדשים, שמכירים זה את זה רק חמישה ימים – הפכו לקבוצה מלוכדת המתייצבת כאיש אחד בפני סגל המחלקה. העילה שבחרו הטירונים החרדיים – השבת – כבר ליכדה פעמים רבות בעבר את הציבור החרדי במאבקי מול הרשויות או מול הציבור החילוני. הבחירה בשבת כסלע מחלוקת, מבליטה את שונותם של הצעירים החרדיים על רקע המערכת הצבאית, ומציגה אותם, גם אם בקנה מידה מוקטן, כממשיכי מאבקי השבת החרדיים.

פרידמן (1991: 144-161), מתאר מהלך דומה בנסיבות היסטוריות וחברתיות שונות לגמרי. הוא מראה כיצד סדרה של תהליכים חברתיים, טכנולוגיים, דמוגרפיים ופוליטיים, ובייחוד מלחמת העולם השנייה, החלישו את אופייה הפרטיקולרי של החברה הדתית-מסורתית של מזרח אירופה על ריבוי חסידויותיה וזרמיה. כחלק משיקום ההריסות ואיחוד השורות לאחר מלחמת העולם השנייה, התחזקה הזהות החרדית המשותפת לבני כל תת-הקבוצות. פרידמן גם מראה כיצד בתהליך אטי, עם התחזקותה של החברה החרדית, הזהויות הפרטיקולריות מתבלטות מחדש, אך הוא מדגיש כי התודעה ההיסטורית המשותפת לכל תת-הקבוצות, ההכרה בערך לימוד התורה והצורך להגן על חברת הלומדים – די בהן לקיים, למרות הכול, את הזהות החרדית המשותפת אל מול החברה הישראלית.⁸ Bial (1980) קורא תיגר על התפיסה הרווחת, שמתארת את

8 עוד על מקומו של ערך האחדות בחברה החרדית, ראו אצל: קפלן, קימי (2000). "יש ריקבון רציני בחברה שלנו וצריכין להכיר את האמת": ביקורת עצמית בשיח הפנימי של החברה החרדית בישראל, בתוך: שולמית וולקוב (עורכת), **מיעוטים, זרים ושונים: קבוצות שוליים בהיסטוריה**. ירושלים: מכון זלמן שזר לתולדות ישראל, עמ' 301;

היהודי הגלותי כחסר כוח וכפסיבי, ומראה כיצד צבר הציבור היהודי כוח בדרכים אחרות – בין השאר, אחדות השורות שתורגמה לכוח פוליטי. החברה היהודית למדה לפעול כקבוצה מלוכדת, פיתחה מנגנוני העברת מידע, דיווח ותיאום והשכילה להתאים עצמה במהירות לנסיבות ולזמנים המשתנים. נציגי החברה היהודית וראשיה ידעו לרוב למצוא דרכים אל ראשי השלטון, ומשום שייצגו חברה מאוחדת, הגיעו להישגים. דפוסי פעולה דומים ניכרים בהתנהגותם של הטירונים במקרה זה. עם זאת, המסגרת הצבאית סיפקה עילות נוספות בתחום הדת שאיחדו את הטירונים מולה וכנגדה.

בעיות הכשרות

היות בסיס הטירונים מסגרת טוטלית צד-בצד עם ההכרה בצורכיהם הייחודיים של החיילים הדתיים, מאלצים את המערכת לספק את צורכי הדת של הטירון: אוכל כשר, זמני תפילה והתחשבות בימי צום. עם זאת, היות ושירותי הדת שמספקת המערכת הצבאית מותאמים יותר לדרישות הציונות הדתית והיות והצבא מודע לעובדה זו – נפתח כאן פתח למשא ומתן מתמשך סביב התאמת שירותי הדת לצורכי הטירונים החרדיים.

כשבוע וחצי מתחילת הטירונות, בסיום ארוחת הצהריים, אני פוגש ביציאה מחדר האוכל את טוביה בלוי, יוחנן ומשה. הם משוחחים עם הרב של הבסיס ואחד הטבחים על ענייני הכשרות והתפריט. הטירונים טוענים שהתפריט דל, ויוחנן פונה לעובד המטבח ושואל: "לדוגמה, למה לא היו לנו סטייקים או פִּיֶּה או חצילים?". "חצילים לא היו כי הטחינה היא לא בהכשר בד"ץ [העדה החרדית] וחצילים זה עם טחינה", משיב עובד המטבח. "הצבא גם לא חייב לך הכשר בד"ץ", מוסיף משה. "אבל הצבא חייב לספק לך אוכל", מתערב טירון נוסף, "והפעם לא היה מספיק. גם לא היה כלום בסוף הארוחה: עוגה, עוגיות". רב-הבסיס מוכן ללכת לקראתם: "אני יכול לתת לכם נפה ממשי – החורים כל כך קטנים שאתם אפילו לא רואים, והקמח הוא מהדרין, ותנפו את זה בעצמכם ויהיה אפשר להכין עוגות או עוגיות." "אבל התמצית וניל היא לא גלאט כושר", מזכיר עובד המטבח. רב-הבסיס מתווכח אתו, אבל מבחינת טוביה בלוי כל זה כלל אינו חשוב. "יש לנו בעיות גדולות עם התנורים שלכם פה ועם עוד המון דברים", הוא מסביר.

"התנורים עברו הכשרה מיוחדת והם בסדר גמור", מתעקש רב-הבסיס. משה לוקח את טוביה הצדה ובטון נוזף מורה לו: "תפסיק כבר לנפח דברים... אתה עושה לנו כאן חילול ה'! למה אתה עושה את זה? ועוד לפני כולם". "למה חילול ה' זה הלוכה!", מסרב טוביה לוותר. בין השניים מתפתח ויכוח על ההלכה בעניין הורדת סיר מהאש, ובסופו

וכן אצל: יאיר שלג, (2000). **הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**, ירושלים: כתר, עמ' 149, 164.

אומר טוביה: "טוב... אם ככה זה אצלך בבית, אז אני לא אוכל אצלך וגם אף אחד מהאנשים פה לא צריך לאכול". "כן, כן", מבטל משה את דבריו, "ועוד דבר, למה אתה חייב לדבר בצעקות... תנמיך קצת את הקול שלך... אתה עושה בעיות לכל כך הרבה בחורים שבגללך לא אוכלים. אתה פשוט ממציא הלכות ואיסורים... בכוח..."

אם במסלול הטירונות עובר הטירון סדרה ארוכה של מבחנים ונאלץ לעמוד בסדרה אינסופית של דרישות מצד המערכת – בתחום הכשרות, לפחות עבור חלק מהטירונים החרדיים, נהפכים היוצרות. הטירונים החרדיים הם שמפנים אצבע תובענית ומאשימה במה שנוגע לתנאי הכשרות וסוגי המזון. תנאי הכשרות אינם עומדים בדרישותיהם המחמירות, וגם המזון דל מדי. לפתע יחסי הכוחות בין הטירונים והמערכת הצבאית נראים פחות א-סימטריים. במחזור קודם של טירונים חרדיים (שלב ב'), הגיע אחד מהם עם בקבוק מים גדול וסירב לאכול דבר ממתבח הבסיס. לאחר ימים מספר שוחרר לביתו.

במאהל נמשך הוויכוח בענייני כשרות. השמועה שלפיה הבשר שאכלו בצהריים נאפה בתנור שלא הוכשר, כבר הגיעה אל כולם. משגיח הכשרות ורב-הבסיס שוללים את הטענה ומדגישים שהתנור עבר הכשרה מתאימה, אלא שהודעה זו אינה מרגיעה את רובם. באחד האוהלים אני פוגש את נתן גליק ואת עקיבא עובדיה, שרועים על מיטותיהם ומשוחחים בלהט. עקיבא בטוח שיש בעיות גדולות בכשרות, ונתן גליק אומר לו: "אם אתה מאמין בזה, אז אתה לא צריך לאכול, אבל אני מאמין בשניים האחרים שאומרים שזה בסדר ואתה יודע ש'תרי כמאה' [כלומר, עדות של שניים שווה לעדותם של מאה]". "רק רציתי לומר שיש כאן בעייתיות", מבהיר עקיבא. "גם בבד"ץ יש בעיות בהכשר ויודעים את זה, אז גם בד"ץ לא תאכלי? מקשה נתן, ומוסיף, "אתם הש'סניקים... כל הזמן יש לכם תלונות..." "תלונות מוצדקות..." "ממהר נתן להשיב, "עד עכשיו הספרדים היו נחותים, אבל זה לא יישאר כך, בזכות ש"ס".

בתשובה להאשמתו של נתן, שלפיה "אתם, הש'סניקים, תמיד יש לכם תלונות", אומר עקיבא כי התלונות מוצדקות. הם לא מתלוננים סתם, אלא הם קרבן לאפליה ממושכת שבעטיה מעמדם החברתי הוא נמוך. בזכות ש"ס עתיד המצב להשתנות. מהדברים עולה כי המערכת הצבאית נתפסת, לפחות על ידי מקצת הטירונים החרדיים הספרדיים, כעוד אחד מהמוסדות המדינתיים המדכאים והמשמרים את האפליה העדתית. עוד מלמדת הסיטואציה כי על אף הצלחתם המהירה של הטירונים להתאחד אל מול אנשי הסגל, שררו בינם לבין עצמם מתחים עזים ונעשה מאמץ למתן אותם. מאחר שצורכי הדת של הטירונים אינם מסתכמים בשמירת שבת ובכשרות, הזדמנו נסיבות נוספות להביע התנגדות למאמצי המשטור והמשמוע של הסגל וליצר אוטונומיה במסגרת בסיס הטירונות.

תפילות

זמני התפילה הם צורך מוכר מצד המערכת הצבאית, והסגל מקבל הנחיות לאפשר לטירונים את מילוי הצורך הזה. אך כיוון שלפחות חלק מאנשי הסגל אינם דתיים, ושהדתיים מביניהם באים מרקע שונה עד מאוד מזה של הטירונים, נוצר כאן עוד מרחב למשא ומתן. סיפורים על טירונים דתיים שניצלו את בורותם של מפקדיהם והשיגו 'זמן תפילה' חמש פעמים ביום, או תוספת-זמן לתפילת קידוש לבנה ארבע פעמים בחודש, הם חלק מהמיתולוגיה של יחסי דתיים חילונים בישראל. אבל גם במקרים פחות קיצוניים מסתבר שנוצר כאן מרחב אוטונומי שמשנה את מערכת היחסים בין הטירון והסגל. כך, למשל, מתאר טוביה בלוי עימות שהיה לו עם המ"כ יניב סביב התפילה: "זה היה גועל נפש... טוב... אני לא מאשים אותך, הוא לא הבין מה זה... אני עומד עם טלית... קיבלתי מאלכס אישור להתפלל... מגיע אלי יניב ואומר לי: 'ממי קיבלת אישור? למה אתה מתפלל עכשיו?' אז הסברתי לו: 'באתי מאוחר... ביקשתי אישור...' אבל הוא התעקש: 'למה אתה מתפלל עכשיו?' אמרתי לו, 'תשמע... אמרתי לאלכס והוא נתן לי אישור...' אמרתי לו גם 'אני עכשיו לא אומר סיבות... אני עכשיו עם טלית... אני עכשיו הולך להניח תפילין, להתפלל. ת'רוצה, עוד שעה תבוא אלי, אני אדבר אתך... עכשיו לא...' הוא מטריד אותך... הוא לא קולט... אני עם טלית, אני אין לי זמן בשבילך, אני עכשיו צריך להתפלל, זה לא הזמן, זה לא המקום... אל תיכנס לתוך ביהכנ"ס כשבחור נמצא עם טלית, אבל אני לא מאשים אותך, הוא לא ידע, הוא עשה את זה בתמימות...". אני שואל את טוביה איך הגיב אלכס המ"כ והוא עונה: "לא היה לו בררה... אני הסתכלתי... הוא התקרב אלי... אמרתי לו, 'תשמע, אני קיבלתי אישור, יש לך בעיה, תעלה אותי למשפט'... אני מוכן ללכת למשפט כי ידעתי שאני אזכה".

בעניין זה נראה כאילו זמן התפילה – הזמן הקדוש, ומרחב בית הכנסת – המרחב הקדוש, מצויים מחוץ לשליטת סגל הטירונות, ובתוכם יש לטירונים החרדיים הגנה. בתוך המרחב והזמן הקדושים פועל טוביה בשם הציווי הדתי. אם מחוץ לתחומים האלה אנשי הסגל הם הדוחקים בטירונים וגוערים בהם ללא הרף על אי-עמידה בזמנים ובזבז זמן הרי שבזמן התפילה ובתוך בית הכנסת מתהפכים היוצרות. טוביה הטירון מבהיר למ"כ שלו שזה לא הזמן ולא המקום לדיבורים. כאן טוביה, כמייצג את סדר הדברים במרחב ובזמן הקדושים, הוא שקובע ומבהיר את הכללים. הוא כה בטוח בעצמו עד כי הוא מוכן להסתכן בהעמדתו למשפט. טוביה אינו מסתפק בהדיפת תביעתו של המ"כ יניב, הוא גם נותן לו ציון על מיעוט ידיעותיו בחוק הדתי.

עבור טוביה, מרחב בית הכנסת מאפשר לא רק התנגדות לפרקטיקות המשטור והמשמוע הצבאיים, אלא גם עשייה למען שינוי עמוק יותר שאולי יחליף בעתיד את השיח כולו. וכך הוא מספר: "עם ישראל עם דתי... הנחתי לפחות מאתיים פעם תפילין לאנשים... מהפלוגות הגיעו לביהכנ"ס... ת'לא יודע שבצבא המון חבר'ה שרוצים לחסוך זמן מגיעים לביהכנ"ס? אז אם הוא היה סתם רוצה לחסוך זמן, אז הוא היה יושב בביהכנ"ס ולא עושה

כלום... סתם נעלם ואומר שהוא היה בביהכ"ס... אבל היהודי שיש לו לב – אז הוא מגיע ומניח תפילין... הניחו תפילין והתפללו וביקשו... ת'ודע כמה חבר'ה ביקשו ממני להבין מה זה... האם יש אלוקים, האם יש... הגיעו לשאול... היה התעניינות מאוד יפה".

טוביה סיפר לי כי הגיע לצבא מכיוון שהוא מבקש להתמודד על משרת רבנות ביישוב חילוני מתוך רצון לעסוק ב'קירוב רחוקים', כלומר בהחזרה בתשובה. מבירורים שערך, עלה כי שירות צבאי יקל עליו בהשגת היעד. נראה כי טוביה החל מקרב רחוקים כבר במהלך הטירונון. מצד אחד הוא מודע לכך שרבים המגיעים אל בית הכנסת מחפשים בו מקלט ומרחב מוגן מפני סגל הפיקוד, ומצד שני, כמנהג חסידי חב"ד, הוא בוחר לראות את 'הניצוץ היהודי' החבוי בלבם של החיילים, וזאת כחלק ממסע להפיכת כוח האדם הצה"לי לדתי יותר ומחובר לממדים הרוחניים היהודיים.

בטלה ויצרים

בסיס הטירונים, כמסגרת טוטלית, חשף את הטירונים לכמה מאפיינים נוספים של ההווי הצבאי המנוגדים לאורח חייהם והעולמים להוות בעיה מבחינה דתית. חוץ מהכרח להתרגל למרחק מנשותיהם שלהם, נאלצו הטירונים להתמודד עם שהות בבסיס במחיצת נשים רבות. בסגל המחלקה לא היו חיילות כלל, מלבד מש"קית ת"ש, אולם הטירונים פגשו את החיילות המשרתות במקום מדי יום בחדר האוכל, ובשבילי הבסיס. התגובות אל הנוכחות הנשית משתנות מטירון לרעהו. כך, למשל, כשבוע מתחילת הטירונון הגעתי לבסיס בלוויית שני נציגים מארגון 'גשר', אחת מהם בחורה הלבושה בלבוש צנוע ומותאם. אחד הטירונים החרדיים הסביר למפקד המחלקה שלמרות שהבחורה לבושה בצניעות ונראה שהתאימה עצמה אל הטירונים החרדיים, הוא אינו יכול ללמוד בחדר אחד אתה. הבחורה עזבה את החדר והשיעור נמשך. מאחר שבמקרה זה לא היה מדובר כלל בייחוד עם בחורה, כי בחדר נכחו אותה שעה אנשים רבים, ומכיון שהייתה לבושה בצניעות, אי-אפשר להסביר את תביעת הטירון על רקע הלכתי. לכל היותר מדובר כאן בתחושה אישית של אי-נוחות. סיטואציה זו היא עוד דוגמה לאופן שבו נושאים דתיים מאפשרים לטירונים להתנגד למערכת, תוך ניצול בורותה. הערות מסוג זה כמעט ולא נשנו, הואיל והסגל מנה גברים בלבד.

עם זאת, לפחות עבור חלק מהטירונים החרדיים, המפגש עם חיילות לא נתפס כשלילי כל כך. כך, למשל, באחד מביקורי בחדר האוכל פגשתי את אביחי ופנחס ששימשו באותו יום משגיחי כשרות. בכניסה לחדר האוכל ממתניות כמה מחלקות לקראת ארוחת הצהריים, ובראשן כמה מ"כיות. אביחי מביט באחת המ"כיות, נאה וחייכנית, ואומר בקול רם: "זאת המפקדת הכי טובה בבסיס". המפקדת מסתובבת אל אביחי ומחייכת. אחד מעובדי המטבח החילוניים מבחין בחיבתו של אביחי ושואל אותו אם יוכל להוציא עבור חיילי המחלקה של אותה מ"כית כלי אוכל חד-פעמיים. "בשבילה?", שואל אביחי

וחיוך עולה על פניו, "בשמחה!", והוא ממחר אל המטבח. טוביה בלוי, שהצטרף אלינו רגעים ספורים קודם לכן, נלהב פחות. "ככה נוצרות בעיות של צניעות בצבא", הוא אומר תוך שהוא תולה את מבטו באביחי הממהר בהתלהבות אל המטבח. בראיון לאחר תום הטירונות הוא מסביר: "בצבא יש בעיות צניעות, ובתור בחור זה מאוד קשה... לשמור על צניעות... כמעט בלתי אפשרי... בטירונות האחרונה גם כן היה לנו... כמה בחורים, לא זוכר כמה... לא קרה כלום, אבל לבם וראשם היו במקומות אחרים – ת'מבין... ואין לזה פתרון... או שיוציאו את החיילות מהצבא – אולי אז יצליחו לגייס חרדים בתור בחורים..."

על פי תפיסתו של טוביה בלוי, צעיר שהוא 'בחור', כלומר אינו נשוי, חשוף בהרבה לפיתויים, וקשה לו לשמור על גבולות הצניעות המתבקשים. בהמשך הוא מספר על ביקור שעשה בקריה בת"א לאחר הטירונות ואיך נתקל בכל הסכנות שנשקפות מהשהייה במחיצה אחת של חיילים וחיילות: "... הפקידה הפלוגתית, המזכירה, המשקית ת"ש וכל הדברים האלו... בשביל מה הביאו אותם לצבא? בעיקר אצל הג'ובניקים... יושבים כולם ביחד... מה עושים? אחד לשני... מתחממים... מפעילים הורמונים... שלושים כאלה עם עשר חיילות, אורגניל... אם זה היה צבא דתי, זה לא היה עשוי להתקיים... לכן הבנות הן מיותרות בצבא... זה הרס בשביל הצבא. ת'מבין... אבל מה... אותו בחור חילוני יש לו מוטיבציה להגיע לצבא לפגוש חברה... יש חיילות זה מעניין... ת'יודע כמה משרדים למב"ס – מלא חיילים וחיילות... עכשיו מתוכם... הם בקושי עונים לך לטלפונים... [אם] ת'מתקשר מבחוץ... כל היום מה עושים? מדברים... מדברים וכל אחד מתחיל עם השני... בנאדם דתי לא עומד בזה, ואני רואה את הדתיים לאומיים... יש חלק מהם חזקים וזה... יחידי סגולה... זה גם אצל החרדיים יש... אבל אותם חברה שלא עומדים בזה, אז כל הזמן נופלים לאותן תאוות... ואז קורה בגידות והרס".

דבריו של טוביה בלוי על הסכנות האורבות לצעיר החרדי במסגרת הצבאית מוצאים ביטוי גם בדבריו של בועז גמליאל: "אני הרגשתי ירידה רוחנית עצומה בתקופה הזו...", הוא מספר. "כל האווירה ירדה... מבחינה רוחנית... אם באמת שמת לב... פתאום החברה מסתכלים לצדדים, צוחקים על המ"כיות... שבעצם זה מקובל... אצל החילונים יותר... מסתלבלטים על המ"פית... זורקים מילה... פתאום כולם חזרו לנערות שלהם... לבחורות שלהם, והרגישו יותר פתוחים וחופשיים... מה שלא מקובל [אצלנו, החרדים] בגלל שיש את הדרך תורה... אסור להתנהג ככה..."

לאחר שחוו את הטירונות 'על בשרם', יכולים טוביה, בועז וחבריהם לבסס את התנגדותם וביקורתם על התנסות ממשית. הדוגמאות המוחשיות נותנות תוקף רב יותר הן להתנגדות ולביקורת והן לאופן הנימוק. עבור בועז, הנערות או הבחורות נתפסות כתקופה של שחרור וחופש יחסי בחברה החרדית, ואלה משוחזרים במהלך הטירונות. בועז מסתייג מכך בנימוק שהתנהגות מסוג זה מנוגדת לדרך התורה.

נשים שרוצות להיות גברים

הטירונות אפשרה לטירונים גם לאסוף רשמים על חיילות ששירתו במחיצתם. חדר האוכל, ובייחוד הרחבה שלפניו, היו המקומות המרכזיים שבהם הטירונים החרדיים היו עשויים לפגוש חיילות. מידי פעם העיז מי מהם ופתח בשיחה עם אחת החיילות. מפקדות, ובייחוד קצינות, הן אלה שעוררו אצלם הסתייגות רבה. כך, לדוגמה, באחד הימים לקראת סוף הטירונות, כאשר בעת שכמה טירונים ישבו בחדר האוכל, הגיעה למקום קצינה צעירה בדרגת מ"פ. "ווי, ווי, מ"פ אישה, בטח מה היא עברה", אומר אביחי. בועז גמליאל מתנדב בהמשך להסביר לי מה עורר את הסתייגותם החריפה כל כך של חבריו: "אצלנו אישה זה דבר נעלה, אציל, עדין, יפה... מין מושג של קדוש כזה, שצריך להתנהג אליה בצורה עדינה... שאתה מכבד אותו כמו שהוא מכבד את עצמו... אישה שמתלבשת יפה... מתלבשת יפה... מכבדת את עצמה... בפרט אנשים נשואים מבינים את הקטע הזה... אישה זה דבר שצריך לכבד אותו... אתה לא תרים קול על אישה כמו שאישה לא תרים קול עליך... אתה לא תכה אותה חס ושלום, כי זה דבר שברירי ועדין וזה נוגד את הכללים של התורה... כל מיני דברים כאלה שאישה זה מין הפוך... לא בקטע שהיא נחותה בדרגה ולכן היא מופלית מהגבר, אלא הפוך... כי היא נעלה בדרגה והיא מופלית מהגבר... כי אתה יכול להגיד לגבר, 'לך מכאן' והוא לא יפגע, ואתה יכול להגיד לאישה 'לכי מכאן' והיא תפנים ותיפגע... והיא תזכור לך את זה כל החיים... מה שזה אישה... אנחנו הנשואים – זה אחרת... חברות וזה, אתה מחליף, לוקח מכאן, זורק שמה... או שהיא כבר רגילה לזה... אז בחורות שמזלזלות בעצמן בצורה כזאת, אז אתה לא מעריך אותן... אתה מרשה לעצמן... דוגמה, אתה צוחק על איך שהיא צועקת על חייל... שבשבילך זה יצור מהעולם החיצון... אישה צועקת בצורה כזו גברית... זה נראה מוזר... זה נראה כזה לא שייך... אז מקרים כאלה היינו יושבים בצד וצוחקים עליהן..."

לפי בועז, קצינות המרימות את קולן על חיילים מתנהגות בניגוד לטבעה ולמהותה של אישה, ובמובן זה הן מזלזלות בעצמן. הזלזול העצמי, הוא חריגותה של התנהגות זו מבחינת תפיסתם של הטירונים את דמות האישה, הם שהממו את אביחי ועוררו את הסתייגותו והסתייגות חבריו. לפי תפיסתו של בועז, ההבדלים בין גברים ונשים הם מהותיים, והמין הנשי 'הפוך' למין הגברי. בעוד שהאישה היא עדינה רגשית ופגיעה, הגבר הוא מחוספס ונוקשה. גם אם תיאורו של בועז מרמזים על חלוקת התפקידים והכוח בין שני המינים, שמותירה כוח רב בהרבה בידי הגברים, ניכר כאן הניסיון לתאר את הנשיות כדבר נעלה ונבדל. בדבריו אלה יש רמז להשפעותיו של השיח הפמיניסטי המחלחלות אל החברה החרדית כפי שתואר על ידי Kaplan (בדפוס). השפעות אלה לא מובילות בהכרח לשינוי חלוקת התפקידים המסורתית בין נשים וגברים, אלא לשינוי הטיעונים וההסברים לטיבה ולסיבותיה. בעוד שבעבר, נחיתותה של האישה הייתה ההסבר להיותה מודרת מחוייית לימוד התורה ומשויכת למרחב הפרטי – כיום נוטים רבנים להדגיש דווקא את מעלותיה הייחודיות של האישה ואף את עליונותה על הגבר בתחומים רבים.

על פי תפיסתו של בועז, ניסיון של נשים להגיע אל מוקדי הכוח הגבריים על מנת לשנות את החלוקה הלא שוויונית בנגישות אל משאבים בין נשים וגברים, מתפרש כזניחה של עמדת הכוח הנשית המסורתית. עמדות הכוח הנשיות המסורתיות נחלשו, ונותרו רק עמדות הכוח הגבריות שנשים מנסות כעת לחדור אליהן. בהמשך מודה בועז שהשינוי הזה מגיע גם אל החברה החרדית שבה רווחת יותר ויותר עבודת נשים מחוץ לבית. אולם שיבוש חלוקת התפקידים המגדרית המתרחש בצבא אינו מסתכם בכך שמביאים את הנשים לפעול בניגוד לטבען; דבר דומה קורה גם בנוגע לגברים.

עבדים היינו לפרעה

באחד מימי הטירונות הראשונים הגעתי בבוקר אל המחלקה. בדרך פגשתי את אלימלך טרימל סוחר ארגז גדול של לחם אל חדר האוכל. "מה נשמע?" אני שואל, ואלימלך מניח לרגע את הארגז ומוחה את הזיעה מעל מצחו. "בסדר... ת'רואה, תורמים משהו למדינה", הוא אומר כשעל פניו ארשת רצינית. "אבל זה מאוד קשה. מה שקורה לנו כאן זה כמו מה שקרה לעם ישראל במצרים, כשפרעה נתן לגברים עבודות של נשים ולנשים עבודות של גברים. לנשים הוא נתן לבנות בתים ולגברים – לבשל. יש כאן בחורים שלא הזיזו סיכה, ופה הם כל הזמן רצים ממקום למקום, וזה קשה. בישיבה גם יש חדר אוכל, אבל אף פעם לא הזזנו אפילו סכו"ם. פה צריך כל הזמן לסדר ולנקות – אני לא רגיל לזה... זה גלות כאילו, כי זה לא המקום שלך...". תלונות ברוח זו חזרו ונשנו גם מפי דוברים אחרים. אלימלך מתייחס כאן למסכת סוטה (פרק א יא, ב) שם נכתב ביחס לסבלות גלות מצרים: "...שהיו מחליפין מלאכת נשים לאנשים ומלאכת אנשים לנשים". במדריך למציאת אושר בנישואין שחיבר הרב החרדי אהרון פלדמן, הוא מפרש היפוך תפקידים זה: "הייתה זו תכנית מדוקדקת לענות את בני שני המינים ככל האפשר. מלאכת הגברים היא עינוי לנשים, שכן חסרות הן את הכוח הגופני הנדרש לכך, ומלאכת הנשים הנה עינוי לגברים שאין להם כוח רגשי לבצעה" (פלדמן, 1993: 59). לפי אלימלך, בסיס הטירונות, חוץ ממה שהוא מנותק מסביבתו החברתית והפיזית הקודמת של הטירון, הוא גם מקום שבו משתנים סדרי בראשית, ובראשם חלוקת העבודה המגדרית.

השינוי הוא כה קיצוני ומוחלט עד כי האנלוגיה המתאימה ביותר למצבם של הטירונים היא, לדעתו, גלות מצרים. בעוד שעבור טירונים לא חרדיים בצה"ל, הטירונות נתפסת כתקופת חניכה שתאפשר להם למלא תפקיד נכבד יותר כאזרחי מדינת ישראל – מדינת היהודים – עבור חלק גדול מהטירונים החרדיים, הטירונות נתפסת כמנותקת מתרבותם וזרה לה, כמוה כחיים בגלות תחת עולו של שליט זר. הדברים מבליטים את המרחק הרב בין הנחות היסוד שעמן מגיעים הטירונים, לבין ההנחות שמסלול הטירונים מיוסד עליהן. פערים אלה יתבלטו גם בשאר שלבי הטירונות.

לסיכום: בחלק הראשון של הצגת הממצאים הראיתי כיצד המסגרת הצבאית הטוטלית מנתקת את הטירון מסביבתו התומכת הקודמת, ובאמצעות מגוון אמצעים היא מנסה לטשטש את זהותו הישנה על מנת לאפשר יצירתה של זהות חדשה של חייל. מאמצי הדה-אינדיבידואליזציה של המערכת הצבאית, שהם המבוא ליצירת הזהות החיילית החדשה, נתקלים בהתנגדות תקיפה מצד הטירונים החרדיים, הממהרים להתאחד מולה. הגורם המאחד הם ענייני דת. באופן זה הם מייצרים אוטונומיה יחסית וזוכים לקבל בחזרה מעט מהעצמה שנשללה מהם עתה. כמסגרת טוטלית, יש לבסיס השלכות נוספות בעלות משמעות דתית, בין השאר הקרבה אל נשים חילוניות והצורך לבצע תפקידי נשים. אלה מחריפים את המתח על רקע דתי הקיים ממילא בין הטירונים לבין המערכת הצבאית. ניסיונה של המערכת הצבאית לנתק את הטירון מסביבתו הקודמת הוא רק השלב הראשון במהלך שמטרתו להטמיע בצעיר ערכים ודפוסי התנהגות חדשים.

3 החרדים והמשמעת הצבאית

לאחר שהמערכת הצבאית מנתקת את הטירון מסביבתו התומכת ומציבה אותו בתוך מסגרת טוטלית, לוחצת ותובענית, אמור הטירון להיות חשוף יותר לתביעותיה. הפרק הנוכחי יבחן את מאמצי ואמצעי המשמעת והמשטור של הסגל הפיקודי, כפי שבאו לידי ביטוי במהלך הטירונות. מאמצים ואמצעים אלה נועדו לעצב מחדש את זהותו, התנהגותו וגופו של הטירון ולהופכם לנשלטים, מרוסנים וצפויים יותר, כך שיתיישבו עם דרישות הצבא ועם תנאי אי-הודאות השוררים בסיטואציה שהצבא מכוון אליה – הקרב. הפרק גם יבחן את האופן שבו הטירונים מפרשים את המשמעת הצבאית, וכיצד הם מתמודדים עמה, מגיבים אליה בגופם והתנהגותם ומעצבים אותה מחדש.

המשמעת בצבא ובישיבה

ביום ב' בצהריים, בשבוע השני לטירונות, עושים הטירונים לראשונה את דרכם אל המטווח. אלכס המ"כ מצביע על נקודה במרחק כמאתיים מטרים ומורה להם להסתדר שם בחיית (כלומר, ליצור מבנה אנושי בצורת האות ח'). "יש לכם שתי דקות", הוא אומר בקוצר רוח. הטירונים, שכבר שהו שעות רבות בשמש וסוחבים אתם אפוד, קסדות, נשק וציוד נוסף, מתמהמהים ולא עומדים בקצובת הזמן. אלכס כועס מאוד, בעיקר משום שאיש מהם לא עמד עם שעון ומדד זמן. הוא מורה להם להיערך בשלשות: "שלושים שניות, זו". הכעס של אלכס מנער את הטירונים, וכעת הם זריזים יותר, אבל במקום להיערך בשלשות הם נערכים בשלושה טורים. אלכס מעמיד אותם על טעותם. הטירונים מבולבלים וכועסים, ומחליפים ביניהם האשמות. "שקט שיהיה פה!", צועק אלכס. "תוך שלושים שניות אתם בחיית, ואני רוצה לשמוע את ה'הקשב' שלכם ולראות סוף-סוף את ה-V בין כפות הרגליים שלכם. מובן?" "כן המפקד", צורחים הטירונים. "יפה", אומר אלכס. "שלושים שניות זו!!! כולם מהירים מאוד, ולאחר שהם מסתדרים צועק החניך תורן: "לקבלת המפקד, מחלקה אחת תימתח להקשב, שתיים, שלוש". הטירונים צורחים: "הקשב!!!". "יפה", אומר אלכס, "הפעם עשיתם את זה, מה שמוכיח שאתם יכולים אם אתם רוצים, אז כדאי שתתחילו לרצות!"

תרגילי סדר מסוג זה הם חלק משגרת הטירונות. גם כאן ניתן לעקוב אחר מקצת הטכניקות שבעזרתן מגביר המ"כ אלכס את הלחץ על הטירונים. הצעקות, הגערות,

וה'תיזוזים' החוזרים ונשנים, כמו גם ערעור ביטחונם העצמי של הטירונים נוכח הבלבול בין שלשות ושלושה טורים, מסייעים כולם להפוך את הטירונים לחסרי יכולת התנגדות ולחייב אותם "להתחיל לרצות", כדברי אלכס המ"כ, ולהפנים את דרישות הסדר הצבאי. הסדר הצבאי מוטבע בהוויתם של הטירונים באמצעות עיצוב גופם ועצמת קולם. הטירונים נדרשים לעמוד זקופים, כשכפות רגליהם יוצרות זווית של 45 מעלות או צורת האות V וחושפות חלקית את אזור המפשעה והאון הגברי, וזאת בניגוד ל'עמידת מלאך' המקובלת בתפילה שבה הרגליים מקבילות זו לזו ומסתירות את אזור המפשעה.⁹ הטירונים היו מודעים למתח הזה והתקשו לסגל את התנוחה החדשה, ועם זאת הבינו כי רק הפנמת דרישות הסדר הצבאי תקטין את סבלם. תרגילי הסדר מגלמים מצד אחד את הסדר הרצוי שהטירונים אמורים להפנים, אבל הם גם אמצעי משמוע וגם מעין עונש שמוטל על הטירונים שוב ושוב, כל עוד לא הפנימו את הנדרש מהם. גם לצעקה תפקיד כפול: מחד גיסא עונש – המפקד צועק כאשר הטירונים אינם פועלים כשורה; ומאידך גיסא היא אופן התבטאות שהטירונים מתבקשים לסגל כמאפיין נוסף של הגבריות הצבאית, 'תופסת המרחב' והאסרטיבית.

תרגילי הסדר החוזרים ונשנים – העמדה בשלשות, בטורים, בחית, קריאת ההקשב – כמו גם השימוש הרב בצעקות וצרחות, היו זרים מאד לטירונים, קוממו אותם ועוררו ביקורת רבה. טירונים רבים היו עסוקים בהשוואה בין מערכת החינוך הישיבתית והצבאית על היבטיהן השונים. קווי הדמיון בין שתי המסגרות הפכו את ההשוואה למעניינת ומורכבת. דברים מעניינים בהקשר זה אמר דווקא מנחם גולד (19), אחד מתלמידי המרכז החרדי להכשרה מקצועית, שלא השתתף בטירונות, אבל סיפר על לימודיו בישיבה הקטנה והסביר מדוע החליט לא להתגייס לצה"ל: "זאת הייתה תקופה מאוד קשה בשבילי, כי ישיבה קטנה... בעיקר, קוראים לזה 'הצבא של החרדים'. שמה החיים קשים, צריך להתלבש איך שהם רוצים שתתלבש, צריכים לחשוב מה שהם רוצים שתחשוב... ממש משטר... וזה מסגרת נורא קשה פיזית. כלומר, משבע בבוקר עד תשע וחצי בלילה – ילד בן ארבע עשרה... שתבין, אתה חוזר הביתה בעשר וחצי, אתה לא מיד הולך לישון, בוא נאמר אתה הולך לישון בשתיים עשרה ואתה צריך שוב פעם בשבע להיות למחרת שם. כל הזמן, כל הזמן, ומה שלומדים כל הזמן זה גמרא... יצאתי מהישיבה נורא מותש. לא היה לי כוח... בוא נאמר ללכת לעשות עוד פעם צבא סדיר... אתה מרגיש כמו חבר'ה שעכשיו עושים את הטיול של אחרי הצבא. לא עוד פעם שלוש שנים שיגידו לי מה לעשות ועוד פעם להתלבש... ועוד פעם. אני רוצה כבר לחיות את החיים שלי, מה שאני רוצה".

מדבריו של מנחם מצטייר הדמיון הרב בין המערכת הצבאית והישיבתית. שתי המסגרות ממשטרות ומציבות תביעות כמעט טוטליות בפני הפרט. הוא מצווה מה לחשוב ומה

9 'עמידת מלאך' מתוארת לראשונה בספר **יחזקאל א'**, ז'. **בשולחן ערוך** או"ח סי' צה ס"ק א נכתב: "יכוון רגליו זו אצל זו כאילו אינן אלא כאחת, להידמות למלאכים, דכתיב בהם: 'ורגליהם רגל ישרה'".

ללבוש, ולמערכת שליטה על חייו כמעט 24 שעות ביממה. בניגוד למנחם שנהג לחזור לישון בביתו בתום יום הלימודים, על פי רוב הישיבה היא גם מקום מגורים, מה שמעצים את שליטתה בחיי הפרט. לפי מנחם, השלטון המוחלט של המערכת אינו מאפשר ליחיד לחיות את חייו. בניגוד לטירונים החרדיים, הוא בוחר במרכז החרדי להכשרה מקצועית כחלופה לגיוס. מנחם רואיין בהיותו בן 19, וזמן קצר לאחר התחלת לימודיו בישיבה הגדולה, ואילו רובם המכריע של הטירונים כבר הספיקו ללמוד שנים מספר בישיבה הגדולה ובכולל, והיה צפוי אפוא שהטירונות, הדומה יותר לישיבה הקטנה, תהיה עבורם מורכבת וקשה במיוחד.

עוד דוברים הדגישו את הדמיון בין שתי המערכות, אולם מסקנותיהם היו שונות משל מנחם. אלה הם דברים שאמר בעניין זה הטירון אלימלך: "הצבא זה תחליף לישיבה של החרדים. אצלנו רוב החברים אחד של השני זה מהישיבות... כל הזמן בישיבות נמצאים ביחד... שלוש שנים ישיבה קטנה וארבע או חמש בישיבה הגדולה... שמה נהיים חברים... יושנים ביחד... זה גם מה שעושה הצבא בעצם... עכשיו, כל חרדי יש לו מסגרת, אם זה ישיבה ואם זה משהו אחר... מוצאי שבת מתחילים להגיד סליחות... או לפנות בוקר או בלילה מאוחר. אתה יכול לבוא לבית כנסת לראות כמה אנשים יש – מלא, בכל בית כנסת. לא היה להם מפקד שאמר להם תוך רבע שעה לעמוד מסודרים. חילוני רגיל, אין לו שום מסגרת, אין לו שום פרופורציה, אין לו שום דבר... והעובדות מדברות... תראה איך שצעיר חילוני מתנהג... עד שלא מגיע לצבא, עושה מה שהוא רוצה. בבית הספר – גונב פתקים מהרופא, מהמורה... מוציאים בגרות... מזייפים... כל השיטות... בהרבה מאוד בתי ספר המורים מפחדים מאוד. אלימות היום בבתי ספר... איפה יש כזה דבר? בוא תראה אצלנו... בזה אני מתגאה בחינוך החרדי... *בידיעות אחרונות* יש מדור יומי קבוע 'האגף'... על מקרי אונס ושווד וחיטופות. בצבא היה לנו יום-יום עיתונים, אז אני התוודעתי לזה יותר... זה הארוחת בוקר של אנשים. איך מגיעים לזה? מדור קבוע? אז זה הכול... מה זה חילונים... 'תינוק שנשבה' אנחנו קוראים לזה היום, כי האמת, בנינו, נגיד אתה – אתה לא נולדת בבית שמכיר את זה [את אורח החיים הדתי]. אתה לא אשם... אבל זה צריך לעצור יום אחד, אז חילוני שמגיע לצבא, שמה מלמדים אותו להחזיק מסגרת... ולכן חילוני שלא הולך לצבא מגיע לו סטירות..."

בניגוד למנחם שהדגיש בדבריו את הקושי הרב בלימוד הישיבתי, אלימלך מדבר על החברויות הרבות הנוצרות בתקופה זו, בדומה למתרחש במהלך השירות הצבאי. מבחינתו של אלימלך, לא רק המסגרת הישיבתית היא מסגרת ממשטרת, אלא אורח החיים החרדי כולו הוא סוג של מסגרת ממשטרת המציבה תביעות נוקשות לאדם החרדי וגואלת אותו מ'שעבוד' ליצריו (בראון, תשנ"ט). כלומר, בניגוד לחילוני, החרדי חי במסגרת מחייבת מגיל צעיר מאוד, החל מהישיבה הקטנה, ולכן הטירונות והמשמעת הצבאית מיותרות מבחינתו. החילוני, לעומת זאת, עד הטירונות חי חיים משולחי רסן ונטולי מעצורים. הוא נשלט בידי דחפיו ותאוותיו המובילים אותו למעשי אלימות, עבריינות ופשע, ורק בטירונות נעשה מאמץ ממשי לרסנם. גם הטירון יאיר שותף לדעה

כי אמצעי המשטור הצבאיים מקבילים לאלה הדתיים, ועל כן אינם רלוונטיים עבור האדם החרדי: "בסך הכול אני בדעה שהמסדרים, והשלשות והזוגות – הכול הבל הבלים. זה סתם מבזבז ת'זמן. נכון שזה תורם למשמעת, אבל אני בתור אדם חרדי יש לי ת'משמעת שלי, יש לי ת'אורח חיים שלי, ת'דרך איך לחיות, ת'ספרי מוסר, ולא הם יבואו לחנך אותי מה זה דרך ארץ, ת'מבין".

גם יאיר חש שתהליך המשמוע בעת המפגש עם מסלול הטירונים הוא מיותר עבורו מהיותו חרדי. על רקע דברים אלה מתבהר השימוש הרווח בתיאורם של לומדי התורה כ'חילים בצבא ה'. תפיסה דומה קיימת ביסוד ההתרה שרבנים חרדיים מסוימים מתירים את גיוסם של צעירים חרדיים שנפלטו ממוסדות חינוך – 'שבאבניקים' – לנח"ל החרדי. לטענתם, מדובר בצעירים שיצריהם ותאוותיהם גברו עליהם. דרושה להם, אם כן, מערכת ממשטרת חלופית, שאולי תצלח היכן ששיטות המשמוע והמשטור הרגילות לא צלחו. עמדתם המסויגת מראש של יאיר וחבריו ביחס לצבא העלתה סימני שאלה, גם בהמשך, ביחס לכל שלב משלבי הטירונות, וזיהתה בהתמדה את המערכת הצבאית כנתונה בעימות עם המערכת הישיבתית והחרדית.

אהבה מול כפייה ואילוף

מלבד האבחנות בין הרגלי המשמעת של האדם החילוני והחרדי, מבחינים הטירונים בדבריהם גם בין אמצעי המשטור והמשמוע הנקטים בשתי המסגרות – הישיבתית והצבאית. כך אומר יאיר בהקשר זה בהמשך לדבריו הקודמים: "בצבא רוב המשמעת מושגת על ידי משטר וגם בישיבה זה דרך משטר, אבל לא דרך כפייה... יש משטר ויש כפייה. בישיבה אתה יודע שככה אתה צריך לעשות, ואם לא – ידברו אתך, ואם גם זה לא יעזור, יטפלו בך בהתאם... בצבא זה – אני כופה עליך לעשות. עוד לפני שאתה חושב בכלל אם אני כן יעשה או לא יעשה – כופים עליך לעשות. אין 'לא רוצה'. ישר יש חיסול חשבונות. בישיבה יש את ה'ל'ז של הישיבה – אתה קם בבוקר, הולך להתפלל, סדר יום. לא תעשה את זה במשך כך וכך זמן, יבואו וידברו אתך, ואם תמשיך – יתפסו אותך ויטפלו בך. זה לא שאתה בא עכשיו להתפלל, אז תעמוד במסדר ואחר כך תלך להתפלל. אתה הולך לאכול – תעמוד בשורות. אין לך את הלחץ הזה".

דבריו של יאיר מדגישים את הדמיון והשוני בין המוסדות. בשני סוגי המוסדות יש משטר, אולם דפוסי הפיקוח וההענשה שונים לגמרי. בעוד שבישיבה, ובייחוד בישיבה הגדולה, יש ציפייה כי התלמיד הפנים את דרישות המערכת, ומשום כך הפיקוח עליו פחות נוקשה – בטירונות עינם של המפקדים צופייה תמיד, ולטירון אין אפילו זמן לחשוב או להרהר אחר הוראה זו או אחרת. העשייה נכפית על הטירון. מלבד לכך, אל כל מעבר מפעילות אחת לשנייה מתלווים תרגילי סדר, כך שאי-נוכחות תורגש מיד. אי-עמידה בדרישות ה'ל'ז (לוח הזמנים) יביא את רבני הישיבה לשוחח עם התלמיד ולנסות

לשכנעו לשנות את התנהגותו. רק אם צעד זה לא ינחל הצלחה, ינקטו הרבנים אמצעים חריפים יותר. בצבא, לעומת זאת, כל עיכוב קל במילוי ההוראות זוכה ל'טיפול' מתאים או ל'חיסול' חשבונות'. השימוש בראשי התיבות לר"ז מלמד כי גם אם יאיר מתנגד לסוג המשטר הקיים בצבא, הוא הפנים חלק ממושגיו.

השימוש באמצעי כוח שונים כדי להבטיח את הפנמת דרישות המסגרת, משפיע על מידת ועל משך ההפנמה. דברים נוספים בעניין זה אמר בועז: "... ילד מופרע... אתה רוצה לחנך אותו בלהרגיל אותו לשבת הרבה... זה לא יעזור... אתה צריך לתת לו לאהוב את השיעור, ואז הוא יהיה מרותק וישב... זה בעצם הולך לשורש... השורש היא הבעיה... לתת לבנאדם לאהוב משהו... תן לו את זה בצורה הנכונה... אם תיתן לו את זה לא בצורה הנכונה – הוא ישנא את זה... וזה בעצם מה שקורה פה בטירונות... כדי ללמד אותך להיות חייל – זה בא בצורה של משמעת כפייתית... אני קורא לזה אילוף... אז טוב, הוא יודע לנבוח, הוא יודע להגיד 'הקשב', אבל ב'תכלס', כשהוא יגמור ויוריד את המדים, הוא יקלל את הרגע שהוא נכנס בכלל כי זה בדיחה... ההתמרמרות הזו, של קיבינימט כולם... מה זה ה'הקשב', מה זה צעדה... למה, למה? [בגלל] כפייה... אתה חייב לעשות את זה..."

לפי בועז, המערכת הצבאית מביאה את הטירון להפנים את דרישותיה על ידי שימוש בשיטות כפייה שונות – 'אילוף' בלשונו – והיא אינה מצליחה לעורר בו אהבה אל הדרישות הללו. לימוד בשיטות אלה לא יופנם ובהזדמנות הראשונה ינסה הטירון להתנער מאותם כבלים וכללים. לעומת זאת, הלימוד הישיבתי מחדיר בלב הלומדים אהבה אל חומרי הלימוד. המשמעת שהם מסגלים היא תולדה של תהליך פנימי שהם עוברים לפי בחירתם. דוגמה לפעולה שנבעה מתוך הפנמה מרצון של ערכי הישיבה מביא עקיבא: "אחד הבחורים אצלנו בישיבה החליט שהוא חייב ללכת לפסטיבל ערד ולא משנה מה יהיה. הוא רוצה להיות שם. הוא מטורף על מוזיקה. דיברו אתו ולא עזר, ובסוף אמרו לו שיש לו היתר, רק מה, שידע שזה יפגע לו ברוחניות ושזה יערער אותו מאוד. ראש הישיבה כבר אישר לו את הנסיעה. אמרו לו רק שילך לדבר עם ראש הישיבה. הוא הלך והראש ישיבה הסביר לו בשיא השקט את כל הקלקולים שהנסיעה הזו יכולה לגרום לו. הוא חשב וחשב ובסוף החליט לא לנסוע! אתה מבין, לרבנים, בלי לצעוק, יש כוח עצום. מחזירים אותך לתלם".

מדבריו של עקיבא עולה כי מדובר בשתי מערכות כמעט מנוגדות זו לזו במהותן ובדפוסי פעילותן. המערכת הצבאית מבוססת על כוחניות, והמערכת הישיבתית – על דרכי נועם. תפיסה זו משתלבת היטב בתפיסת החברה החרדית את עצמה כמנוגדת לחברה החילונית, חברה שמתוארת כאם כל חולי. בישיבה, אדם יכול לעשות ככל העולה על רוחו, בכלל זה נסיעה לפסטיבל מוזיקה שבו אין הפרדה בין נשים וגברים והמוזיקה כשלעצמה מלאה תכנים בעייתיים. על אף החופש הזה לעשות טוב או רע, נמצא שבזכות חכמתם, יושרם, והעמקתם של רבני הישיבה, גם מי שסטו לרגע מהתלם, חוזרים אליו במהרה.

הטירונים מתעלמים מהעובדה כי גם הדת היהודית מדגישה קודם כול את עצם ביצוע המצוות בהנחה שהבנת תוקפן ומשמעותן תבוא מאוחר יותר. האמרה 'נעשה ונשמע' מגלמת תפיסה זו. על בסיס תפיסה זו עומדים צעירים חרדיים לפיקוח ולמשטור קפדניים בישיבה הקטנה, שפוחתים רק עם המעבר אל הישיבה הגדולה, לאחר שהפנימו את דרישות החברה. המערכת הצבאית פועלת על פי היגיון דומה. בתחילה מצפים שהטירון יפגין ציות עיוור, ורק במשך הזמן הוא עשוי לקבל הסברים מלאים יותר. אולם, כאמור, הטירונים החרדיים מגיעים עם מודל תרבותי בעל הנחות יסוד המנוגדות במובנים רבים לאלו של המערכת הצבאית – המודרניסטיות והרציונליות, המותירות מעט מאוד מקום לאלוהים ולהיבטים רוחניים. לכן עמדתם של הטירונים היא ביקורתית מראש ומסויגת. הם שוללים את ההיגיון, הערכים והנורמות שביסוד המודל הצבאי ומתנגדים לדרישות ה'עשה' שלו.

"דברי חכמים בנחת נשמעים"

הביקורת כנגד השימוש הנרחב בצעקות חזרה שוב ושוב מפי כל הטירונים. רבים ציטטו אמרות מסוג "דברי חכמים בנחת נשמעים"¹⁰, או "לשון רכה תשבר גרם"¹¹, כדי להבהיר את האופן שבו הם חווים את התנהגותם של המפקדים. כך, למשל, אומר לי הטירון מנשה:

"צריכים לדבר אתנו בצורה יפה. אנחנו בחורים רציניים משיבות טובות, ובישיבה אין כזה דבר שהרב כל הזמן צועק עליך. אם באמת אתה מזלזל, אז באים ומדברים אתך... כבר בשבוע הראשון העמידו אותנו בכיתה, נכנס הרס"פ וישר התחיל בנביחות ואיומים, ממש כמו אס.אס., להבדיל. זה היה מפחיד". אבי בלום מתאר גם הוא מפגש עם הרס"פ: "לאשתי אפילו לא סיפרתי על השיחה הזו, לא רציתי להפחיד אותה... הגיע לשם איזה רב-סמל... הוא פשוט נכנס אלינו עם כל הקשיחות ביום השני... איזה אחד שזז טיפה הוא ישר התחיל בצעקות... זוועת עולם... באתי לקום מהרגליים, שישימו אותי בנינוק, לא יודע... אבל התחשבתי באשתי... התחשבתי בעצם בי... אבל בגלל האישה..."

הצעקות והאיומים שזעזעו כל כך את מנשה ואבי והותירו בהם הרגשת עלבון, הם אחד הביטויים של יחס רע וענישה שנועדו ליצור מורך-רוח אצל הטירון בצד תלות במפקדיו וציות ללא עוררין. היחס הרע והענישה הם רק חלק מסדרת מהלכים שמונה Shatan (1977: 594-597) והאמורים להכניע את הטירונים, להשליט משמעת ולהטמיעה. אמצעים אחרים הם בידוד המגויס מחייו האזרחיים, הכפפתו לרצון מפקדיו, העברתו תהליכים של דה-לגיטימציה ודה אינדיבידואליזציה, ומנגד – מתן תגמולים לחייל הממושמע. כמו אלימלך (בפרק הקודם עמ' 38), שעבורו המערכת הצבאית היא התגלמות תקופת

10 קהלת ט, ז"ז.

11 תלמוד בבלי, גיטין פרק ז' דף סח.

העבודות במצרים ושלטונו של פרעה, כך האסוציאציה הראשונה של מנשה למאמצי המשטור של מפקדיו היא אנשי האס.אס. והשוואה. שני המקרים מלמדים על מידת הזרות שחשים הטירונים במפגשם עם סגל המפקדים ושגרת החיים הצבאית.

גם הטירון יונתן מתקומם מאוד על הדיבור בצעקות: "אני מכבד את אבא שלי ושומע בקולו, אז אני אמור לצעוק לו בבוקר בקולי-קולות: 'בוקר טוב, אבא!' ואז עוד פעם 'בוקר טוב, אבא!' ועוד פעם... מה זה הצעקות האלה? למה אני צריך לצעוק להם? אי-אפשר לדבר בשקט?". יונתן לא בדיוק מבין את ההיגיון שבצעקות. הוא יודע שלב העניין הם יחסי הסמכות וכי הוא נדרש לציית, כלומר לכבד את המפקדים ולמלא אחר הוראותיהם. אבל כפי שכבר ציינתי, חוץ מהיותה אישור לצייתנותו של הטירון, לצעקה תפקידים נוספים. הקושי לעמוד על ההיגיון של המערכת העומד בסתירה מוחלטת למודל התרבותי שממנו באים הטירונים, עיכב את התאמתם לדרישותיה. עדות נוספת לכך נמצאה לי במחצית השבוע השני לטירונות. בשעת צהריים עשינו, הטירונים נתן ואליםלך ואני, את דרכנו אל חדר האוכל. לעברנו התקרב המ"מ. אלימלך עוצר, מצדיע ואומר "הקשב לקבלת...", ואז הוא משתתק לפתע. על פניו ניכרים בלבול ובהלה. המ"מ, כך נראה, פחות מתרגש, מצדיע בחזרה וממשיך בדרכו. אלימלך מחכה שהמ"מ יתרחק, ואז הוא אומר מתוך תסכול: "אני לא יודע להגיד את זה... לא יודע... אתמול פעם ראשונה נתנו לי להיות חניך תורן. התבלבלתי – לקבלת המפקד, מחלקה 1, לקבלת המחלקה... התבלבלתי... לא נבניתי על זה... מה אני אעשה?!" נתן ממהר להזדהות עמו: "אני, אפילו אחרי חודש שלם שאני אהיה פה, אני לא אדע להגיד את זה כמו שצריך... את ה'אחת, שתיים, שלוש, הקשב, לקבלת המפקד' שלהם. המפקד יכול לצעוק עלי ולהתעצבן, אבל אני לא אדע. זו לא הגישה שלי ולא העמדה שלי בעולם ואני לא אדע את זה. אין מה לעשות".

לתפיסתם של נתן ואליםלך, קריאת ה'הקשב' היא חלק ממודל תרבותי שלם המנוגד למודל התרבותי שממנו באו. שני המודלים אינם יכולים לשכון זה לצד זה, ועל כן גדול כל כך הקושי של הטירונים החרדיים להתאים עצמם. המודל החרדי, או בלשונו של נתן, "הגישה" או "העמדה" בעולם, מנוגדים לזה שממנו צומחת קריאת ה'הקשב' של מפקדיו.

על אמת ושקר

עוד מאפיין מהותי הוא שטירונים רבים תופסים את המודל הצבאי כמבוסס על שקר, לעומת המודל הישיבתי המושתת על אמת. דברים ברוח זו אמר קודם עקיבא כשהשווה בין בסיס הטירונים והישיבה, אבל עוד רבים העלו טיעונים דומים. כך, למשל, אומר טוביה: "אצלם מילה זה לא מילה... האמת והשקר בצבא מאוד... מפקד אחד יגיד ככה וככה וככה... הרבה משקרים, הרבה מתחמקים, הרבה שטויות... וזה בעיה מאוד קשה הדבר הזה...".

ברוח תפיסה זו וחוסר האמון במערכת הצבאית המשתמע ממנה, טירונים רבים לא האמינו שאני אכן קשור לארגון 'גשר' ושאני כותב מחקר אקדמי בנושא. אצל חלקם נשאר חוסר האמון בעינינו גם לאחר שאנשי 'גשר' התלוו אלי יום אחד לבסיס ושוחחו עמם. חששם המרכזי היה כי אני מכין כתבה עיתונאית שתציג אותם באור שלילי. נראה להם סביר לגמרי שהמערכת הצבאית תשתף פעולה עם מאמץ שכזה. טירונים אלה ביקשו שטרם פרסום הכתבה, יקרא אותה אחד מהם ויאשר את תוכנה. אחרים דאגו להזכיר לי כי גם להם יש אמצעי תקשורת (חרדיים), שבאמצעותם יוכלו לספר את הסיפור האמיתי על הקורות אותם במהלך הטירונות. לרוב, חשש זה מנע רק חלק קטן מהטירונים מלשוחח עמי. היו שביקשו לקבל אישור לקשר שלי עם 'גשר' ואף עשו זאת באמצעות הטלפון, אך גם ניסיון זה לא הפיג לגמרי את החשדות.

"אין לי כוח לעמוד ואני לא יכול לשבת"

מעבר למשטור ולמשמיע של התנהגותם של הטירונים, אמורה הטירונות גם למשטר ולמשמע את גופם ולהופכו למחושל וחסין יותר לכאב ולמאמץ. נוכח גילם המבוגר יחסית של הטירונים ומערכת היחסים הבעייתית בינם לבין הסגל, צומצמו המאמצים בתחום זה עד למינימום. למרות זאת, עניין הכושר הגופני של הטירונים החרדיים הפכה לסוגיה. לדוגמה: ביום הראשון למטווחים מוביל המ"מ את הטירונים אל צלייה סמוכה ומורה להם לשבת בצורת האות ח' ובישיבה מזרחית. רבים מהם עסוקים בנשיפה על כלי הנשק כדי לסלק ממנו חול כפי שלמדו. ברקע נשמע קול יריות ושורר שקט מתוח. לאחר רגעים ספורים, הטירון ברוך שיושב לידי מראה סימני חוסר שקט בולטים. הישיבה המזרחית קשה לו: "אם אני יושב ככה כואבת לי הרגל, ואם הפוך אז כואבת הרגל השנייה, אז מה שנשאר לי זה לשבת ולהישען על היד, אבל אז היד כואבת. אני לא יכול לשבת ככה על הרצפה". ברוך מנסה להשתרע, כמעט לשכב, אבל המ"מ אלכס מבחין בו ומורה לו להתיישר מיד. ברוך חוזר לישיבה מזרחית, אבל אחרי רגע קצר הוא שוב הופך לחסר מנוחה, מנצל את העובדה שהמפקדים התרחקו מעט ומנסה להזדקף. "ככה קצת יותר נוח", הוא אומר לי. "אבל כבר כוח לעמוד גם אין לי", הוא מתלונן. "אין לי כוח לעמוד ואני לא יכול לשבת"¹².

מזלו של ברוך, שהוא בין חברי הקבוצה הראשונה שעושה דרכה אל המטווח. אני ורוב חברי המחלקה נותרים מתחת לסככה. לאחר כחצי שעה נשמעת סדרת היריות של חברי הקבוצה הראשונה. היריות פוסקות, ואז שומעים את המ"מ קובי צורח בקולי-קולות, אבל מפאת המרחק הרב אנחנו נאלצים להסתפק בניחושים. כשהקבוצה חוזרת, מסתבר

12 לפרשנות אפשרית נוספת לקושי אצל חרדים לשבת ישיבה מזרחית, ראו: גדעון ארן (2003), הגוף החרדי; ע' סיוון וק' קפלן (עורכים). **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?** ירושלים: מכון ואן ליר.

כי ברוך היה הגורם לצעקות. "בסך-הכול עברתי ממצב כריעה... שכבר לא יכולתי, לעמידה", הוא מסביר במבוכה, "והמ"מ התחיל לצרוח עלי – 'תשב...תשב'".

הטירונים האחרים דווקא ממהרים להזדהות עם המ"מ ומגנים בכעס את ברוך. לאחר שהאוירה נרגעת אומר לי אמיר: "יש אצלנו הרבה חבר'ה שרגילים לשבת וללמוד. הדברים האלה קשים להם. הם לא כמו חילונים שעושים הרבה ספורט, והסגל לא מתחשב... יש חבר'ה שנשרפו מהשמש, יש להם בעיות של הליכה, כושר גופני לקוי...", ואז, כעדות לדבריו, הוא טופח על בטנו הגדולה של ברוך העומד לצדו. שאלתי אם יש הבדלים מבחינה פיזית בין חילונים לחרדיים, ואברהם מיהר להשיב: "זה בעיה מאוד פשוטה. יש הבדל אמתי מבחינה גופנית... אתה רואה שהחרדיים יותר נמוכים, יותר רזים, פחות ספורטיביים, זה ברור... מתעייפים... קח בחור חרדי וחילוני... שירוצו למרחק, והנער החרדי ייפול באמצע – זה ברור... החבר'ה לא התאמנו, לא עבדו... קח מחקר... קח גובה ממוצע של חרדי וגובה ממוצע של חילוני, וחילונים יותר גבוהים – כן בפירוש... הספורטיביות משפיעה... בריצה, בחשיפה לשמש אפילו... החרדים לא חומים, לא שחומים... לא ראו שמש... באיטליה קצת עשינו ספורט... מדי פעם נזכרתי שאני צריך להיות יותר בריא, או קצת ברכה, וגם את זה לא סבלתי מי יודע מה... וזה קריטי... היה לנו שלושה פעמים מדסי"ם... בריצה הרבה אצלנו לא רצו... אני החלטתי שספורט זה חשוב לי, אז כן השתתפתי בכמה...". לדעתו של אברהם, שלפיה יש הבדלים משמעותיים בין גופם של צעירים חילונים וחרדיים, היו שותפים רבים מחבריו. רובם הסבירו שההבדלים נובעים מעיסוקם הרב יותר של צעירים חילוניים בספורט.

עמדתו של הטירון אלימלך הייתה שונה במקצת. הוא טען כי דווקא גופו של החרדי בריא יותר מזה של החילוני או הגוי, ולהלן הסברו: "לדוגמה: סיגריות מזיק לבריאות... אבל, כל הבדיקות [בנושא זה] נעשו על גויים שמעשנים שבע ימים בשבוע. היהודי, בעצם זה שהוא מפסיק מיום שיש עד מוצאי שבת... היום הזה מנקה לו את הריאות... כלומר, זה לא אותו דבר... כמו אצל גויים... והאמת שגם הגמרא אומרת את זה: אחד שאוכל נבלות וטרפות, הגוף יותר חולני בהמשך". אלימלך מתאר את עצמו דווקא כמי שהשתולל, שיחק ועשה הרבה פעילות גופנית כילד, אבל גם הוא מסכים שכמבוגר בחברה החרדית, מגוון האפשרויות למי שמעוניין בפעילות גופנית הוא מוגבל: "ת'אמת, יש קצת בעיה עם הקטע הזה בציבור החרדי... אין מתי להוציא את זה... אז בוא תראה חתונות שלנו איך רוקדים... מה זה דיסקוטק? לפרק קצת ת'אנרגיה... אצלנו עושים את זה בחתונות... לכן אני נהייתי קצת מהצבא... קצת פרקתי, פה ושם היה מד"ס אז רצתי...". גם טוביה מצטרף לדעתו ומסביר: "בציבור החילוני האנרגיות מופנות לכל מיני אפיקים... בציבור הדתי האנרגיות הם מאוד מאוד לחוצות... מה פירוש? אז מפנים אותם לטיולים בבין הזמנים, בחופשים... רבבות... לך לגולן, יהודיה, זוויתן, אילת, גמלא – הכול מלא חרדים... כי זה אחד הדברים שמתפרקים. לא הולכים לקולנוע... או נגיד מוציאים ת'מרץ בצבא... כי חרדים בישיבות... לא יכולים... יש בעיות צניעות או כשרות...".

הסברים מסוג זה אפשרו לחלק מהטירונים להבהיר לי ולעצמם את הקושי היחסי שחשו נוכח מאמץ פיזי מתון. ניכר כי לפחות חלק מהם מביטים בקנאה מסוימת (ועל כן בהמשך) על פלוגות הטירונים האחרות שביצעו מטלות מורכבות יותר. מאפיין נוסף להתנהגותם הגופנית של הטירונים החרדיים היה מיעוט של אלימות פיזית. היעדרה של התנהגות כזו ועדינותם היחסית בלטו לאורך כל הטירונות, ובייחוד במרחבים כמו חדר האוכל, שבו נפגשו הטירונים החרדיים עם קבוצות טירונים אחרות. בעוד שבקרוב קבוצות טירונים אחרות התרחשו לעתים קרובות התגוששויות אלימות, לא נצפתה התנהגות דומה אצל הטירונים החרדיים. גם אם בינם לבין עצמם היו מתחים, השימוש באלימות גופנית היה נדיר. סוגיה זו עוררה בי זיכרונות על הטירונות הכלל-צה"לית שבה השתתפתי, כעשור קודם לכן. גם בטירונות שלי, יחסי הטירונים היו רוויים אלימות גופנית. השהות במחיצת הטירונים החרדיים הייתה חוויה חיובית בהרבה מבחינה זו.

הגוף הצבאי

מבנה הגוף הצבאי עורר לא מעט התנגדות אצל הטירונים החרדיים. לקראת סוף השבוע השלישי לטירונות, אסף הסגל את הטירונים לקראת מסע עם אפודים ואלונקות בתוך הבסיס. לטירונים יש עוד כמה רגעים עד לשעה היעודה, ורובם כבר מצויים בנקודת הריכוז, על ציודם. אלכס המ"כ עומד ליד משרד המ"פ, כמה עשרות מטרים משם, פניו מוסבות לעברנו, כפותיו אוחזות במותניו וחזהו מתוח. "למה אפילו כשהוא כל כך רחוק מאתנו הוא עומד בצורה כזאת", מעיר אלעד בכעס. "אפילו ממרחק הוא עושה דאוונינים". "למה דאוונינים?" אני שואל. "ידיים על המותניים, כאילו הוא אומר, 'אני בשליטה'", מסביר אלעד תוך שהוא מדגים. "זה כמו שע"ס הולך עם החזה מתוח ופ"רקה או זונה מזיזה את הגוף שלה ומענטזת". לשיחה מצטרף מאיר רוטמן שאומר: "אלכס, כן, טוב, סתם ילד קטן. אחרי הטירונות נתפוס אותו כמה חבר'ה ונכסח אותו".

עמידתו של אלכס נתפסת כהצהרתית, מתריסה מדי ובוטה. המאמץ להבליט את גופו, ועל ידי כך את גבריותו, דומה בעיני אלעד ללבושה ולהתנהגותה החושפנית והפרובוקטיבית של זונה המנסה להבליט את חושניותה ונשיותה, אך בו-בזמן היא מציעה עצמה למכירה. על פי המודל התרבותי שממנו באו הטירונים החרדיים, הגוף, אף שהוא נחוץ והכרחי, נתפס כיעד לריסון ולשליטה, כדי לאפשר את פריחתו של העיסוק הרוחני – לימוד התורה. הגוף מזוהה עם הגשמי, והוא נחות בהשוואה אל העיסוק הרוחני. במקרים אחרים, כפי שנראה להלן, ניעורה התנגדותם של הטירונים, כאשר, לתפיסתם, איים הגוף הגשמי על קיומם של ממדים רוחניים ושולל אותם או התעלם מהם.

סיטואציה מסוג זה התרחשה באחד משיעורי הנשק עם המ"מ. אחד הטירונים שאל את המ"מ מדוע כשיש התראות על כוונה לחטוף חייל, לא ניתנת הוראה לכל החיילים

שיוצאים הביתה לפשוט את המדים. "אבל אני מוגן", מנסה קובי המ"מ להסביר. "יש עלי נשק – רובה ואקדח, וגם סכין קומנדו, ובנוסף, אם כל זה לא מספיק – גם למדתי קרב מגע, אז מה עוד צריך?". בעקבות דבריו של קובי נוצרת המולה בכיתה, והמלים 'כפירה' ו'כוחי ועוצם ידי' נזרקות אל חלל האוויר. המ"מ לא מבין בדיוק על מה המהומה וממשיך לדבר. עם תום השיעור מסבירים לי הטירונים שלדעתם דברי המ"מ היו גאוותנות כלפי שמים, ובמילים פשוטות – 'כפירה'. ביטחוננו של המ"מ כי כוחו הפיזי וכלי נשקו הם ורק הם יגנו עליו, יש בהם משום ביטול מקומו של הממד הרוחני בהוויה והתעלמות ממקומו של הקב"ה בקביעת מהלך העניינים.

סיטואציה זו רק מאזכרת את המתח הנלווה אל עמדות החרדים והחילונים בשאלת הגיוס לצבא. אחת הטענות החרדיות העיקריות נגד גיוס בחורי הישיבות היא שמדובר בצבא רוחני 'המוסר את נפשו' על שלומו של עם ישראל 'באוהלה של תורה'. הביקורת החרדית המופנית כלפי הציונות ומדינת ישראל, מאז קום המדינה, מתארת את המדינה כמושתתת על התפיסה של 'כוחי ועוצם ידי' ושל שלילת הממד הרוחני ותפקידו בהבטחת שלומו של עם ישראל. השאלה שנשאל המ"מ בדבר הסרת המדים משחזרת גם היא דפוס תגובה יהודי גלותי, שדניאל בויארין מתאר בספרו (Boyarin, 1997). לפי בויארין, בהתאם למודל הגבר האידיאלי הנובע מהמקורות היהודיים ובראשם הגמרא, אמור הגבר היהודי להימנע מעימות גם במחיר של מחילה על כבודו. ממש את דפוס הפעולה הזה בא המפעל הציוני לשנות מן היסוד באמצעות בריאת 'גבר יהודי חדש', מה שהשתקף היטב בתגובת המ"מ.

ניסיון חיים מול ניסיון בצבא

חוץ מהפערים בין המודלים התרבותיים וחוסר האמון במערכת הצבאית היו, גורמים נוספים שהפכו את המפגש בין הטירונים לסגל למורכב וטעון עוד יותר. גורמים אלה היו קשורים לאופן שבו נתפס הסגל הפיקודי על ידי הטירונים. אם בפרק הראשון ראינו כיצד יחסי הכוח בין הטירונים למפקדים, מובאים לידי הקצנה כחלק ממאמצי המערכת הצבאית לחייב את הטירונים להפנים את דרישותיה – כשמדובר בטירונים חרדיים, יחסים אלה מורכבים עוד יותר מפאת גילם המבוגר יחסית ומפני שרובם מלבד שישה, נשואים ואבות לילדים. עובדות אלה שיבשו את המערך הרווח של יחסי הכוח בין הטירונים למפקדיהם.

Adams (1995) מתאר את תהליכי האינפנטיליזציה והרגרסיה שעוברים טירונים במהלך הטירונות, בייחוד בשלבים הראשונים של הכשרתם. כחלק מהקצנת יחסי הכוח בין הטירונים והסגל, נתפסים הטירונים כיצורים א-מיניים, ילדותיים, 'עם חלב על השפתיים'. זאת, בניגוד למפקדיהם, הנתפסים כמופת של גבריות ובשלות מינית. היות רוב הטירונים נשואים, שיבשה מערך זה של יחסי כוחות, והטירונים הרבו להזכיר

עובדה זו, כפי שעשה הטירון יובל בשיחה עם המב"ס. מקצת אנשי הסגל היו מודעים לקושי זה ממחזור קודם של טירונים חרדיים (שלב ב'), וכבר במפגשי ההכנה לטירונות שנערכו בסיוע ארגון 'גשר' דנו בדרכי ההתמודדות עמו. בין היתר עלתה האפשרות להכיר ולהודות בפני הטירונים כי הם בהחלט עשויים להיות בעלי ניסיון רב יותר במה שנוגע לחיים מחוץ לצבא, ואילו סמכותו של המפקד נובעת ממומחיותו במתרחש בצבא.

אלה דברים שאמר בעניין זה הטירון אלימלך: "אמרתי למ"מ בשיחה האיטית שאין לי בעיה עם זה שצעיר אומר לי [מה לעשות], רק מה... אמרתי לו, 'בצבא אתה מבין יותר ממני, לא יותר מזה! אתה בן 21, 22, אתה התמודדת פעם עם אישה בלידה? התמודדת פעם [עם] מינוס 12,000 ₪? חוזה שכירות דירה? אתה תעשה את זה עוד עשר שנים... אני בגיל תשע-עשרה כבר התחתנתי'. מה עושה צעיר בגיל שלי – חוץ מצבא? נהנה מהחיים... ברוך ה', אני נהנה מהחיים תוך כדי... הפוך, בגלל שאשתי עוזרת לי וביחד אנחנו עוזרים אחד לשני בכל ה... זה לא אחד שלא שומר תורה ומצוות – מגיע, נהנה וממשיך הלאה. גם חברה, אתה לא חי אתה, בסדר, אתה ממשיך הלאה את החיים שלך... ת'מבין, ופתאום חברת חשמל ופתאום דירה... זה עולה כסף... אז אבא שלך עוזר לך קצת... והשווער [החותן]... גם הם מחתנים ילדים, גם צריכים כסף. לך תגייס כסף יש מאין. אז הולכים לגמח"ם ולווים, פשוט הראש עובד... בן אדם אחר... 'עברת כאלה דברים? יש לך בכלל חשבון בנק?' אני לא דיברתי אליו ככה. אני אמרתי לו את זה בשתי מילים, אבל אני מציג לך את זה עכשיו... 'אז אתה מגיע לדבר אתי על ענייני עולם?... אני התמודדתי עם דברים ואתה לא. אין חכם כבעל ניסיון. לכן בענייני עולם, לדעתי אני מבין יותר טוב... בצבא אתה מבין יותר טוב, לכן כל מה שתגיד לי אני יעשה".

לדעת אלימלך, גילו המבוגר יותר וההתנסויות שחווה לאחר שהתחתן, הפך לאב ולמפרנס משפחה, הופכים אותו לחכם יותר ב'ענייני עולם'. מצד שני הוא מקבל עליו את סמכותם של מפקדיו כמבנים יותר בענייני הצבא. מקור הקושי הוא שהטירונים מבינים די מהר כי מאמצי המשטור והמשמוע של הסגל הם ניסיון לחנכם, תחום שבהחלט אינו קשור בלעדית לענייני צבא. במקרים אלה מסכל גילם הצעיר של אנשי הסגל גם את אפשרות שיתוף הפעולה של הטירונים, כפי שעולה מדבריו של שלמה ביטון: "אתה יכול מהיום עד מחר לדבר על זה שככה זה צבא... עוד פעם ועוד פעם 'הקשב', אבל לא צריך ללכת עם הראש בקיר... צריך להתנהג לפי האוכלוסייה... זה חברה בוגרים, רובם נשואים עם ילדים... [המ"כ] דויד, אתה מדבר אתו בישיבה, הוא לא היה אומר לך 'תעמוד כשאתה מדבר אתי'. לא היה לו את הקטע הזה ובגלל זה, כיבדו אותו יותר... לעומת המפקדים האחרים [שאמרו] 'כשאתה מדבר אתי, תעמוד'... 'יש לי ילדים עוד מעט בגיל שלך... מי אתה שבכלל תגיד לי לעמוד'... עוד פעם בחית, עוד פעם בשלוש... עוד פעם שלושים שניות, ולצעוק... לא היה לזה שום צורך. זה בסך הכול המריד ועצבן אותנו..."

הטירונים החרדיים מגיעים מעולם שבו לגיל חשיבות רבה, ושב המנהיגים הרוחניים של הקהילה הם לרוב מבוגרים מאוד. גם למעמדו האישי של הצעיר השלכות עצומות על מעמדו החברתי. כך, למשל, לאחר נישואיו עוזב הצעיר את הישיבה ומפסיק להיקרא 'בחור'. הוא עובר ללמוד בכולל והופך ל'אברך'. הפיכתו של האברך גם לאב משנה עוד את מעמדו ומאפשרת לו חופש רב יותר בבחירת עיסוקו. עזיבתו את הכולל תתקבל בהבנה רבה יותר לאחר שנולדו לו ילדים ועליו לדאוג לפרנסת משפחתו. מזווית ראייה זו, אנשי הסגל היו כולם בחזקת 'בחורים', חסרי דאגות ופנויים, ואילו הטירונים היו אברכים רציניים, בעלי משפחות. בדברים הבאים מסביר אבי מדוע הטירונות תהיה קלה בהרבה לרווק בן 18: "קודם כול אין את האישה, ויש גם הבדל בגילאים. גיל שמונה עשרה הוא עוד ילד שעדיין... עד היום גם אמרו לו מה לעשות ומה לא לעשות. הוא היה תחת פיקוח... בסך הכול, אדם קצת יותר מבוגר, בגילאים שבדרך כלל אדם אחרי צבא... הוא כבר מרגיש שהוא גדול, שהוא עושה מה שבא לו... הוא עושה כי הוא חושב שהוא צודק, ופתאום ברגע אחד אומרים לו 'תעשה כך ותעשה כך'... כן... כמובן שזה קושי נפשי...". מסלול חייו של הצעיר החרדי בנוי כך שבגיל בואו לצבא הוא כבר אמור להיות נשוי ובעל יכולת אוטונומית של פיקוח וריסון עצמי. הטירונות נחווית כחזרה לשלב מוקדם יותר, מה שמגביר את ההתנגדות אליה. עם זאת, שתי רשתות החינוך החרדיות שממיינות את המורים-חיילים אינן מקבלות מועמדים מתחת לגיל 21 ועל פי רוב הן דוחות רווקים, למרות שנראה כי דווקא אלה היו עשויים להשתלב ביתר קלות. הן פועלות מתוך התפיסה שמשתנים אלה מבטיחים שהמגויס יהיה בוגר יותר, וחשוף פחות להשפעות זרות מצד המערכת הצבאית ומצד גורמים אחרים. כפי שעולה מתוך הממצאים, תפיסה זו הוכחה כנכונה במידה רבה.

מפקדים או נוער מצוקה

משתנים נוספים החריפו את מורכבות יחסיהם של הטירונים והסגל. משתנה אחד הוא מיעוט היכרותו של כל צד עם צעירים בני גילו מהצד השני. 'אנשי גשר' ניסו להתמודד עם הדעות הקדומות והראייה הסטראוטיפית של הסגל, אך מובן ששינוי עמדות ותפיסות הוא תהליך מורכב ואטי. מהעבר השני, תפיסתם של צעירים חרדיים רבים את החילוניות או את הצעיר החילוני עוצבה על פי מפגשים אקראיים ופיסות מידע, ואלה החריפו לא פעם את המתח שנוצר עקב פער הגילים והמעמד האישי. כך, למשל, הטירון אבי בלום מוצא את חברי הסגל דומים לצעירים חילוניים שהדריך בקייטנות: "התעסקתי עם כאלה בני נוער... חבר'ה בני חמש עשרה, שש עשרה, ממשפחות חד-הוריות, ילדים שלא גדלו בבית נורמלי... יכול להיות שחלק מהם [מהסגל הפיקודי]... אני בעצמי הייתי מדריך שלהם, אז הוא זה שיגיד לי מה לעשות?! זו הרגשה קשה מאוד... 'פישרים קטנים'... גם המ"פ שהוא בן 24 אומר לי מה לעשות – זה מצמרר, קושי נפשי... לא לתאר... כמה שפחות לחשוב... והחודש עובר..."

אבי מביט בחברי הסגל המפקדים עליו ונזכר בבני הנוער שהדריך. בהמשך סיפר כי בני הנוער הגיעו ממשפחות מצוקה חילוניות או מסורתיות שסבלו מהזנחה, ושחסרו להם מושגי יסוד ביהדות. קרוב לוודאי שלא קיימו מצוות ושהיו שבויים, כמו שאר בני גילם הלא-חרדיים, בגחמותיו של היצר הרע. אנשי הסגל הפיקודי דומים בעיניו מאוד לאותם נערים אומללים, וכיצד ייתכן שהם אלו שיחלקו לו פקודות. הפתרון היחידי מבחינת אבי הוא לחשוב כמה שפחות ולתת לזמן לעבור. קשה לא להבחין בצלילי ההתנשאות שנלווים להשוואה הזו.

" 'הקשב' לקבלת המחלקה "

אולם לא תמיד הסתפקו הטירונים בהדחקת רגשותיהם והתנגדותם, כפי שעושה אבי, או ב'קטורים' באוזני חבריהם ובאוזניי. היו פעמים שההתנגדות התממשה במעשים, גם כאלה שאינם קשורים לנושא הדתי. כך אירע, למשל, בצוהרי יום חמישי, בשבוע השני לטירונות. זה עתה הסתיים שיעור עיוני על מכשיר הקשר הצבאי. המ"מ קובי שהעביר את השיעור, מוסר את הפיקוד על המחלקה למ"כ יניב, וזה מורה לטירונים לצעוד בזוגות לחדר האוכל. כעבור כמה רגעים הוא עוצר אותם ומורה לכולם לחבוש כובעים. אז הוא מבקש ממאיר רוטמן, החניך תורן, שייתן 'הקשב'. מאיר קורא: "מחלקה 1, היכון לקבלת המחלקה, 2, 3". המחלקה עונה: "הקשב!!!". "היכון לקבלת המפקד...", מתרה המ"כ יניב תוך שהוא שולח מבט לעבר מאיר. "אוי... מחילה...מחילה", מתנצל מאיר ומנסה להסוות חיוך. "מחלקה 1, 2, 3 היכון לקבלת המפקד". הטירונים משיבים "הקשב!!!". גם על פניהם מסתמן חיוך דק, ונראה שהם נהנים לקחת חלק בהלצה. "מה יהיה חניך תורן?" נשמע שוב קולו של יניב, עצבני ממקודם. "אם אתה לא יודע, איך אתה מצפה שהאחרים ידעו?" והוא מדגים שוב: "מחלקה 1, היכון לקבלת המפקד, 2, 3, הקשב". ניכר על מאיר כי רק בקושי הוא מתאפק מלפרוץ בצחוק גדול. הוא משפיל מבטו ומנסה להימנע מלפגוש את עיניו של יניב. "תן עוד הקשב", מורה לו יניב. "מחלקה 1, היכון לקבלת הפלוגה, 2, 3, 4". המחלקה משיבה בצעקה גדולה: "הקשב!!!". "טוב", אומר יניב בכעס גדול, "מי יודע לתת הקשב?" מתנדב ארז, שאביו שירת כרס"ר ואחיו משרת כיום בקבע. הוא נותן 'הקשב' כנדרש, אבל יניב דורש ממנו עוד שלושה 'הקשבים', כאילו לפצות על העלבון של הניסיונות הקודמים. "מילא שאתם לא יודעים לתת הקשב", אומר יניב בכעס רב לאחר ארבע קריאות 'הקשב', "ולא עומדים בשני טורים, אבל יש כאן אנשים ששומעים רדיו בזמן שאנחנו צועדים, וזו כבר גוזמה. יש לכם דקה להיות בחדר האוכל. זוז". למרות זעמו של המ"כ יניב, הטירונים אינם ממהרים, אלא מתנהלים בעצלתיים. "לכבות מיד את הרדיו", הוא מרים שוב את קולו נוכח צלילי הרדיו החרשיים שממשיכים לבקוע ממקור לא ברור. הצלילים החרשיים פוסקים לרגע, אבל מיד מתחדשים.

הטירון מאיר, כמו חבריו שתיארו את קריאות ה'הקשב' כזרות לעולמם, עושה שימוש בזרות זו ומקצין אותה לכאורה. הוא, אינו מסוגל לזכור את קריאת ה'הקשב', ובחסות אי-יכולת זו שלו הוא מבצע וריאציות היתוליות. הסיטואציה גם חושפת את אוזלת ידם של המפקדים נוכח מעשי קונדס מסוג זה. מאחר שמדובר בקבוצת טירונים מבוגרים יחסית, חברי הסגל מוגבלים באפשרויות ההענשה וה'תיזוז' המקובלות בעבודה עם טירונים צעירים יותר. הוראות הצבא אינן ברורות לגמרי בעניין זה, והמפקדים אמורים להתאים את אופני הענישה לגיל, למצב הפיזי, האישי, המשפחתי, למוטיבציה ועוד. בפועל, אמצעי ההרתעה שעמדו לרשות המפקדים היו דלים ביותר. חברי הסגל הרבו להתלונן על כך באוזניי. בשל קדושת השבת, אי-אפשר לתת 'שעות ביציאה', ואף אחד לא מעז לחשוב על 'השאיר שבת'. ניתן להטיל קנס כספי עד סכום די נמוך, ויעילותו היא אפוא מפוקפקת למדי.

לומדים 'תחמנות'

ההתנגדות למאמצי המשטור והמשמוע נעשתה בדרכים מגוונות. בדומה לקבוצות מסוימות אחרות של טירונים, פנייה אל החובש או הרופא הפכה אצל הטירונים החרדיים לשכיחה. רבים הצליחו להשיג פטורים מסוגים ומינים שונים. ההשתמטות וההתחמקות ממילוי החובות, אם באמצעות 'גימלים' ואם בדרכים אחרות, רווחת מאוד בצה"ל, כמעט אצל כל קבוצות החיילים, והטירונים החרדיים אינם שונים בעניין זה. מה שבכל זאת מייחד אותם כקבוצה הוא האופן שבו נימקו רבים את השתמטותם ואת ניסיונות ההתחמקות. מדברים ששמעתי שוב ושוב, לא היה מדובר בנהנתנות או בעצלות לשמן, אלא במניע שכלתני ועמוק יותר שקשור להיותה של המערכת 'מרובעת', מסורבלת, לא מתואמת, ובקיצור – לא חכמה ואפילו 'אידיוטית'. הטירונים מזיהם את הבקיעים ומנצלים אותם כדי להתחמק מתרגילי הסדר והמשטור השנואים עליהם, אך לא – כך לפחות טענו – משיעורים או ממטווחים שבהם הם עשויים ללמוד דבר מה. כלומר, לפחות בנימוקיהם מדגישים הטירונים החרדיים שהשתמטותם, התחמקותם והטעייתם את המערכת הצבאית אינן נובעות מעצלות לשמה, אלא מבטאות התנגדות עניינית והגיונית למערכת צבאית בלתי הגיונית ומשובשת. נימוקים אלה מאפשרים להם לשמר את הרגשת העליונות המוסרית שהנה כה מרכזית ל'קהילת המובלעת' החרדית (סיוון, 1991).

להיות שרויים בשמחה

ככל שנקפו הימים, נראו הטירונים בטוחים יותר בעצמם וחוששים פחות. חברי הסגל המשיכו במאמצי המשמוע והמשטור, אבל נמנעו מלהחריף את המתחים. ביטוי נוסף,

שכיח, להתנגדותם של הטירונים היה השירה. כך, למשל, אחרי ארוחת צהריים בשבוע השני לטירונות, נאספים הטירונים מחוץ לחדר האוכל. המ"כ אלכס מחייב אותם לתת שתי קריאות 'הקשב' ואז הוא מודיע להם שתוך חמש דקות הם צריכים להתייבב שוב במאהל עם כל הציוד, כולל אפודים. הוא אינו מודיע להם מה עתיד לקרות לאחר מכן, והטירונים סקרנים ונרגשים. כשאלכס אומר "זוז", לפחות חלקם נראים כממהרים. מני דהאן ושלושה טירונים נוספים מתמהמהים ומתחילים לשיר: "אם הזמן בוגד/אל תאלצהו/ואל תרדוף אחרי/כי רבים חללים הפיל/ונופלים באו בשעריו". מני מפרש לי את השיר:

"אם הזמן בוגד" – אם נתנו לך זמנים לעמוד בהם ואיפה אתה ואיפה הם,

'אז אל תאלצהו ואל תרדוף אחרי' – אז אל תתאמץ בכלל לעמוד בזמנים.

'כי רבים חללים הפיל' – בפלוגות האחרות, ששם 'קורעים' אותם".

התנגדותו של מני לקצובת הזמן של אלכס מקבלת כאן ביטוי כפול – באמצעות מילות השיר ובאמצעות הליכתו האטית. ממילות השיר עולה בחירתו של מני. כדי שלא להיות כמו חברי הפלוגות האחרות, 'ששם 'קורעים' אותם', הוא מעדיף שלא להתאמץ כלל. הבחירה הזו מתאפשרת רק על רקע אופייה המתגבש של המחלקה החרדית, שרבים מטירוניה בחרו בדפוס פעולה דומה.

כשמני וחבריו מגיעים למאהל, שאר הטירונים כבר מתחילים לעשות דרכם לעבר האוטובוס בדרך למטווח. בקדמת האוטובוס נשמעת שירה חזקה. רוב הנוכחים שם הם רווקים בני עדות המזרח. ירוחם, שלמה ביטון ומני – כולם מתופפים במרץ על הפלסטיק של הרובים, ממש משתוללים. מישו מדבר על כך שבתשעה באב אסור לנגן, אבל נתן גליק מסביר שמותר לשיר, וחוף מזה הם לא ממש מתופפים ואלה אינם בדיוק כלי נגינה. ואז אומר מני: "ולקבלת הרס"פ נעבור לטראנס", והחבר'ה מתגלגלים מצחוק ומתחילים לנגן מהר יותר, כאילו בטראנס. הנשואים מתלוננים שהרווקים הם שאחראים לבלאגן. הבחור שיושב לידי מסביר: "הם, אין להם צרות, אין להם דברים על הראש...הכול פתוח". "ארטיק, אסקימו-לימון, תפוזים, אשכוליות", מחקה מני את 'הגשש החיזור' (במערכון 'ריד הספרים'), והשאר מצטרפים אליו בשלל חיקויים והעוויות, שמכולם משתמעת אווירת קרנבל, בלתי פורמלית, המנוגדת לחלוטין לזו שאנשי הסגל מתאמצים להשרות במקום. עודם שרים את השיר 'מצווה תמיד להיות בשמחה', עולים המפקדים לאוטובוס, כולל המ"מ, ויניב המ"כ דורש מהם להפסיק לשיר. "כשאתם על האוטובוס, אתם לא שרים. זה לא מכובד. אתם יכולים לדבר, אבל לא לשיר". אבל אז מופיע מרחוק המ"פ חזי, ויניב יורד מהאוטובוס "רבויסי", מנצל מני את היעדרו של יניב, "לקבלת המלכות, 2, 3", והטירונים משיבים בקול גדול: "הקשב", ובסיום הקריאה כולם מתגלגלים מצחוק. עקיבא שיושב לידי מציע: "תקרא לכתבה שלך 'בשמחה', למרות כל החול שאנחנו אוכלים פה". בסוף הנסיעה, אחרי הירידה מהאוטובוס, מגיע שלמה ביטון ואומר: "יוחאי, תרשום שהמפקד אומר שאני לא צריך להיות בשמחה, אלא בשביזות". לא שזה ממש משפיע עליו

ועל חבריו שמתחילים שוב לבצע חיקויים: "קלמנטינות, עגבניות, הכול בשקל..."

אולם השירה מילאה לא פעם תפקיד נוסף חוץ מההתנגדות לסדר ולמשטור שתבעו חברי הסגל הפיקודי, במיוחד במקרים בהם השירים היו בעלי תוכן דתי והבאתם על ידי החיילים אל המרחב הציבורי הייתה בגדר הצעת סדר חלופי. חברי הסגל סיפרו לי כי במחזור קודם של טירונים חרדיים ('שלב ב') הציעו כמה טירונים כי אם חברי הסגל ישירו את השיר 'אני מאמין, אני מאמין...באמונה שלמה...בביאת המשיח...', יהיו הטירונים מוכנים לשיר את מילות 'התקווה'. העסקה לא התבצעה בסופו של דבר עקב 'הוראה מגבוה'. אולם שירים אחרים מילאו תפקיד דומה. כך קרה כבר בנסיעה חזרה מהמטווחים. רוחם של הטירונים הייתה מעודדת, ואחדים התחילו לשיר. בהדרגה הצטרפו גם חבריהם, והשירה התחזקה. חברי הסגל היו כנראה עייפים מכדי להיאבק שוב. אלה היו מלות השיר: "אין ערוך לך ה' אלוקינו/ואין זולתך מלכנו/לחיי העולם הבא/אפס בלתך גואלינו לימות המשיח/ואין דומה/לך מושיענו לתחיית המתים".

תופסים 'זולה'

התנגדותם של הטירונים לבשה גם מגוון ביטויים גופניים. כך, למשל, בראשית השבוע האחרון לטירונות ממתנים הטירונים בסככה שליד אחד המטווחים. דויד המ"כ מגיע ועורך אותם בתבנית חית. הוא משאיר את יתר הטירונים בתוך הסככה ומתרה בהם שלא ישבו, ואז הוא צועד לעבר המטווח המרוחק. ברגע שדויד נעלם מהעין כולם משתרעים על הקרקע. רובם שוכבים, מתרווחים בנינוחות רבה על הרצפה. אחד משמש תצפיתן ואמור להתריע אם המפקד יתקרב במפתיע. חלק מהטירונים קוראים בידיעות אחרונות שעובר מיד ליד, הראשים שעונים על האפודים והנשק לידם. ברקע נשמעים קולות ירי של חברי הקבוצה הקודמת. עובדיה אומר לי: "אתה מת פה משעמום. מה אתה יכול לעשות? אז אתה שוכב על הרצפה. זה גם המדים של צה"ל, אז למי איכפת לקרוע אותם. ביום יום אני לובש בגדים יקרים, אז לא תראה אותי ככה". אני שואל את עובדיה אם בישיבה היה לי סיכוי לראות חבר'ה נחים ככה, והוא עונה: "לא, מה פתאום. פה אנשים נפתחים, משתחררים. יש כאן אנשים שלפני שהגיעו לכאן לא קיללו בחיים שלהם. כאן הדברים משתנים... בישיבה, שיחת מוסר אחת מחזירה אותך לתלם".

הטירונים החרדיים שייכים לחברה המדגישה את הריסון והפיקוח על שלל ביטוייו ודחפיו של הגוף. כפי שמציין עובדיה, ריסון זה מנע בעבר מרבים מהם לקלל ולהשתמש בשפה 'לא נקייה'. האווירה בצבא משפיעה גם עליהם וגורמת להם 'להיפתח' ולהשתחרר. פייגה ובן-ארי (1991: 438) מסבירים אווירה צה"לית זו בריחוק של המסגרת הצבאית ממנגנוני הפיקוח של החברה האזרחית, ובראשם המשפחה; ובמה שנוגע לטירונים החרדיים בריחוק מהרבנים ומהקהילה עצמה. נסיבות אלה מעודדות את השימוש הגובר בשפה גסה, בקללות, ביריקות ועוד. נראה כי תפוצתן הגוברת של

התנהגויות אלה גם בקרב הטירונים החרדיים נובעת הן מהיותן ביטוי של התנגדות למאמצי המשטור והמשמוע של הסגל, והן מהיותן חלק מההווי הצבאי של הטירונים במחלקות האחרות, שהובא לידיעתם של הטירונים החרדים. מצב-דברים זה מעיד כי יש ממש בחשש החרדי מפני השפעותיה השליליות של המסגרת הצבאית.

עם תום הטירונות מראה לי יאיר גולדמן תמונה שלו ושל קבוצה גדולה של טירונים חרדיים, כולם לבושים במכנסי ספורט קצרים וטי-שירט, על רקע אוהלי המחלקה. "גם בבית אני הולך ככה", מסביר יאיר, "אבל לא בחוץ. בחוץ אני אכבד את עצמי... בבית אני הולך ככה בגלל הנוחיות שלי... בעיקר לפני השינה, יום חם... אבל כשאני יוצא החוצה, אני פוגש אנשים, זה כמו שאני הולך ברחוב, אני נמצא בסביבה של אנשים, אני מתלבש בהתאם... לא הייתי אבל הולך ככה [בשורט] לחדר אוכל [בבסיס]... הרגשתי שהאוהל זה הבית שלי והרחבה [של המחלקה] זה הסלון, והתלבשתי בהתאם..."

בהזדמנות זו אני שואל את יאיר אם במהלך הטירונות גם התנהג באופן אחר בהשוואה ליומיום, וזו תשובתו: "הרשיתי לעצמי יותר להתפרק, להשתולל. לצחוק יותר. יותר סחבקיות, שחרור". נורמות הלבוש הנוקשות, המחייבות, של האדם החרדי בסביבתו החברתית הרגילה, משתנות לגמרי בהגיעו לבסיס הצבאי. הצורך לשמור על הופעה מכובדת בנוכחות אנשים אחרים מתפוגג נוכח ההכשר שניתן לטירונים לוותר על מכובדותם. אווירה זו מביאה את יאיר לראות בשאר חבריו למחלקה בני משפחה, שבנוכחותם הוא יכול לוותר על מכובדותו ולהתנהג באופן יותר קליל ומשוחחר.

סיטואציות כמו זו שהתרחשה בסככה שליד המטווח חזרו בוואריאציות שונות, ואפיינו את יחסי הסגל והטירונים. מערכות יחסים אלה היו משמעותיות ומעניינות כשלעצמן, בייחוד על רקע הגיוון הרב במוצאם האתני של המפקדים. נוכח העובדה כי זהויות מובנות תמיד באופן יחסי (Relational), ניתן ללמוד רבות מהאופן בו תפסו הטירונים את חברי הסגל.

אשכנזי, רוסי ואתיופי

באחד הערבים הבאים אני פוגש את יניב בשביל המוביל למפקדה. הוא נראה מצוברח, מותש ומרוט. "הם ממש קשים", הוא מספר. "המחזור הכי בעייתי וקשה שהיה לי... בגלל שאין כמעט איך להעניש אותם, שום דבר לא מפחיד אותם... נראה מה יהיה". הבחירה ביניב כקרבן לביטויי ההתנגדות לא הייתה מקרית. האחריות של חברי הסגל הפיקודי על המשמעת בקרב הטירונים והמפגש האינטנסיבי אתם הנביטו רגשות עזים אליהם, חיוביים או שליליים, מצד הטירונים. מבחינת זהותם האתנית, המ"כ יניב זוהה על ידי הטירונים כאשכנזי שחבורה, בעוד שהמ"כ אלכס נתפס כעולה ממדינות חבר העמים לשעבר והמ"כ דויד – עולה מאתיופיה. מבחינת דתיותם, דויד הוא מאנשי הכיפה הסרוגה' ושני חבריו הם גלויי ראש ומדגישים את חילוניותם.

מסתבר כי למשתנים אלה היה חלק בעיצוב מערכות היחסים בין הטירונים לסגל. המ"כ יניב עורר אצל הטירונים את ההתנגדות העזה ביותר, ועל כך היה ביניהם קונצנזוס מוחלט. במילים אלה תיאר אותו הטירון אלימלך טרימל: "המפקד יניב הישראלי... סליחה על הביטוי, אבל הוא מקובע... לימדו אותו בצבא לעשות ככה... זהו... הוא לפי הספר... יש אחד שמנגן על האורגן... בדיוק לפי התווים, ויש אחד שאתה רואה שהוא מנגן מהנשמה כמו שאומרים... הוא מוסיף לך פה עוד איזה משהו, למרות שזה לא רשום בתווים... יניב – כך כתוב בספר של הצבא... ללכת ישר... אתם צוחקים על בני בגין... אתה יודע למה? כי הוא גם החליט שצריך ללכת ישר. אה, יש פה הר? אז אני אעלה על ההר ואני ארד ואני אעבוד קשה... אתה יכול ללכת ככה, בכיף, תעקוף... תמשיך... יש לך בעיה עם הפלשתינאים – תעקוף אותה וזה בנוח... אין... לא – ישר... אם לא, אני מתפטור... זה מקובע... אתה מבין... הוא היה די אהבל... נוסע ישר... עם האוטו שלו... סע בקיר... יניב אותו דבר! יכלת לפעמים להתחנן אליו למשהו, 'תהיה רגיש, תבין...' [אבל הוא] ישר, כך כתוב בספר החוקים של הצבא".

תיאורים דומים יצאו מפיהם של כל המרואיינים. כך למשל תיאר אותו הטירון טוביה: "יניב הוא 'ילד טוב ירושלים' שיש לו בעיות נפשיות קשות... הוא רובוט, לא בנאדם... איך שהוא הולך, אתה רואה את הקרירות, את הריבוע שהוא עובד... מקפיד על כל פסיק בקורס מ"כים... קרה לי... זה התחיל במטווחים... כל פעם שנכנסים למחנה ויוצאים מהמחנה... נכנסים או יוצאים מהמטווח... נשק שישים מעלות באוויר ואחר כך פורקים ת'נשק... כשפרקת לי ת'נשק – נגמר, הכול בסדר... הנשק פרוק, בדוק ונצור... בשביל הסדר הטוב צריך להישאר שישים מעלות, אבל בשביל... אין כבר רצון... כל המפקדים: דויד, אלכס... בסדר, גומרים, יאללה, תעלו לאוטו... תזוזו... אבל יניב, לא. אתם תעמדו בשורה עד לרגע האחרון. חזרנו ממטווח בשעה שתיים עשרה בלילה... היה להם תקלה עם אוטובוס... עכשיו אחד היה לו רובה, הגיע מאוחר והתעכב... עשר דקות עמדנו עם נשק בשישים מעלות בגלל שיניב הזה... 'תעמדו'... ואין לי כוח, והוא משגע אותך עם ה'תעמדו'... אמרתי לו שזה אידיוטי, וכולם עשו את זה ולא אמרו, ואתה כן עשית את זה – אז אתה רובוט... התחיל להגיד לי, 'בעניינים של ביטחון אני לא מתפשר'... אמרתי לו, זה לא ביטחון... אתה כבר גמרת... זה פרוק, בדוק ונצור, אתה בדקת עם המכלול... נגמר הסיפור..."

המ"כ יניב מכונה על ידי אלימלך בתואר 'הישראלי', על ידי טוביה – 'ילד טוב ירושלים', ועל ידי מרואיין נוסף, שלמה ביטון, בתואר 'צפוני'. שלושת הכינויים ממקמים אותו כשייך אל לבה של הישראליות הלא-חרדית, בניגוד לאופן שבו תוארו שני המ"כים האחרים. התואר 'צפוני', שניתן לו על ידי הטירון בן עדות המזרח שלמה ביטון, מזהה את יניב באופן ממוקד יותר גם עם האליטה האשכנזית החילונית, ולא רק עם החברה הלא-חרדית. כך או אחרת, יניב זוהה עם המרכז החברתי התובע מהחברה החרדית כבר שנים רבות לקחת חלק רב יותר בחובות האזרחיות המוטלות על כלל האוכלוסייה, בראשן השירות הצבאי. תרגילי הסדר בטירונות היו הזירה שבה שוחזרו יחסים אלה,

ואת נוקשותו הרבה יחסית של המ"כ יניב ניתן לפרש כביטוי לתביעתו הלא-מתפשרת של המרכז ההגמוני מהחברה החרדית, לקחת חלק מלא בשירות הצבאי ובחיים האזרחיים. המ"כים האחרים, שניהם עולים חדשים, אינם מזוהים עם המרכז החברתי ההגמוני, ואף לא עם התביעות של מרכז זה, מה שעשוי להסביר את ההתנגדות הפחותה שעוררו.

גם המ"כ אלכס ספג לא מעט ביקורת, אם כי פחותה מזו של יניב, אך הוא נמנע מכניסה לעימותים שיניב הסתבך בהם. המ"כ דויד (העולה מאתיופיה) הפך במהירות רבה לחביבם של הטירונים, וכולם ציינו את מידותיו. במהלך השבוע השני לטירונות, באוטובוס למטווח, מבחין המ"כ דויד כי אחד הטירונים אינו נושא עליו את הנשק, אלא שם אותו בתא המזוודות. דויד המ"כ שואל את הטירון: "איפה הנשק שלך?" והבחור מצביע על תא המזוודות. "אתה תשכח...", אומר דויד. "לא, אל תדאג, לא אשכח...", עונה הטירון. דויד מניח לו, והבחור מסתובב לעברנו ואומר: "הוא 'אחלה' מפקד, דויד". "כן, כמו אישה...", מעיר בציניות הטירון אריה, שבדיוק חולף במעבר לידנו ומקשיב לשיחה. אני שואל את הטירון מנחם, חסיד-גור עם זקן שחור ופרוע שיושב לידי, למה התכוון אריה בהערתו על נשיותו של דויד, והוא אומר לי: "דויד רך אתנו, הוא מסתכל לנו בגובה העיניים. האחרים מנסים להסתכל עלינו מגבוה. לא שזה ממש הולך להם. מפקד אחד ניסה ללכת בכוח, והראנו לו מה זה. אף אחד לא שמע לפקודות שלו".

השוואתו של המ"כ דויד לאישה מלמדת כי לפחות מבחינת אריה, גבריות אידאלית מזוהה עם תוקפנות ויחס תובעני ובלתי מתגמש. ותרנותו של דויד מזוהה כנשית, ועם זאת נראה כי הרוב המכריע של הטירונים חיבבו אותו דווקא בשל תכונה זו. אלה דברים שאמר עליו הטירון יאיר: "ראית בנאדם אמתי... אם מפקד אומר לי להזיז שולחן – בסדר אני אזיז, אם אתה רואה שקשה לי – מה אכפת לך לעזור לי? אז מה אם אתה המפקד? זה אומר שאני צריך לקרוע את עצמי ואתה עומד מהצד? אצל דויד, כשהיינו צריכים לסחוב, הוא היה רץ, עוזר לסחוב, לקפל אוהל... אמנם צבא זה צבא, אבל אני יעזור לך לעבור את הצבא כמו שצריך... לא ראית את הרוע אצלו. אצל יתר המפקדים הייתי אומר שכן ראו. אני לא יכול לבוא ולהגיד על בנאדם שהוא שנה אותי, אבל אתה ראית את ה... אני לא יודע איך לקרוא לזה... הוא לא יבוא לעזור לי. מה אכפת לך לבוא? בגלל שאני נמצא בצבא אז אני צריך לסחוב קיטבקים ולקרוע את עצמי. אם אני סוחב, בוא תעזור לי... גם דויד היה צועק, אבל ראית שהוא צועק כי באמת אכפת לו – מישהו הרגז, מישהו גרם איזושהי סחבת. אבל אצלם כל הזמן היה רק צעקות. הכול בצעקות... שליטה. אני המפקד בן 18, ואני אומר לך מה לעשות".

מדבריו של יאיר עולה כי אחת ממעלותיו של המ"כ דויד הייתה דווקא היעדר הכוחניות בהתנהגותו. בעוד ששאר המפקדים שמרו על ריחוק רב ונתרו בעמדה הפיקודית לכל אורך הדרך, דויד יכול היה להורות על ביצוע פקודה מעמדת המפקד, אבל מיד 'לחצות

את הקווים' ולהצטרף אל שאר הטירונים כדי לסייע במילויה. גמישות זו ששברה את המחיצות בין הצדדים, עוררה הזדהות בקרב הטירונים והיא מסבירה את חיבתם הרבה כלפיו. תרגילי הסדר ומאמצי המשטור והמשמוע לא היו הזירה היחידה שבה הביעו הטירונים את מחאתם והתנגדותם.

סיכום

עד כאן עסקנו בשיח ובפרקטיקות הנהוגים בבסיס הטירונות במטרה למשמע ולמשטר את התנהגותם וגופם של הטירונים החרדיים. חוץ מהמתחים הרגילים הנוצרים בין טירונים למפקדיהם בסיטואציה כוחנית מסוג זה, במקרים רבים נבעו המתחים בין שני הצדדים מהפערים בין המודלים התרבותיים הגבריים שלאורם חונכו. נבחנו האופנים בהם מפרשים הטירונים החרדיים את השיח והפרקטיקות הצבאיים, כיצד הם מגיבים אליהם וכיצד הם מעצבים מחדש בגופם, בהתנהגותם ובדבריהם את המודל האידיאלי של הגבריות לפי תפיסתם. מאחר שחלק גדול ממאמצי המשטור והמשמוע נועדו לגוף, ומשום שבתחום זה נמצאו פערים גדולים בתפיסות ובמיומנויות בין שני הצדדים, נבחנה סדרה של מצבים ונושאים שסביבם ניעורה מחלוקת ואשר עוררו התנגדות מצד הטירונים. מאמצי המשטור והמשמוע והאינטנסיביות שלהם יצרו מערכות יחסים טעונות בין הטירונים והסגל שנבחנו בסוף פרק זה.

4 המסגרת הצבאית כמסגרת חינוכית

הדמיית הקרב

הטירונות אמורה להעניק לטירונים גם ידע ומיומנויות בסיסיות, כדי שגם חיילים שאינם ממשיכים במסלול הכשרה קרבי, יוכלו לשאת נשק בשעת הצורך ויהיו מסוגלים להבין – ולו חלקית – את סולם הערכים של הצבא. במה שנוגע לטירונים החרדיים, מפאת גילם ומפאת מערכת היחסים המורכבת שיצרו עם הסגל, הוגבלו הידיעות הבסיסיות שהוקנו להם, וכן טווח ההתנסויות המוחשיות. יצא אפוא שהמטווה הפך להתנסות המרכזית במצב דמוי-קרב. אם רואים בשירות הצבאי טקס מעבר לגבריות הרצוף סדרת מבחנים (Ben-Ari, 2001) – המבחן האולטימטיבי יהיה מן הסתם ההשתתפות בקרב. אולם מאחר שבכל צבא, כולל צה"ל, רק חלק קטן מהחיילים, (גם מי שמשרתים ביחידות קרביות), משתתף בפועל בקרב, מספקת המערכת הצבאית הדמיונית-קרב כתחליף. חייל שעומד בהצלחה בהדמיות אלה, הופך גם הוא לגבר. הדמיית הקרב מתבצעת בתנאי לחץ, והטירונים חשופים למבטם הבוחן של חבריהם ומפקדיהם, מה שמגביר את המתח והתחרות על רמות הביצוע וההישגים.

נחזור אל המטווה הראשון שעליו דווח קודם לכן (עמ' 47), עוד לפני שהמ"מ הרים את קולו על ברוך הטירון. אני ממתין עם יתר הטירונים עד שיגיע תורה של הקבוצה השנייה לצאת למטווה. כל המפקדים נמצאים במטווה חוץ מאחד שעומד מחוץ לסככת המטווה ומקיים קשר עין עם הטירונים. אלעד מנצל את שעת הכושר, נעמד אל מול המחלקה, ידיו על מותניו, מעבה את טון דיבורו ואומר: "מחלקה 1, עוד חצי שעה יורדים ללבנון. הגענו לשעת האמת...". החברה צוחקים צחוק משחרר. ניכר כי הם נרגשים מאוד. "לפחות כבר יריתי במטווה של המשמר האזרחי", אומר יוחנן שעומד לידי ופולט אנתת רווחה. ברקע נשמעים קולות הירי של קבוצת היורים הראשונה. לאחר שחברי המקצה הראשון חוזרים, אוסף המ"מ כ דויד את חברי המקצה השני ויוצא עמם. אני מצטרף אליהם. בין היוצאים גם אלימלך שמכריז: "חברה, הולכים" לכסח' את המחבלים", ויובל שמתחיל לשיר: "לא יודעת מה קורה לי/אני רועדת, חם לי, קר לי..." (לפי שיר מאת שרית חדד). בכניסה למטווה, בעת המתנה למ"מ שייתן להם הוראה להיכנס, פותח אלעד ספר תהילים וקורא את המזמור 'שיר המעלות' (תהילים קכא): "אשא עיני אל ההרים/מאין יבוא עזרי/עזרי מעם ה'/עושה שמים וארץ/אל ייתן למוט רגליך/אל ינום

שומרך/הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל/ה' שומרך, ה' צלך/על יד ימינך/יומם השמש לא יפכה/וירח בלילה/ה' ישמור צאתך ובואך/מעטה ועד עולם".

הדמיית הקרב באמצעות המטווח או באמצעים אחרים מאפשרת לטירונים להתנסות בסיטואציה הדומה לקרב ממשי, וזאת תחת עיניהם הפקוחות של חבריהם ומפקדיהם, שיהיו העדים לעמידתם בהצלחה בהתנסות. מצבי הלחימה הדמיוניים שיצרו הטירונים, חוץ מהיותם אמצעי קומי שנועד להפיג את המתח לפני המטווח, תרגלו כניסה אל מצב תודעתי קרבי, גם אם לא יתנסו בכך בפועל, למרות שלפחות חלקם היה רוצה בכך, כפי שיתברר בהמשך. עם סיום 'שיר המעלות' מגיע המ"מ ופוקד עליהם להיכנס. גם המפקדים נרגשים ומתנהגים בעצבנות גדולה. קובי המ"מ מפרט את הוראות הבטיחות, נוהל הירי, ומסביר בפירוט איך עתיד הירי להתבצע. אחר כך הוא מורה לטירונים לשכב על הקרקע ומדגים בעצמו כיצד אווזים בנשק בתנוחה זו. שאר המפקדים מוודאים שכולם נמצאים בתנוחה הנכונה. לאלה שמתקשים לעצום עין אחת, ממליץ המ"מ להיעזר בכיפה. מרדכי מתקשה מאוד להסתדר בתנוחה המבוקשת, והמ"מ מסייע לו. לבסוף ניתנת פקודת האש. קולות הירי החזקים וההדף מוסיפים לבלבול. אלימלך ממחר להרים את ידו ואחד המ"כים ניגש אליו. בסיום, לאחר שכל משתתפי המקצה פרקו את כלי הנשק, הם ניגשים אל המטרות לבדוק את הישגיהם. המ"כ יניב מתלווה אליהם, רושם את התוצאה של כל טירון בפנקס קטן ומוסר לו את הפנקס. אלעד חוזר בעניינם בורקות. "אחי", הוא פונה אלי בהתרגשות, מנפנף את פנקסו בידו האחת ובשנייה נותן לי 'פכה' על היד, "חמש מתוך חמש".

אלה שקלעו פחות טוב, מאוכזבים. "היה לי מעצור", ממחר אלימלך להסביר, "והמ"כ שחרר לי וירה כדור אחד. אז נשאר לי רק ארבעה כדורים וצלפתי שלושה מתוך ארבעה, אבל אני מחשיב את זה כמו ארבע מתוך חמש...". לאלעד הלך יותר טוב והוא חוזר 'מבסוט': "חמש מתוך חמש הכנסתי אותה. מה אתה אומר עלי יוחאי? הרובה הזה מצוין, ממש מדויק". "תכתוב שבחורי ישיבות קולעים", אומר יונתן. "פגעתי בחמש מתוך חמש. בהתחלה היו לי חששות, אבל השד לא כזה נורא". יעקב גם הוא נרגש. גם לו הלך טוב. בהנחה שכחילוני אני בקיא בחומר, הוא יורה לעברי סדרה של שאלות: האם הקלצ'ניקוב זה כמו גלילון ואם הגלילון מדויק כמו אם-16. "זה מעניין", אומר יעקב, "אני רוצה לדעת מה הפסדת". אביחי חוזר ומספר שבהתחלה רעדה לו היד ואחר כך סנוורה אותו השמש. "רק בירייה האחרונה הידקתי אלי את הרובה ואז קלעתי בול בתוכו. לא נורא. אם זה היה ערבי, בטוח שהייתי מכניס את כולם בתוכו. גם לא הייתי הולך עם חמש כדורים אלא עם מחסנית מלאה".

אלה שעדיין לא קלעו מודאגים ומנסים לברר מי קלע וכמה. אלה שקלעו חמש מתוך חמש 'מבסוטים' עד הגג' ומנפנפים בגאווה בדף שעליו נרשמו קליעותיהם. גם שלמה בין המרוצים: "תרשום, יריתי ארבע מתוך חמש ואני מאושר עד השמים. זו פעם ראשונה שאני יורה. בהתחלה הייתי מתוח ולא יריתי טוב. דויד קלט אותי מיד ובא ושם לי יד על

הכתף, ואמר לי, 'תתעודד אחי, תתעודד', וזה עשה את זה. הוא ישב לידי כל המטווח. עד שגמרתי... הוא נתן לי את האומץ והביטחון... ובאמת הצלחתי... אחרי זה יריתי את כולם בול... אני אומר לך, הוא ענק, אני אזכור אותו כל החיים שלי. בנאדם שבאמת אכפת לו ממך ולא סתם עושה רוח".

בהתאם לתפיסה שגבריות איננה מובנת מאליה, אלא טעונה הוכחה, המטווח הוא אחת מאותן סיטואציות שבהן הטירון הצעיר מתבקש להוכיח את גבריותו באמצעות שליטתו בכלי הנשק. עצמת הרגשות שעורר המטווח הראשון, אם לחיוב ואם לשלילה, מלמדת כי למרות שהמודל הגברי האידיאלי בחברה החרדית אינו קשור כלל ליכולת לחימה או לשימוש בכלי נשק – למיומנות זו חשיבות רבה עבור הצעירים החרדיים ורבים רואים במטווח מבחן משמעותי. החשיבות שמייחסים הטירונים החרדיים למבחן זה נובעת ככל הנראה משאלה של מודלים ומאפיינים גבריים מהחברה הסובבת הלא-חרדית ומהחייאתם של מודלים גבריים הנותנים יתר הכשר לאסרטיביות ולכוח פיזי וצבאי, מודלים שקיימים גם בחלק מהמקורות היהודיים.

לאחר שארבע הקבוצות סיימו את המטווח, מעמיד אותן יניב בצורת חית. "מי יש לו בטופס חמש מתוך חמש, שיירים יד", הוא אומר. ארבעה מרימים יד. "ומי ארבע מתוך חמש?" ממשיך יניב. עשרה מרימים יד. הנוהל נמשך עד שיניב שואל למי יש אחת מתוך חמש? איש לא מרים את ידו, למרות שהיו גם כאלה. לפומביותו של ההליך חשיבות רבה מאחר שהאישור לעמידתו המוצלחת של הטירון במבחן הגבריות מתקבל באמצעות חבריו לטירונות. עובדה זו גם מגבירה את הלחץ והחרדה, ולא פלא שבעלי ההישגים הנמוכים נמנעו מלהיחשף. מעבר להתרגשות הרגעית, גם בראיונות שקיימתי לאחר סוף הטירונות ציינו טירונים רבים את המטווח כאחד מרגעי השיא, וניכר כי לפחות קצתם חשים כי התנסות זו עתידה לשנותם. כך תיאר זאת הטירון יעקב: "המטווח היה חשוב מבחינתי. אני מאמין שברגע שאתה יודע להחזיק נשק ואתה יכול להגיב אם מתקיפים אותך – זה כבר משהו אחר. אתה לא כזה חסר ישע. לדוגמה, כבר בשבוע הראשון, אחרי שעשו לנו מטווח אחד, נתנו לנו לשמור על הבסיס. אפילו שלא ממש ידענו איך לירות ואיך להחזיק את הנשק, אנחנו היינו השומרים של הבסיס. אפילו אם לא היינו קולעים בדיוק, הם ידעו שאנחנו נגיב, שתהיה תגובה. וזה חשוב לחיים אחר כך, אפילו כשאתה הולך ברחוב ואתה בלי נשק... אתה כבר עם תחושה אחרת".

בראיונות שקיימה עמיה ליבליך עם חיילים קרביים אמרו כמה מהם כי הידיעה שסיימו בהצלחה שירות צבאי, על אף כל הקשיים, מעניקה להם הרגשת כוח ויכולת להמשיך חייהם (Lieblich, 1989). אמנם מסלול הטירונות שעוברים הטירונים החרדיים קל בהשוואה למגזרים אחרים, אך נראה כי חווייתם דומה מבחינות מסוימות לזו של חיילים רגילים. אם נתייחס אל הטירונות כאל סדרה של מבחנים, במקרה של הטירונים החרדיים, המטווח הוא בעל חשיבות עצומה. לפחות עבור חלקם העמידה בו בהצלחה מגבירה את הרגשת היכולת והביטחון העצמי גם מחוץ לגבולות בסיס הטירונים.

מודלים גבריים חדשים אלה עומדים לעת-עתה בסתירה גמורה למודל הגברי שהאליטה הרבנית הדומיננטית מנסה לשמר. האליטה, הכוללת את חשובי הרבנים הליטאיים, החסידיים והספרדיים, לפי שעה מאוחדת בהתנגדותה הנחרצת לנח"ל החרדי. על האופן שבו חלק הארי של הרבנים החרדיים תופסים את התרבות הצבאית וכלי הנשק שבמרכזה ניתן ללמוד מהקונטרס *במערכה*,¹³ העוסק כולו בזוועות הגיוס לנח"ל החרדי ובהשלכותיו הנוראות. בשער האחורי של הקונטרס מופיעה תמונתו של ילד חרדי מביט בהערצה על אחד מחיילי הנח"ל ומושיט יד על מנת לגעת ברובה שהוא אוזח. מתחת לתמונה נכתב בזו הלשון: "בתמונות אלו נראה ילד חרדי רך וטהור, שנכח בסיום הטירונות של הנח"ל החרדי. הוא מתבונן בהערצה בכלי הנשק שמחזיקים 'החיילים החרדיים'... אחד החיילים מנמיך לו את הנשק, והילד מלטף את הרובה בערגה ובהערצה, דוגמתם של הילדים השולחים ידיהם לספר התורה בהוצאתו מהארון או בשמחת תורה... הפנים [של הילד והחייל בתמונה] טושטשו מסיבות מובנות, ולכן נמנע מהקוראים המבט הטהור של תינוק של בית רבן הנתקל ב'עולם חדש' זה, המנוגד לכל האטמוספירה הפנימית של עולם התורה. מה עובר בלבו של ילד המתחנך בקדושה מול המפגש הזה?"¹⁴

כלי הנשק מגלם עולם הפוך לעולם התורה המתאפיין בטהרה ובקדושה. התרגשותו הרבה של הילד נוכח נשקו האישי של חייל הנח"ל ורגשי ההערצה והערגה שעולים בו, מהווים איום על עולם התורה. על פי תפיסה זו, התרגשותם של הטירונים והחשיבות הרבה שייחסו לשליטה במכשיר הטמא והגשמי הזה היא מסוכנת לא פחות ובלתי רצויה.

להיות קצת 'רמבזאים'

לאחר המטווה הטירונים נרגשים מאוד. בעת ההמתנה להסעה מבקש יעקב לשמוע עוד ועוד פרטים על כלי הנשק. עוד קבוצה של טירונים עורכת דיון סוער על הסרט 'להציל את טוראי ראיון', והם מתלהבים בעיקר מקטעי האקשן. "צריכים להראות את זה לטירונים", אומר אחד מהם. שניים נוספים מדמים צעידה צבאית בליווי קריאות 'מין-שמאל'. ממרחק מבחינים במחלקת טירונים נוספת שחייליה פזורים על גבעות החול, רצים ומתגלגלים במה שנראה כמו הדמיה של הסתערות. לקסדות ולאפודים שלהם מחוברים ענפים ועלים, הם נראים נלהבים מאוד, ופעילותם מאומצת. הירי במטווה נראה לפתע קצת פחות מסעיר. על רקע המראות הללו, מתפתח דיון בין הטירונים. יאיר פותח: "אני לא יודע אם הייתי נהנה משדאות. יכול להיות שכן, אבל זה היה נגמר ברגע

13 *במערכה*: בטאון עולם התורה, גיליון מס' 1, מנחם אב תשנ"ט.

14 ביטוי נוסף לחשש העצום משתקף בכותרת שבראש העמוד האחורי של הגיליון, שבה מצוטטים באותיות גדולות דבריו של אחד מחיילי הנח"ל החרדי המספר על רצונו לחלוק עם אחיו את חוויותיו מהצבא: "הייתי רוצה לקחת פעם את אחי הקטן לטיול בבסיס, להניף אותו על הטנק, להושיב אותו על הצריח, שיצרר משמחה ומהתרגשות". ומה מנוגד יותר לעולם הרוח התורני מצרחות שמחה והתרגשות נוכח כלי המשחית המגושם?

שבו הייתי מגלה עקרב בשק שינה". "לא היית נהנה", מבהיר לו עובדיה, "כי הם לא היו נותנים לך ליהנות. יכולנו ליהנות ולרוץ בשטח ולהסתער ולעשות משחקים של חטיפת דגלים וכל זה, אבל הם כל הזמן ישחקו לך את הקשוחים: 'תעמוד פה, תעמוד שם'. עד יום רביעי הם באוהלים בשטח. מסכנים. זוחלים על האדמה עם הרובים שלהם [מדגים], ממש מסכנים".

אלימלך לא מתרשם מדברי עובדיה. הוא דווקא מרגיש שהפסיד משהו. "דווקא כייף להם, בשדה, זוחלים על הרצפה", הוא אומר תוך שהוא עוקב אחר הדמויות המרוחקות. "גם אנחנו היינו צריכים לעשות את זה, להיות קצת רמבואים. אני לא מחפש את זה, אבל אם כבר אני פה אז למה לא? ארבעה ימים בלי מקלחות בשדה, זה דבר שלא הייתי סובל, אבל הייתי רוצה לעבור לפחות פעם בחיים". בראיון לאחר תום הטירונות, מוסיף אלימלך בהקשר זה: "גם לי היה מוטיבציה במקור... במחשבה, ברוח... לא מוטיבציה של להילחם ולהיהרג... גם זה, אבל לא זה... מה זה המוטיבציה של הצעירים שרוצים ת'קטע הקרבי? כשהייתי יותר צעיר, היה בא לי להיות בגולני, לפי הסיפורים ששמעתי על הפעולות... אז היה בא לי להיות במבצעים ואני ראיתי סרטים, בא לך לשחק את זה כזה... שהתחנתני אז יש דברים שיותר מעניינים ואתה יורד מזה... אבל אלה שבלבנון... שה'כ מזה נהנים... הם בחרו את זה... אנחנו ראינו את זה גם על המ'מ שלנו... הוא סיפר על לבנון בערגה... לכולנו יש ת'מוטיבציה הזאת... יש כאלה שלא... שהם שקטים ועדינים ולא אוהבים ת'בלגן, אבל באופן ספונטני, כל בנאדם אוהב ת'לרוץ... הנה, עובדה שפעם אחת המ'מ הציע שיעשה לנו משחק מלחמה... כולם אמרו 'כן'... כי אוהבים את זה... אנחנו צעירים בסך הכול... לכן אני נהנית קצת מהצבא... קצת פרקתי... קצת רצתי פה ושם... מי היו אלה שלא רצו? יובל ואלה... כי הם חשבו שגם בזה מעבידים אותם..."

מדברי הטירונים ניתן ללמוד, שהם אמביוולנטיים לחוויה, ועם זאת לפחות חלקם היו מעוניינים להתנסות בפעילות אינטנסיבית יותר מזו של המטווח. מה שמחליש את רצונם של הטירונים, בייחוד בני עדות המזרח, הוא יחסי הכוח בינם לבין הסגל ומאמצי המשטור והמשמוע של הסגל. לפי אלימלך, המוטיבציה לפעילות ה'קרבית' יותר קיימת אצל כל אחד. הוא, בשנות בחרותו, ראה סרטי 'רמבו' ורצה לחקות מה שראה שם. חתונתו גרמה לו לשינוי סדרי העדיפויות, אבל הטירונות מאפשרת לו להתחבר, ולו זמנית, אל המאוויים הללו. נראה כי מניע דומה עשוי להסביר, ולו חלקית, את הפופולריות הרבה של ארגונים כמו זק"א (זיהוי קרבנות אסון) ו'הצלה' בקרב צעירים חרדיים.

ידע טכני וערכי

הידיעות שהמערכת הצבאית מנסה להקנות נחלקות לשני תחומים: הראשון, ידע טכני הנוגע לכלי נשק בסיסיים ולשאר עזרים שכל חייל עשוי להשתמש בהם, כמו מכשיר קשר, אפוד, קסדה, ערכת עזרה ראשונה, וכן ידע בתחומים מעט רחבים יותר כמו לוחמת אב"כ ואמצעי המיגון לחייל. התחום השני עוסק בנושאים ערכיים יותר וכולל שיעורים על המושג 'ציונות', על סמלי המדינה כמו הדגל וההמנון, על אלימות ודרכי מניעתה, ועוד כיוצא בזה. נכחתי בשיעור על השימוש בכוונת הרובה ואופן סחיטת ההדק. המ"מ מצביע על האצבע שבעזרתה סוחטים את ההדק ומונה את חלקיה: המפרק התחתון נקרא 'אדיש', האמצעי – 'פטיש', והעליון – 'רגיש'. "אנחנו יורים רק עם הפטיש. לא עם האדיש ולא עם הרגיש. הרגיש מתכופף מהר מדי, והאדיש לא מגיב". מעבר למידע הטכני, השמות שנבחרו למפרקי האצבע טעונים משמעויות רבות. הטירונות כולה אמורה להפוך את החייל למסוגל לרסן את גופו, לשאת כאב ולהתגבר על רגישותו, ועל כן 'רגישות' נתפסת כבלתי הולמת במרחב הצבאי. הטירונות גם אמורה להחדיר בטירון מוטיבציה, כלומר להפר את אדישותו, ולכן גם תכונה זו נתפסת כבלתי הולמת. לאחר שהטירון התגבר על שתי מכשולות אלה – רגישותו ואדישותו – וחיזק וחישל את גופו, הוא אמור להיות 'פטיש', כלומר בעל עצמה פיזית ויכולת להפעיל אותה במקרה הצורך. כפי שעולה מהדוגמה לעיל, המודל הגברי-צבאי חבוי גם בפרטים הטכניים הקטנים.

השיעור הבא שנערך בשבוע השני לטירונות, עסק במכשיר הקשר הצבאי. אחרי מספר שיעורים עיוניים המפקדים מקיימים מבחנים, וציוניהם של הטירונים הם על פי רוב גבוהים מאוד. "המבחנים האלה הם שטויות בשבילנו", מסביר לי יונתן. "כולם כמעט מקבלים מאיות. אנחנו רגילים ללמוד. זה קל לנו". יונתן עצמו הגיע מישיבה תיכונית חרדית ועבר בחינות בגרות, ובמובן זה הוא אינו מייצג את הרוב בקבוצה, ובוודאי לא את בני גילו בחברה החרדית, ועם זאת רבים מחבריו סברו כמוהו. טוביה אומר דברים דומים על רמת המבחנים, אבל מותח ביקורת על חומרי הלימוד: "כשהמפקדים לימדו אותנו כל מיני דברים בקשר וכאלה דברים... הם חשבו שזה מאד מסובך", הוא אומר בנימה צינית מופגנת. "וזה היה שטויות... בלימוד הגמרא... המאמץ המחשבתי הוא הרבה יותר גבוה... מה הם מלמדים?... יש שלוש סוגים של אב"כ... מה הווארט [חידוש באידיש] בדבר? מה אתה רוצה לחדש לי?... תגיד משהו מבריק בדבר?... זה שטויות!... זה תוכן שאתה לא צריך לחשוב בו... פשוט צריך להכיל את הנתונים... כל השיעורים [שבמהלך הטירונות ארכו שעות רבות] ביחד לוקחים שלוש, ארבע שעות... לדעתי אותו מפקד [קובי המ"מ] הוא לא יודע הרבה... דיברנו אתו... אפילו על שירת התקווה... מי חיבר – הוא לא ידע... או נגיד על אב"כ... הוא לא ידע פרטים... דברים שהחברה ידעו והוא לא... ידע מה שהוא צריך להעביר בשיעור... ז'תומרת, טיפה מסביב הוא לא ידע... אתה רואה שהוא יותר בתחום המעשי, מה שהיה צריך בעזרה ראשונה אז הוא בדיוק...

ובקשר – הכול... אבל ידע כללי, אתה רואה שלבנאדם אין". אלימלך אומר דברים באותו הקשר: "תן לכל אחד מהמפקדים שלנו ללמוד רבע שעה גמרא ותראה שהוא לא יכול... הוא ייפול במקום... זה כמו ההבדל בין סטודנט למשפטים ואדם פשוט...".

ביקורתו של טוביה על שיעורי אב"כ מתמקדת ברמתם הנמוכה של חומרי הלימוד ושל האתגר המחשבתי שהם מציבים ללומד. הגמרא ולימודי הקודש שבהם עסק טוביה במשך שנים קודם לכן, מציבים אתגר גדול בהרבה. טוביה חש כי המפקדים ניפחו את השיעורים על מנת למלא את הזמן. טענות מסוג זה חזרו אצל טירונים רבים. עם זאת, חשוב לשים לב כי טוביה אינו פוסל לגמרי את חומרי הלימוד. אלו הם פרטי מידע שעשויים להיות רלוונטיים עבורו, אך לטעמו ניתן היה ללמד אותם בפרק זמן קצר בהרבה ובצורה מעניינת ומעמיקה יותר. טענות מסוג זה השמיעו גם טירונים נוספים, אולם רבים הביעו עניין רב יותר מטוביה בשיעורים על נושאים טכניים. רמתם הנמוכה של חומרי הלימוד מצטרפת אל רמתם של המורים, הלא הם המפקדים. טוביה מתייחס באופן ספציפי למ"מ, שרמת ידיעותיו נמוכה, אבל הוא וחבריו לא חסכו ביקורת גם מחברי הסגל האחרים. גם אלימלך חוזר על ההשוואה עם לימוד הגמרא וטוען שאיש מהמפקדים לא היה מסוגל ללמוד גמרא אפילו רבע שעה בשל תובענותו של הלימוד.

בראיון שנערך עם טוביה לאחר סיום הטירונות משתתפת גם אשתו, ואלה דבריה בהקשר זה: "כמו שאצלי למשל.. או אצלך... מה שאנחנו למדנו במתמטיקה, שכל המטרה שלה... בעצם, הרי לחיים היא לא עוזרת... ופשוט לאמץ את המוח... מה שהם [לומדי התורה] עושים זה מעבר לזה... הם לומדים הרבה יותר קשה ומאמצים ת'מחשבה... במילא המחשבה שלהם הופכת להיות יותר מהירה, הרבה יותר מפותחת... אני לא פוסלת אף אחד, אבל תעמיד בחור ישיבה מול בחור רגיל... תן לו ספר במדע או כל ספר קשה, הם יהיו יותר...". אשתו של טוביה יוצרת ברית עמי, כחילוני, לצורך הבהרת דבריה. גם אני וגם היא למדנו מתמטיקה על מנת לפתח את יכולות החשיבה שלנו, אבל בעלה, כמו לומדי התורה, זכה בשל עיסוקו לפתח את יכולות החשיבה שלו הרבה יותר מאתנו. כתוצאה מכך, כישורי החשיבה שלו ושל שאר לומדי התורה יהיו טובים ומהירים יותר משלי, או משלה, אפילו בתחומים מדעיים שבהם לא עסק כלל קודם לכן.

בלת"ם אחד גדול

אל הטענות בדבר עליונותם האינטלקטואלית של לומדי התורה ונחיתותם האינטלקטואלית של המפקדים, מצטרפת טענה רחבה יותר על המערכת הצבאית כולה. בראיון עם אלימלך, הוא מדבר על האופן שבו לימוד הגמרא מפתח את המחשבה, ואז מקשר זאת לצבא ומסביר כך את קשייהם של הטירונים החרדיים: "תמיד גילינו אחרי זה שהם... לא יושבים ביישוב הדעת וחושבים... אתמול בלילה הוא היה ער מאוחר עם

החברה שלו, נו, אז איך היה לו זמן לשבת על זה? בצבא... דבר ראשון לעשות. כמו... סליחה על ההשוואה, אבל כמו בהמות. איפה שלוקחים אותם אז ללכת... בלי ראש. למה זה? – צריכים להעביר חודש אז... סה"כ הוא ביקש אותך לחזור. לא מטרטרים אותך. 'פשוט לא ידענו'. אז למה אתה לא יכול לבדוק את זה מראש?... אבל אנחנו נהנינו, לא עשינו כלום... הצבא שרוצה... לחסוך בכסף? חבל להחזיק אותנו שם חודש... ומיד רואים שצעירים מנהיגים את זה... טוב, עכשיו הולכים לפלוגה... מגיעים לפלוגה, ח' פלוגתי. עכשיו אנחנו הולכים לכיתה ללמוד. אז למה אתה לא יכול להגיד לנו ישר ללכת לכיתה? אני שאלתי את זה את המ"מ... בסוף דווקא. הוא ניסה להגיד לי שאנחנו לא יודעים, יש בלתימ"ם. כל הצבא זה בלתי"ם [אירוע בלתי מתוכנן] אחד גדול...".

לפי אלימלך, יש הסברים מספר לחוסר המחשבה המאפיין את המערכת הצבאית. הסבר ראשון קשור לאורח חייהם של המפקדים, המעדיפים לבלות עם בנות זוגם במקום להקדיש את זמנם לחשיבה ותכנון. הסבר שני קשור לעובדה שמדובר במערכת המנוהלת בידי צעירים, בניגוד למערכות בחברה החרדית, שבראשן עומדים, על פי רוב, רבנים בעלי זקנים לבנים. עוד הסבר מתייחס למעבר הלא-מתוכנן ממקום למקום, כאמצעי שדווקא משרת את צורכי המפקדים – להעביר את הזמן. מדבריהם של הטירונים החרדיים משתמע לא פעם כי ההתנהלות הצבאית אינה מתיישבת עם חשיבה ותכנון מוקדמים ושקולים. תפיסה זו השתמעה מטענה של כמה מהם בכמה הזדמנויות שלפיה "בצבא, ככל שיש לך דרגות גבוהות יותר, כך השכל נדפק יותר". הדרגות הצבאיות מרמזות, לדעתם, על הפנמה גדולה והולכת של אופני הפעולה והחשיבה הצבאיים.

ערכים של צבא

מלבד השיעורים שנועדו להקנות ידע טכני ומעשי על אמצעי לחימה ופריטי ציוד, הוקדשו, כאמור, כמה שיעורים לנושאים מופשטים יותר, כגון ערכי צה"ל, הצינונות, אלימות ומניעתה ועוד. נושאים אלה עוררו התנגדות חריפה, שהתמקדה בטענות היסוד שהם מושגות עליהן. בקטע הבא מספר בועז על אחד השיעורים שעסק בערכי צה"ל. בהקשר לשיעור זה עורך בועז השוואה בין מקומם של הערכים בחייו של האדם החרדי למקומם בחייו של החילוני ובחיים בצה"ל: "האדם החילוני הסטנדרט בדרך כלל הוא לא חי על ערכים מסוימים... הוא חי לפי... אצלנו קוראים לזה יצר הרע, אצלכם זה אחר... לפי החלטה רגעית... אני רוצה לצאת עכשיו לדיסקוטק – אני יוצא לדיסקוטק... בא לו כרגע להביא סטירה לחבר שעמד מולו במועדון, אז הוא מביא לו... אין לו ת'קטע של נאמנות, אמינות... כל הדברים האלה... הוא [המפקד] סיים את השיעור של הערכים, ואנחנו צחקנו... יש את הערכים כמו נאמנות, רעות... חיי אדם... לקרביים יש שתיים עשרה ערכים... הכול טובב תחת ציר אחד... זה היה כזה, נו הנה, רואים מה ההבדל העצום בין אדם שרגיל לחיות על ערכים נשגבים... הרבה יותר ממה שהערכים של צה"ל,

שלא מחייבים אותך לשום דבר... בעצם כל הערכים האלה בנוי על ערך אחד. רק מה, הם חילקו את זה לכמה כדי שזה ייראה הרבה... אני יודע שערכים זה דבר נשגב ולא דבר כזה פשוט, שהם פישטו ערך אחד לכמה דברים וחשבו שזהו...".

שתי מערכות ערכים ניצבות זו מול זו: מן הצד האחד – האדם החרדי החי על ערכים נשגבים המחייבים אותו למאמץ ולהשקעה; מנגד – מערכת הערכים הצה"לית הקשורה בחזקה לעולם החילוני המשולל ערכים, שיש לה ערך אחד בלבד שנופח ושבועז תופס אותה ככלי ריק. בהמשך מתאר בועז סיטואציה שאירעה ביום האחרון לטירונות, ובאמצעותה הוא מנסה להדגים את טענותיו. באותו יום הגיעה אל בסיס הטירונים הקצינה האחראית על המורים-חיילים, חילקה להם תגי יחידה, ומסרה פרטים רלוונטיים על שיבוצם והמשך דרכם בצבא. במקביל הגיעה למקום קצינה בדרגת מ"פ, שהייתה אמורה לפקד על יציאתם מהבסיס ודחקה בקצינה הראשונה לסיים את דבריה. בין השתיים התפתח עימות כוחני, שבו צידדו בועז וחבריו בקצינה האחראית על המורים-חיילים:

"... אז מצד אחד עומדת קצינת שלישות נחמדה מאוד... אבל פתאום היה מצב שהתנהגו אליה בצורה כזאת ברוטלית... זה עצבן אותנו... בסדר, קצינה... [זה] לא צנוע... אבל מכאן ועד לבוא... 'אני אראה לך מה זה... אני אעמיד אותך למשפט, אני אראה לך מי פה יקבע'... אתה קולט את הקטע של האגו... הקטע של 'אני יראה לכם מי פה השולט'... ואתה אומר 'האללה, זה הערכים של צה"ל'... כי אתה מצפה לדוגמה אישית... ת'מצפה שיהיה פה איזה איפוק... מה שאצלנו כביכול האדם החרדי... דוגמה... מישהו יבוא ויגיד לי, 'קום מכאן'... אני לא אגיד לו, 'מה הבעיה שלך'... בא לי לשבת כאן'... וגם אם אני אענה לו ככה, אם זה יתחיל להתפתח, אני פשוט אסתום את הפה שלי ואשתוק כי אני יודע שהערך שלי זה סובלנות ועדינות... אז קם איזה בחור [מבין הטירונים החרדיים]... ואומר לה, 'תגידי, מה הסיפור שלכם, אתם מלמדים אותנו ערכים... איזה ערכים יש פה... משחקי כבוד?'. אז היא נפגעה... הכבוד שלה... אז היא רצתה להחזיר לו בוקס, מה שנקרא...".

לתפיסתו של בועז, התנהגותה הכוחנית של המ"פית חושפת את המניעים הלא-ערכיים בהתנהגותה. הוא מזהה כאן תוקפנות, חוסר ריסון עצמי ותאוות שליטה, ומיד הוא מייצר השוואה עם האדם החרדי, שערכיו מחייבים אותו לרסן את דחפיו ותאוותיו ולנהוג בסובלנות ועדינות. הסיטואציה כולה הסתיימה רק לאחר שהבחור המוכיח נשפט, והיא מסייעת לבועז להסיק מסקנות נוספות: "מבחינתי זה היה התדמית לצה"ל... אתה רוצה לדבר על ערכים, הגינות, זה לא מתחיל מהצבא... בגיל שמונה עשרה אתה לא יכול לשנות אף אחד... גם לא להכניס לו ערכים... אתה יכול רק לאלף אותו... החינוך של הילד לא מתחיל בגיל שמונה עשרה של הערכים של הצבא... לא בגיל שש ברגע שנכנס לכיתה א'... מתחילים מגיל אפס... מהרגע הראשון שהוא נולד... כמובן כל גיל והחינוך שלו... וברור שהכול מתחיל עוד קודם – בחינוך של ההורים... אז... בעצם כל

הכיוון החילוני לוקה בחסר, כי את ההתחלה הם תמיד מפספסים...". כמו אלימלך ואחרים, שסברו כי צעיר חילוני חי ללא מסגרת וללא גבולות עד הגיעו לצבא, גם בועז תופס את החינוך שמקבלים צעירים חילוניים עד הגיעם לצבא כחסר ערכים. על רקע זה, הניסיון בצה"ל להקנות ערכים מתרחש מאוחר מדי, לאחר שהצעיר כבר עוצב ולכן קשה לשנותו. לכל היותר ניתן לאלפו, אבל תוצאותיו של האילוף יהיו תמיד חלקיות, כפי שעולה מהסיטואציה שתיאר.

דוגמה נוספת לכך שהטירונים החרדיים תופסים כפרדוקסלי את ניסיונה של המערכת הצבאית לעסוק בנושאים ערכיים, משתמעת מדבריו של יאיר המספר על שיעור שעסק בנושא 'לא לאלימות': "הוא [המ"כ אלכס] בא לנסות לדבר איך אנחנו מסבירים למה יש אלימות... ולמה רוצחים... אני מתאר לעצמי שהדהים אותו מה שאמרנו לו בשיעור הזה... הסברנו לו שברגע שמנסים לשנות את החינוך שידוע לנו מדור-דור אז אף פעם לא יצליחו להשיג ת'מטרה. ילד שבא הביתה וכל הזמן רואה טלוויזיה מול העיניים – אם זה סרטים של אלימות, ניקח לדוגמה את הנושא המדובר – האנס הסדרתי, בנאדם שיושב בבית וכל הזמן מטפטים לו אונס ואונס... זה כבר נהיה כביסה... במקום שדבר כזה ישמרו בצד ויטפלו כמו שצריך, אז הולכים ועושים רעש בתקשורת. ובנאדם שכל הזמן רואה אלימות, אז בסופו של דבר גם הוא אין לו בעיה להשתמש בזה. אז הוא בא לתת לי שיעור על 'לא לאלימות'...".

יאיר מתייחס בציניות לניסיונו של אלכס, כנציג המערכת הצבאית, לדון בגורמי האלימות, מאחר שלתפיסתו מקור האלימות הוא אורח החיים החילוני של אלכס וחבריו לסגל הפיקוד, על תרבות הפנאי והבידור שלו. אלכס מצטייר כאן כמי שבא לחנך, אבל קיבל שיעור 'מוסר' מהטירונים; כלומר, כמי שאינו מודע להשלכות המסוכנות של אורח חייו, ועם זאת הוא מתיימר לחנך ולהרתיע אחרים מפני ההשלכות האלה בדיוק.

התקווה, ההמנון הלאומי והכנסייה הנוצרית

מערכת הערכים הצה"לית גם מתבטאת בשורה של טקסים, בהם טקס ההשבעה, שירת ההמנון הלאומי והנפת הדגל. גם מרכיבים טקסיים אלה עוררו התנגדות רבה אצל הטירונים, אבל לרוב הם שיתפו פעולה, לפחות כלפי חוץ. בקטע הבא מביע טוביה את עמדתו ביחס לטקסים בצבא: "כל השטויות האלה של הצבא... זה טקס... מבחינתי זה אדיאטי... אני שואל: "אבל גם ביהדות יש טקסים... חתונה לדוגמה? "טוביה עונה: "זה טקס נישואין... יש בזה תוכן... אבל זה לא טקס... טקס זה שאתה שר המנון, טקס זה שבכנסייה הנוצרית שרים איזה מזמור... אתה יודע מה ההבדל בין המנון או מזמור בכנסייה ותפילה [בבית הכנסת]? כשאתה מתפלל אתה נקשר למילים, אתה מתחבר אליהם, מתעלה אתם, זה עבודת השם, זה לא סתם להגיד משהו... אתה מקדיש את הלב ואת המוח, אתה עושה משהו, משעבד את כוחות הנפש שלך, מתחבר לאלוהים על ידי

זה... בכנסייה אתה אומר, אתה שר, שירים מאד יפים, אבל מה זה נותן? אתה עומד בצפירה, מה זה לעמוד? תעשה משהו, תגיד פרקי תהילים ומשניות לזכרם... זה לעשות משהו... כאילו אין אלוקים – רק צפירה... אז מה... בשביל מה לצפור? זה טקס, זה אדיוטי... זה בלי משמעות, אם אין אלוקים מעליך... רק לכבד את הדגל של המדינה? להצדיע בשביל הדגל? מה זה נותן? אתה סתם עומד... אז אותך זה מחייב ואותי לא, לא מעניין אותי...". העובדה שלטקסים בצה"ל מאפיינים שאינם דתיים-יהודיים, ואף גרוע מכך – היותם דומים בעיניו לטקסי הכנסייה הנוצרית, גורמת לטוביה להסתייג מהם ולראותם כחסרי משמעות. לדעתו, טקס נועד לרומם את הזמן היומיומי למדרגה ייחודית ושונה, זמני התפילה הופכים את החולין למקודש. היעדרו של מרכיב דתי והיעדרה של התכוונות אל ישות אלוהית, הופכים אפוא את הטקס עבור טוביה לדבר-מה עקר.

בהמשך מסביר טוביה את הסתייגותו מההמנון הלאומי "התקווה": "זו לא התקווה שלנו... התקווה שלנו זה עתיד נצחי לעם היהודי... 'להיות עם חופשי בארצנו' – זה בכלל לא תקווה... אבל בכל אופן עמדנו כי כיבדנו את זה... ולא נעשה חילול השם ונפגע ברגשות של אנשים אם הם מאמינים בזה... או... בשבועה... הם אמרו, 'הנני מצהיר אמונים... למדינת ישראל... למפקדיה... הדתיים אומרים 'מצהיר' ולא 'נשבע'... אז אני מצהיר אמונים... למה שצריך – לעם ישראל, לארץ ישראל, לא לממשלת ישראל...". גם כאן שורש ההתנגדות הוא ההתנגשות בין שני המודלים התרבותיים. הציונות שאפה ליצור עם יהודי חופשי מכבלי העבר והרדיפות האנטישמיות, ולכך מרמזות מילות השיר. טוביה, כמייצג העמדה החרדית, אינו מסוגל להזדהות עם שאיפות אלה. ברוח זו, בעוד שרוב חבריו הסתפקו בשינוי הנוסח מ'נשבע' ל'מצהיר', עורך טוביה שינוי נוסף ומשמיט מנוסח השבועה/הצהרה את המילים "ממשלת ישראל". ממשלה זו, שאינה פועלת ברוח הציוני הדתי, אינה ראויה שיצהיר לה אמונים.

בתוך סדרת התמונות שצילם יאיר ישנה גם תמונה שהוא ביים, ובה הוא נראה מצדיע על רקע דגל מדינת ישראל. יאיר מספר שניסה לחקות תמונות בסגנון זה עם דמויות נשיא המדינה ואישי ציבור אחרים על רקע הדגל. "עוד מזכרת", הוא מסביר. "ביחס לדגל אני לא מרגיש שום דבר... זה דגל המדינה שלי, אבל מה זה נותן לי... אין לי שום הבדל אם זה מגן דויד או אריה... אני מבין שיש דגל שמסמל... אבל... אני לא אתלה את הדגל הזה ביום העצמאות... זה לא נותן לי שום דבר... אם הייתי שם הייתי שם כשאני נוסע ברכב פרטי, אבל לראות ניידת משטרה נוסעת כולה עם סורגים שלא יזרקו עליה אבנים והיא עם דגל ישראל – זה מגוחך". אני שואל את יאיר האם בבסיס הטירונים, היה אפשר להזדהות יותר עם סמלי הלאום, דוגמת הדגל, והוא משיב: "כן... זה כמו ששמה הרגשתי יותר קשר ל'תקווה'... גם שדיברו על זה שמה... גם בטקס הסיום היה מאוד מוצלח. האישה הייתה. התפקוד היה מוצלח, איך שזה התנהל, זה ריגש אותי... היה לי איזה רגע קטן שעברה לי צמרמורת בגוף... כאילו, הנה, גמרת את הצבא, עשית את זה...".

למרות הסתייגותם הנחרצת של רוב הטירונים החרדיים מהטקסיות הקשורה לסמלי הלאום, נשמעו גם קולות אחרים, כמו קולו של יאיר. על פי רוב דחו הטירונים את מערך הערכים והטקסים הצבאיים, אך היו ביניהם מי שדווקא התחברו אל הסממנים הלאומיים. בסיס הטירונים מהווה מבחינה זו מסגרת מוגנת שבה הטירונים יכולים להתנסות ברגשות ובתחושות מעין אלה בתוך מרחב מוגן ומעודד. ההשתתפות בטקס הצבאי, על כל סממניו, כעדות לעמידתו בהצלחה במסלול הטירונות, ריגשה את יאיר. נוכחות אשתו כעדה להצלחה הוסיפה להתרגשות. למרות ההתרגשות, דואג יאיר לשמור על חוש-מידה כיהא לאברך ליטאי ורציונליסט, והוא מזכיר לנו שההתרגשות האמתית לא נמשכה יותר מ"רגע קטן".

סיכום

בפרק זה נבחנו מאמצי המסגרת הצבאית להקנות לטירונים מיומנויות וידע טכני וערכי. בכל מה שנוגע לרכישת מיומנויות טכניות תוך התנסות חווייתית, דוגמת השימוש ברובה במטווח, הטירונים מגיבים בעניין ובהתרגשות רבים. החוויה מסעירה אותם ומעוררת שיתוף פעולה מצדם. גם הם חווים את המטווח כמבחן ליכולתם – מבחן שרק גברים עוברים – וחשוב להם מאוד לעבור אותו בצורה הטובה ביותר. זאת, על-אף שהנשק עצמו נתפס, כאמור, כאמור, כחלק מ"עולם חדש", שערכיו ותרבותו מנוגדים לגמרי לאלו של עולם התורה. למרות ניגוד זה, הטירונים קופצים על ההזדמנות להשיג שליטה בכלי זה, ולו חלקית. נוכח הריגוש הרב שגרים המטווח, היה מעניין לבדוק כיצד היו מגיבים הטירונים לפעילויות רבות יותר בתחום הדמיית הקרב. גם לקניית ידע טכני בנושאים צבאיים, במסגרת מפגשים עיוניים יותר, נענו הטירונים בחיוב, וחלקם אף הביעו עניין וסקרנות. במקביל עוררו השיעורים ביקורת, שנלוותה אליה השוואה בין הלימוד הישיבתי המוכר להם, לזה הצבאי הירוד, לדעתם. שיעורים שעסקו בתכנים ערכיים ואידאולוגיים הקשורים לציונות או לנושאים אחרים שנויים במחלוקת עוררו אצלם תגובה חריפה, לרבות דחייה מוחלטת של אותם תכנים.

5 לקראת החזרה הביתה

סוגיית ה'דיסטנס' והאתנוגרף

סוף הטירונות הוא שלב שבו הלחץ המופעל על הטירונים מופג מעט. הטירונים כבר עברו את החלקים הקשים ואת המבחנים שלאורך הדרך, ויחסם של המפקדים הוא, על פי רוב פחות נוקשה. זה השלב שבו מתרופף ה'דיסטנס' בין מפקדים וטירונים, והמפקדים מרשים לעצמם תקשורת ומפגשים פחות סמכותיים ופחות מרוחקים. אם נראה בטירונות טקס מעבר, בשלב סוף הטירונות כבר הוכיחו הטירונים את עצמם בסדרת מבחנים, והם קרובים עתה בהרבה למעמדם של המפקדים, הבוגרים. לרוב בשלב זה הטירון עבר כבר מעין 'טרנספיגורציה' והתנגדותו למערכת הצבאית פחתה. הוא מתחיל להזדהות עם מטרות המערכת וגוברת בו המוטיבציה לסייע למפקדיו בהשגתן. "הטירונים, כמו ילדים, רוצים בחיבת מפקדם, מזדהים אתו, מחקים אותו ומנסים לעזור לו" (שיאון, 1997). הפחתת ה'דיסטנס' מאפשרת לטירון הממוצע להתקרב אל המפקד, שעד כה היה בו-זמנית מודל לגבריות הצבאית המיוחלת (ועל פי רוב גם מושא הערצה) ודמות מאיימת ומרוחקת שיש להיזהר במחיצתה.

התרחשות ברוח זו מצטיירת מתיאורו של שלמה לאחר שהתברר לו בסוף הטירונות שהוא אינו עתיד לקבל את התפקיד המובטח של מש"ק, האחראי על המורים-חיילים החרדיים באזור ירושלים מטעם רשת מעיין החינוך התורני. "התבעסתי והתעצבנתי נורא", הוא מספר, "ישבתי באוהל של הפריסה, לא רוצה לדבר עם אף אחד. ובא הסמל לדבר אתי. 'מה יש לע' [לעוזר] שלי... למה הוא יושב על הרצפה?... הוא גמר ובא דויד [המ"כ]... הוא גזל מהשינה שלו ונשאר אתי עד השעות הקטנות של הלילה... ישב אתי וסיפר לי על עצמו ועל המשפחה שלו ועל דברים אישיים שקרו לו, וכמה אני צריך לראות הכול שונה... הוא תפס ת'דרגות שלו, הוריד ת'כל, אומר לי, 'הנה, אני חבר שלך, אנחנו אחים... אני אחיך'. כן, ככה הוא דיבר אתי... נתן לי כל כך הרבה כוח... עזר לי להתגבר על זה... חזרתי לישון ואמרתי שיתפוצץ העולם...". באמצעות השימוש שעושה המ"כ דויד בכינויים 'אח' ו'חבר', הוא מביא לידי ביטוי את דאגתו לשלמה, שהיא מרכיב חשוב במיומנותיו של כל מפקד טוב, נוסף על יכולת המשטור והמשמוע (בן-ארי, 2001). לפי שיאון (1997), השימוש בכינויים המדגישים את הצדדים הרכים יותר בדמותו של המפקד, יותר לקראת סוף הטירונות ומאפיין את ירידת ה'דיסטנס' בין הסגל לטירונים. אם

בתחילת הטירונות נפוצו דימויים של המפקד כמו 'אלוהים' או 'אבא', לקראת סופה הופכים למקובלים יותר דימויים בסגנון 'אח', 'חבר', ו'אמא'.

אולם השינוי שחל ביחסיהם של שלמה והמ"כ דויד היה חריג למדי בהשוואה ליחסי הגומלין שפיתחו הרוב המכריע של הטירונים עם המפקדים, כפי שיתואר להלן. בבוקרו של היום שבו עתיד להתקיים טקס ההשבעה, אני עושה את דרכי אל הבסיס. הטירונים כבר עורכים חזרות לקראת הטקס ברחבת המסדרים המרכזית. הרחבה גדולת ממדים ומרוצפת אספלט. חבלים מתוחים מפרידים בינה לבין חלקת כורכר שעליה עומדים ספסלי עץ וממנה עתידים בני המשפחות לצפות בטקס. על הרחבה עומדים טירוני שתי המחלקות של פלוגה א': מחלקה 1 החרדית, ומחלקה 2 החילונית. הרס"ר משחרר את הטירונים להפסקה קצרה, והם פונים אל שורת הספסלים לנוח. אני מתיישב ליד עובדיה, ואחרי ברכות קצרות הוא אומר לי: "תרשום, אנחנו בקרוב מאוד הולכים לפתוח דיסטנס על כל המפקדים שהתנכלו אלינו". נראה כי ההחלטה 'לפתוח דיסטנס' על המפקדים דווקא בשלב הזה מלמדת כי הטירונים החרדיים בזים למפקדיהם, כועסים על היחס שהם מפרשים ככוחני, מטרטר ומיותר, ונוכח סופה הקרוב של הטירונות הם מעוניינים להגיב על היחס הזה, לפי דרכם.

כהרגלי אני מתחיל לרשום במחברת קטנה אבל עובדיה נבהל. הוא שואל אם יש לי תעודה שמוכיחה שאני באמת מ'גשר', ומוסיף שברצונו לברר עלי: מי אני באמת והאם יש לי תעודת עיתונאי. הדברים נאמרים בטון תקיף מאד ומחייבים אותי להתגונן, להסביר ולחזור על דברים שכבר אמרתי. טירונים נוספים שיושבים בסמוך מעלים תהיות דומות. בני, לדוגמה, שואל אם הבאתי מסרטה, מאחר שאני כנראה כתב של אחד מערוצי הטלוויזיה. טירונים אחרים, בעיקר מהמגזר הספרדי, ממשיכים להתייחס אלי בידדות, כפי שנהגו עד כה. כעבור רגעים ספורים מתקרב יניב המ"כ ומבקש שאתלווה אליו הצדה. הוא מספר כי כמה מהטירונים טוענים שנוכחותי מפריעה להם. "הם אומרים שהארגון שלך הוא נגד דתיים", הוא מסביר, "ולי כבר אין עוד כוח לריב אתם". אל השיחה מצטרף גם המ"מ קובי שמוסיף כי חזי המ"פ מבקש לשוחח אתי. אי-הוודאות שחשו הטירונים ביחסם אלי לכל אורך הטירונות נותר כשהיה, אולם כעת, כאשר הסוף קרב, נראה שהם פחות חוששים להביע את הסתייגותם. יתר על כן, החלטתם 'לתפוס דיסטנס' מהמפקדים מגבירה את המתח ביחסים בין הצדדים ומחדדת את שאלת המיקום והזיהוי שלי, שכבר נקבע בשלבים מוקדמים יותר, כקרוב יותר אל המפקדים.

לאחר אותה סיטואציה אני מתלווה אל המ"מ קובי בדרך למשרד המ"פ. הוא מספר לי כי בהתחלה הכול הלך טוב, ואילו ההמשך היה הרבה פחות חיובי. "יש פה טירונים שמה שלא תיתן להם וכמה שלא תלך לקראתם – תמיד יהיו להם תלונות", הוא מסכם מאוכזב. השיחה עם המ"פ חזי קצרה. מצד אחד, גם הוא כבר עייף וחושש כי נוכחותי, על אף מחאות הטירונים, תגרום בעיות נוספות. מצד שני, הוא לא רוצה להיכנע כל כך בקלות ללחץ נוסף, ולכן הוא מאפשר לי להישאר עד סוף היום, אבל מבקש ממני

שאשמור על 'פרופיל נמוך'. לאחר השיחה עמו אני מעכב את חזרתי אל מגרש המסדרים ועובר קודם דרך המטבח שבו נאספה קבוצה קטנה של טירונים. על מדרגות הכניסה יושבים יובל ובני. הם קוראים לי ואני מצטרף אליהם. "בחייאת יוחאי", פותח יובל, "מה אתה כותב שם... תראה לי". "אני כותב כל מה שקורה ונאמר", אני משיב, "ואני לא מראה – לא לכם ולא למפקדים". "זה נכון", מאשר יובל, "ראיתי שחזי המ"פ ביקש ממך ואתה לא הראית לו... רק שתדע שיש חבר'ה שזה מפריע להם שאתה רושם הכול. הם מתייחסים למקום הזה כמו קייטנה וזה מפריע. הם משתמשים פה בשפה לא רגילה והם לא רוצים שתכתוב הכול". למרות האופן הידידותי יחסית שבו נאמרו הדברים, השיחה כולה מלווה בנימה חשדנית וחששנית. שיחות מעין זו חזרו אותן יום פעמים רבות. שוב ושוב עלה עברי העיתונאי, שעליו כבר הכרזתי פעמים רבות בעבר, וכמה מהטירונים היו בטוחים שאני עתיד לפרסם כתבה על מה שאירע. מדבריו של יובל עלה עוד הסבר אפשרי להתנגדותם של הטירונים לנוכחותי. הטירונים שסיגלו לעצמם דפוסי התנהגות הזרים לאלו המקובלים בחברת הלומדים החרדית, חששו שהתנהגותם החריגה תתועד, ועל כן ראו בנוכחותי איום.

בתגובה לדברי ההתגוננות שלי ולהסבר החוזר על המחקר שאני עורך ועל ארגון 'גשר', ערך בני הקבלה בין ארגון 'גשר' לגשר בסיפור על חכמי חלם. "פעם היה גשר מעל נהר", הוא מספר, "גשר גבוה. יום אחד הגשר נשבר. אנשים נוסעים – נופלים, נהרגים, נפצעים. הממשלה עשתה דיון והחליטו שאנחנו יודעים... גילינו את הבעיה. פשוט הבית חולים הוא רחוק מהגשר. צריך לעשות ת'בית חולים קרוב". "ת'מבין", מסביר לי בני, "במקום לתקן את הגשר הם בנו בית חולים שאליהם יכלו הנופלים להגיע במהירות. פתרון עקום... בטח כמו ה'גשר' שלך". מבחינתו של בני, המתח בין דתיים וחילונים שהרגעתו היא אחת ממטרות 'גשר', נובע מסיבה ברורה ופשוטה – בחירתם של חלק שלא לקיים את אורח החיים החרדי. אימוץ אורח חיים חרדי יפתור את כל המתחים. כל פתרון אחר נתפס כ'פתרון עקום' שייכשל ויגבה מחיר גבוה נוסף.

במאהל אני פוגש את טוביה, וגם הוא מספר לי על ההסתייגות הגוברת מנוכחותי: "לפני מספר ימים הגיע אלי חבר מהמחלקה ואומר לי שאתה נראה לו חשוד ושאתה בטח מהשב"כ. אמרתי לו, 'שיהיה מהשב"כ, מה אכפת לך, מה יש לך לפחד... מה, נרקמת כאן מחתרת יהודית חדשה? מתכננים לרצוח את פרס?'... אני אומר לך, הסיפור הזה של אבישי רביב – מה שהוא עשה לציבור שלנו...". הפנטזיה שלפיה אני איש שב"כ היא עוד דוגמה המלמדת על חשדנותם הרבה של הטירונים כלפי המערכת הצבאית ומוסדות המדינה בכלל. רגשות אלה מצמיחים חרדה ממשית לגבי כוונותיה ומידת נאמנותה של המערכת אליהם. לפחות לפי תפיסתם של מקצת הטירונים, המערכת הצבאית אינה רואה בהם חלק אינטגרלי, אלא גורם זר ואף עוין, שצריך לעקוב אחריו ומותר לפעול נגדו גם בדרכים לא ישרות. למרות שפרשת סוכן השב"כ אבישי רביב קשורה בציבור הדתי-לאומי, הקישור שעושה טוביה מלמד משהו על האופן שבו התקבלה פרשה זו בציבור החרדי, וכן על אי-האמון שרוחש הציבור החרדי כלפי המוסדות המדינתיים. לפי

סיוון, הרגשת האיום הרובץ בפתח והסכנה המתמדת מאפיינים את 'תרבות המובלעת' של החברה החרדית. "זהו חלק מן ההסבר לכך שבמחשבה הפונדמנטליסטית שולט ההסבר המזימתי. הן מנהיגים והן קנאים מן השורה נוטים לראות בכל מקום את שלוחיו הנסתרים של איזה גיס חמישי... האויב – הווה אומר המודרניות בצורתיה השונות – עלול להתגלות כנמר עוטה עור כבש..." (סיוון, 1991: 53). הסבר זה עשוי אולי לחבר בין שלל ההסברים הנוספים שהעלו הטירונים עצמם להסתייגותם. [הזר השייך לחברה הסובבת והלא-אוהדת אם כנציג ארגון 'אנטי-דתי', כעיתונאי, כסוכן שב"כ, או סתם כמי שעשוי להסגיר אותם על התנהגות משוחררת ולא די מאופקת מצדם].

המתח ביני לבין מקצת הטירונים על שלל סיבותיו הקשה עלי גם בשלב הראיונות, וחלק ניכר מהם לא הסכימו להתראיין. מרואיינים אחרים לא הסכימו שדבריהם יוקלטו, וחלק מאלה שהסכימו להקלטה, פנו במהלך ההקלטה ישירות אל מפקדיהם, מאחר שהיו בטוחים שגם הם עתידים להאזין לדברים, למרות הבטחותיי המפורשות והחוזרות ונשנות כי לא כך יהיה.

טקס הסיום והמצטיינים המחלקתיים

שני הטקסים המרכזיים בכל טירונות צבאית הם טקס ההשבעה וטקס הסיום. הטקסים מצטיינים באופן סמלי את השלמת המעבר ממעמד של אזרח למעמד של חייל. אצל הטירונים החרדיים, כמו במסלולי טירונות קצרים אחרים, צורפו שני הטקסים לטקס אחד. במהלך טקס זה, שהוא בעל מבנה קבוע, מניפים את דגל המדינה, מדליקים נר זיכרון לחללי צה"ל, נאמרת תפילת ה'זכור', מקריאים את נוסח השבועה ולאחריו את שמות הטירונים לפי סדר א"ב. כל טירון עונה אחרי קריאת שמו 'אני נשבע' או 'אני מצהיר'. לאחר מכן מחלקים ספרי תנ"ך ואת כלי הנשק ומסיימים בשירת 'התקווה'. בני משפחות הטירונים מוזמנים אל הטקס, והוא מסמל את סוף הטירונות ואת חזרתם לחיק המשפחה. אשר לטירונים החרדיים, תהיה זו חזרה מלאה, אך אצל טירונים המשרתים ביחידות קרביות מסמל הטקס את סופו של שלב קשה בתהליך הכשרת החייל, שלאחריו הוא ממשיך לשרת בצבא, אך מקבל חופשות תכופות וסדירות יותר מאלה הניתנות בתקופת הטירונות.

בשעת אחר צהריים מוקדמת, הטירונים ערוכים על הרחבה במרחקים קבועים האחד מהשני. רס"ר הבסיס מנהל את החזרות בקול רועם. "הכתף שק... להחזיק את הנשק ישר ולא לנענע אותו... לא להסתכל למטה... המסדר יציג את נשקו, הצג שק... לעמוד ישר... V בין הרגליים". מחוץ לרחבה מנהלת קבוצה של כעשרה טירונים דיון עם המ"כים, יניב ודויד. קצתם מתלוננים שחם להם ואחרים טוענים שאינם יכולים לעמוד יותר. יניב ודויד כועסים מאוד על מה שלפי הכרתם הוא זלזול בלתי נתפס במה שאמור להיות שיאה של הטירונות. קובי המ"מ מבהיר כי מי שיש לו פטור יכול לעזוב את החזרות ולא

להשתתף בטקס. כעשרה טירונים, רובם המכריע ספרדיים, מחליטים לעזוב. אלעד יושב סמוך אלי על אחד הספסלים המשקיפים על הרחבה. אין לו פטור, אבל לא מתחשק לו להצטרף לתרגול. אלכס המ"כ מתקרב אליו ודורש ממנו להצטרף. "אבל המפקד, התנפחה לי הרגל", הוא מתרץ. "יש לך אישור מחובש", מברר אלכס. אלעד משיב שאין לו אישור, ולמרות זאת הוא מסרב להצטרף למרות תביעתו של אלכס, שלבסוף עוזב את המקום.

רגעים ספורים לאחר מכן מגיע המ"כ יניב. גם הוא תובע מאלעד להצטרף לקבוצה. לאחר שנענה באופן דומה, הוא מבהיר: "אז אתה לא משתתף בטקס". "אז לא...", ממחר אלעד להשיב ויניב עוזב את המקום. "באמת כואב?", אני שואל את אלעד. "מה פתאום", משיב אלעד וצוחק בסיפוק. לראשו כובע מצחייה צבאי, שרואים בעיקר אצל אנשי הסגל. הוא מושך את המצחייה כלפי מטה כך שתסתיר את עיניו ואומר: "ככה הוא לא יוכל לזהות אותי... בשביל זה יש כובע מצחייה – שלא יוכלו לראות את העיניים...". הבחירה להיעדר מטקס הסיום היא עוד דרך של קבוצת הטירונים החרדיים להביע זלזול במערך הטקסים והסמלים הצבאיים ובמה שהם מסמלים. רוב המשתמטים מהטקס הם טירונים ספרדיים, שיחסייהם עם הסגל הפכו למתוחים יותר לקראת סוף הטירונות. המחווה שמבצע אלעד בעזרת כובע המצחייה ממלאת גם היא תפקיד במשחק הכוח בין הצדדים – כמין אמצעי ליצירת ה'דיסטנס' שעליו הכריז עובדיה. שיאון (1997) מתארת את האופנים השונים שבאמצעותם מבחינים עצמם אנשי הסגל מהטירונים. למטרה זו משמש בין היתר גם כובע המצחייה שלובשים אנשי הסגל, בניגוד לכובע הטמבל שלובשים הטירונים, במקרה שלנו אלעד מאמץ אותו אמצעי עצמו ועושה בו שימוש חוזר ונגדי. שיאון מתארת גם את משקפי השמש כממלאים תפקיד דומה, מה שמסביר מדוע נאסר לא פעם על טירונים להרכיב משקפיים.

התרגולים ברחבת המסדרים המרכזית נמשכים עד שעת אחר צהריים מוקדמת, ואז שולח רס"ר הבסיס את הטירונים למקלחות. הוא פוקד על כולם להקפיד על נעליים מצוחצחות, דסקיות, כומתות, ולא ללבוש חולצות צבעוניות מתחת למדים. זמן קצר לאחר מכן כבר מתחילות להגיע לרחבת המסדרים משפחות הטירונים. בלי תכנון מוקדם מתקבצות משפחות הטירונים החילוניים והחרדיים בנפרד, משני צדי אזור המוזמנים, והנוכחות ערה. בצד החרדי בולטות הנשים הצעירות, חלקן נושאות תינוק בידיהן, או מסיעות עגלת תינוקות. המוזיקה של להקת Madness שהושמעה עד עתה ברמקולים במגרש המסדרים, מתחלפת בשירי ארץ ישראל.

הטירונים מגיעים לרחבת המסדרים. נוכח כישלוננו של הרס"ר ללמדם לצעוד אל תוך הרחבה, הם מסתדרים מראש במקומותיהם. באוויר ניכרת התרגשות גדולה. בני המשפחות מצוידים כולם במצלמות ומצלמים ללא הרף. הטקס מתחיל ומנוהל על ידי רס"ר הבסיס. לקראת ההשבעה מעביר הרס"ר את המסדר לדום. לאחר הקראת נוסח השבעה משיבים הטירונים החילוניים במילים 'אני נשבע', והחרדיים – 'אני מצהיר'.

מיד לאחר מכן מקריא הרס"ר את שמותיהם של 'המצטיין' ו'המופת' המחלקתיים בשתי המחלקות. במחלקה החרדית נבחרו שניהם מקרב החסידים. ארבעת הטירונים רצים בזה אחר זה לעבר המב"ס על מנת לקבל את אות הצטיינות. שני הטירונים החילוניים רצים בחזה זקוף ומתוח ובצעדים גדולים, ואילו החרדים בריצה מהוססת, גופם כפוף, מבטם מושפל, וידיהם כמעט ואינן זזות.¹⁵ הפאות המתנדנדות תוך כדי הריצה רק מגבירות את הבולטות שלהם. בני המשפחות מוחאים כפיים בהתלהבות.

עוד לפני תחילת הטקס מנמק בפני המ"מ קובי את שיקולי הבחירה בשני הטירונים החרדיים: "המופת המחלקתי שלי הלך עם שקית זבל כל הטירונות, וכל זבל שראה בבסיס הוא היה שם בפנים. בחור שקט, טוב, עומד בזמנים ולא עושה בעיות. המצטיין המחלקתי שלי הוא בחור מצוין. תמיד בזמן, תמיד עושה מה שאומרים לו, לא עושה בעיות, פשוט חייל מצוין". מהדברים עולה כי שני הטירונים התאימו עצמם לדרישות המשמוע והמשטור, ונענו להן. בחירתם של שני החסידים הבליטה את נטייתם של הטירונים החסידיים לאורך כל הטירונות לשתף פעולה, להימנע מלהתנגד ולהתנדב תמיד בשעת הצורך. מגמה זו הצריכה הסבר. הסבר אפשרי משתמע מדברי אלימלך, המשתיין בעצמו לאחת החסידויות המתונות המאוגדות במסגרת 'אגודת ישראל': "אני ראיתי תמיד שאני בולט... המפקדים הסתכלו עלי תמיד יותר מהר... המ"מ, והמ"פ... הוא אמר לי מיד בהתחלה שאת השם שלי הוא קלט הכי מהר... כי אני בולט. ההוא הגבוה עם הפאות וזה – זה אלימלך..." אני שואל: "התנהגת בגלל זה אחרת מאשר בחיי יום יום?" אלימלך: "הפוך... אני קצת התחזקתי... ת'אמת... אני התפללתי יותר בכוונה, למה? כי הרגשתי שמסתכלים עלי בתור חרדי... צריך לתת דוגמה טובה... הרי בסך הכול בתוך הלב הרבה יודעים את האמת... יודעים שחרדים הם אנשים טובים, אין אצלם קללות כל כך מהר, אין ביטויים... לכן התקשורת... חרדי נתפס ב... לא יודע מה – עושים מזה כותרת... הרי באופן רגיל אין לך את זה... ידעתי שאני צריך יותר לשמור...". אני: "דוגמאות?" אלימלך: "להתפלל... במטווחים הייתי מתפלל יותר בכוונה, להתפלל באמת כאילו...".

מדבריו של אלימלך נרמז הסבר אפשרי. הופעתם של הטירונים החסידיים, הכוללת את הפאות והזקן הלא-מסודר הופכת אותם לבולטים במיוחד גם בתוך קבוצת החרדים. הטירונים הספרדיים והליטאיים-אשכנזיים אינם מגדלים פאות, חלק גדול מהם מתגלחים, ואם לא – הם מסדרים ומקצצים את זקנם. לאחר שהם לובשים את המדים הצה"ליים, נותרת הכיפה השחורה כסממן החרדי היחיד בהופעתם. על רקע זה הופכים

15 בספר **קיצור שולחן ערוך** עמ' כ', סימן ג' נכתב בעניין זה: "אסור לילך בקומה זקופה וגרון נטוי, כעניין שנאמר (ישעיה ג, ז): 'ותלכנה נטויות גרון וגו' (או"ח שם)... גם ממהלכו של אדם ניכר אם חכם ובעל דעה הוא או שוטה וסכל...". חלק מההסבר לדגש על הימנעות מזקיפות קומה מתריסה מצוי באותו עמוד, כמה שורות קודם לכן: "כתיב (מיכה ו, ח): 'העצנע לכת עם אלהיך', לפיכך צריך האדם להיות צנוע בכל אורחותיו...ואל יאמר: הנני בחדרי חדרים ובחשכה. מי רואני? כי הקדוש-ברוך-הוא מלא כל הארץ כבודו, ובחשכה כאורה לפניו יתברך שמו. והצניעות והבושת מביאים את האדם לידי הכנעה לפניו יתברך שמו (סימן ב)".

החסידיים לבולטים במיוחד ומייצגים בהופעתם מעין 'אב טיפוס' חרדי. עובדה זו הופכת אותם למושא למבטם הבוחן של אנשי הסגל. ולכן, בעוד שהטירון בועז מתלונן על 'רידה רוחנית' של חבריו לטירונות נוכח אווירת השחרור והפתיחות בבסיס הצבאי, מספר אלימלך על הקפדה יתרה על קיום המצוות ואופן קיומן נוכח מבטם הבוחן של חברי הסגל שהתמקד במיוחד בו ובחבריו החסידיים.

הופעתם החיצונית של החסידיים בחיי היום-יום – מעיליהם הארוכים, הכובעים המיוחדים, ואצל מקצתם גם המכנסים הנכנסות אל תוך הגרביים – מכוונת להופכם לחריגים בהופעתם בהשוואה לסביבתם הלא-חרדית ולמנוע את השתלבותם והיטמעותם בתוכה. בהתאם לכך, השפה העברית פחות שגורה בפהם בהשוואה לליטאים או לספרדים. גם היכרותם עם החברה הישראלית על רבדיה השונים מצומצמת יותר. כלומר, ככלל נהוגים אצלם אמצעים קיצוניים יותר של הפרדה והבדלה. לכן, סביר להניח כי עבורם, יותר מאשר עבור הטירונים הליטאיים והספרדיים, הצבא נתפס כמערכת זרה ומאיימת, והידע המוקדם לגביה מועט עוד יותר. עובדות אלה עשויות בהחלט להפוך אותם לצייתנים, זהירים, ונוטים יותר לשתף פעולה, כמו גם להסביר את מספרם הקטן במסלול הטירונות.

הסבר אפשרי נוסף עולה מדבריו של שלמה: "החינוך שאנחנו קיבלנו הוא של לא להיות פראיר, לא להיות תמים... חבר'ה חכמים, לא מטומטמים – מה שאומרים להם עושים. הם [האשכנזים המצטיינים] באו במטרה לגמור ולעוף משם... בנאדם שבא לעשות על מנת לצאת ידי חובה, הם רצו לגמור עם זה, אז בטח שהם יצאו מצטיינים. אנחנו לא באנו לעשות בשביל לגמור עם זה. באנו לעשות חלק מהצבא. אנחנו מרגישים חלק. כשאתה מרגיש חלק, אז אתה יכול גם להתווכח על דברים שלא מתאימים לך, דברים שכן נראים לך. הם, זה לא משנה להם. 'אני גומר עוד חודש והולך הביתה. תן לי רק לגמור את החודש, בלי ויכוחים, זה לא יוסיף לי שום דבר'... אז לכן יכול להיות שהם יצאו מצטיינים, אבל מי שקיבל את ההצטיינות מבחינתי זה החבר'ה הטובים שידעו לעמוד על העקרונות שלהם. יובל שנשאר שם שבוע הוא המצטיין, היו לו הרבה פאשלות, אין אפס... הוא עשה דברים שלא צריכים לעשות... פה התחצפות ושם, אבל אני הייתי נותן לו את ההצטיינות... מי זה המצטיין? זה שישב כמו דג? במה אתה מצטיין? מה החכמה בזה?".

לפי שלמה, זרותם של הטירונים החסידיים בכל הנוגע למדינה ולצבא היא כל כך גדולה, עד כי אינם מרגישים עצמם כחלק ממוסדות אלה. אין להם שום הרגשת הזדהות או שייכות אליהם, וכל מה שהעסיק אותם היה הרצון לסיים את הטירונות ולצאת ידי חובה. לכן גם צייתו לכל ההוראות ולא התקוממו. בניגוד אליהם, הטירונים הספרדיים חשים השתייכות, ומרגישים כחלק מהמוסדות האלה. על רקע הרגשה זו, צומחים בדין גם רגשי מחלוקת ואי-הסכמה, שהטירונים הללו הביעו. דבריו של שלמה הצביעו על שורש ההתנגדות של הטירונים הספרדיים, רגשי קיפוח וחוסר שוויון שהם נחלת חלקים

נרחבים באוכלוסייה המזרחית ביחס למוסדות המדינה והצבא. ששון-לוי (2000), שבחנה את מאפייני הזהויות הגבריות של חיילים ביחידות שונות בצה"ל, תיארה את הדרך שלפיה חיילים בתפקידי צווארון כחול – רובם המכריע בני עדות המזרח – מעצבים את זהותם הגברית. מאפיין מרכזי בגבריותם היה ההתנגדות למערכת הצבאית, ממש כפי שהתרחש במקרה שלפנינו. אמנם גם הטירונים הליטאיים עשו שימוש רב בהתנגדות, אך במידה פחותה.

מיד לאחר ההכרזה על הטירונים המצטיינים, מכריז המב"ס על המ"כ דויד כמפקד המצטיין הפלוגתי. דויד רץ לעבר המב"ס המעניק לו את אות ההצטיינות, והטירונים מוחאים כפיים במרץ. שלמה ביטון קורן מנחת. אז מתחיל טקס הענקת ספרי התורה וכלי הנשק. ברקע משמיעים את שירו של בועז שרעבי 'לתת' (את הנשמה ואת הלב...), והטירונים רצים בזה אחר זה לעבר קבוצת המפקדים, לוחצים את ידיהם, מקבלים ספר תנ"ך ונשק מידיהם של המ"מ או אחד המ"כים, וחוזרים למקומם.

שיחת סיכום עם המב"ס

למחרת היום נאספים הטירונים לשיחת סיכום עם המב"ס. יובל אמסלם וטירונים ספרדיים נוספים מטיחים ביקורת קשה בסגל הפיקודי שלהם ומעוררים סערה בקרב אנשי הסגל ושאר הטירונים. לטענת המבקרים, הסגל לא התחשב במצבם הייחודי כגברים נשואים ובעלי משפחות, ובגילם המבוגר, והעמיס קשיים מיותרים. הביקורת הקשה בנוכחות המב"ס, שנאמרה כביכול על דעת כל הטירונים, מעוררת כעס רב ועלבון, בייחוד אצל המ"מ. הביקורת מעוררת גם התנגדות אצל טירונים רבים, בעיקר אשכנזים, וכמה מהם כותבים מכתב למ"פ ולמב"ס, ובו הם מסתייגים מדברי הביקורת ומביעים את תודתם.

הסגל מצדו לא נותר חייב. ביום המחרת, שעות ספורות לפני העלייה לאוטובוסים, מוזמנים ארבעה טירונים, בהם יובל, למשפט. כל אחד מהם צבר די רישומים בגין התחצפות כזו או אחרת, סירוב פקודה ועברות משמעת דומות. הארבעה נידונים לריתוק לבסיס למשך חמישה ימים. כשנודע לחבריהם על המתרחש, שוב מתחוללת תסיסה גדולה. הטירונים לא מוותרים ומפעילים מערך של קשרים פוליטיים ואחרים. עוד באותו יום מקבלים המ"פ והמב"ס שיחות טלפון מחברי כנסת חרדיים, אישי ציבור ואף מיר"ר הכנסת. המ"פ והמב"ס, המומים מהתגובה, 'מקפלים זנב' ומבטלים את הגזרה.

סדרת האירועים שחתמה את הטירונות רק הסלימה את העימות שבעבע כבר מראשיתה. עם זאת, גם בשלבי הסיום שמרו הטירונים החרדיים על אחדות ונותרו מלוכדים, לפחות מול אנשי הסגל, והסיוע לארבעת המרותקים הוא עדות לכך. אולם מתחת למעטה האחדות רחשו גם קולות אחרים, גם הם בעלי עצמה, שנכבשו או הושתקו לעת עתה, והתחזקו עם תום הטירונות. כך, למשל, הדברים שאמר אלימלך על

שיחת הסיכום עם המב"ס: "מה שעצבן היה אותו יובל... שבשם כולם דיבר לא יפה למפקדים והאשים אותם... קודם כל, מה אתה מדבר בשמי?... אותו יובל עם כל החבר'ה האלה שעשו מה שבא להם... כל הימים שכב עם גימלים במיטה... והוא קם מול המב"ס והתחיל להתקיף את המפקדים... על זה שפ'ה עושים להם ומנצלים אותם?... זה כאב לנו... באמת אני מתפלא למה כל אחד מאתנו לא קם... המפקדים עבדו קשה בשבילנו! אין אפס... מתי שהלכנו לישון – הם עדיין היו ערים... מתי שקמנו הם העירו אותנו... אז מתי הם ישנו? אז תגיד לי שהם נהנים מזה? הכול טוב ויפה, הבנאדם הזה, אבל, קורע את עצמו בשבילך – אל תהיה כפוי טובה!... אני רציתי לקום... אני לא יודע למה ישבתי בשקט... רציתי אפילו להתקיף אותם... אולי פחדתי... לא יודע למה לא עשיתי את זה... אני מתעצבן על עצמי... לפעמים נאלמת הלשון... לא יודע למה... רציתי לקום ולהגיד... 'קודם כל תודה רבה'... ולהתחיל לשבח... לא חנופה ולא שום דבר... פשוט תודה רבה... הכנתם בשבילנו דברים יפים, נתתם לנו שיעורים די מעניינים וזה... אין אפס – צריך לשבח ויש מה לשבח... היה מצוין ומצוין שהיה, וטוב שהיה... אבל באמת... בסך הכול היה נחמד... פה ושם... לא צריך בשביל זה להחזיר את זה לפני המפקד בסיס שאחרי זה המפקד [המ"מ] יסבול. למה שהוא יסבול... גם ככה הוא סבל ממך... לא פייר... אנחנו ישבנו מיד אחרי זה איזה שמונה חבר'ה וכתבנו מכתב למב"ס ובפרט למ"מ שהשקיע את הנשמה בשבילנו... אצלנו יש כלל: יש לך בעיה עם שכן? תסתדר אתו... כמה שפחות ללכת להלשין... בתי משפט וסיפורים... מכאן ועד ללכת למפקד בסיס?... אין אצלנו כזה דבר בכלל... חרדים יכולים לעשות כאלה דברים? מכאן ועד להזיק לבנאדם?"

אלימלך מתקשה להבין מה היה הכוח הגדול שבגללו נאלמה לשונו ואשר מנע בעדו מלהביע מחאה על הדברים הקשים שאמר הטירון יובל. נראה כי אותו כוח שפעל להשתקת הפיצול הפנימי במחנה הטירונים החרדיים, היה רב מזעמו ומחאתו של אלימלך ושל טירונים אחרים נוכח הביקורת הפוגעת והלא מוצדקת. כוח זה ששמר על האחדות בין הטירונים החרדיים אל מול הסגל, סייע להם להתמודד, כפי שראינו, כבר מתחילת הטירונות. הפתרון שאלימלך וחבריו מוצאים מאפשר להם לתקן במידה מסוימת את הנזק שגרמו דברי הביקורת, בלי לפגוע בפומבי בטירון יובל. פגיעה ביובל בפומבי הייתה עשויה ליצור מחלוקת פנימית חריפה בתוך קבוצת הטירונים ולהחלישה. אך למרות הזהירות הרבה, נראה כי כעסו של אלימלך גדול, והוא מתאר את התנהגותו של יובל כמנוגדת לדרך החרדית. בהמשך הראיון אני שואל את אלימלך אם רק יובל נהג באופן כל כך לא מקובל ו'חרדי', וזו הייתה תשובתו:

"... יש אשכנזים שיש להם בעיה אמיתית עם גזענות... לפחות החרדים... אבל יש צדק קצת בדבר הזה... כי בדרך כלל הספרדים רגילים לדבר בבית... כל מיני מילים: 'אהלן, סחתיין'... זה מילים טוב לחברים, אבל בבית אני אף פעם לא מדבר ככה... אנחנו מדברים עם ההורים עם המון כבוד... בצורה יפה... הספרדים גרו כל השנים ליד ערבים... הם נדבקו במעשיהם... המאכלים שלהם דומים מאוד, השירים... הסגנון דיבור... הכול... איפה גרו האשכנזים? בארצות מתורבתות יותר... גרמניה, אירופה, פולין, רוסיה... זה

ראשים טובים... האשכנזים גרו שמה, והצירוף של הראש היהודי זה... היה שם דברים מעניינים... בדרך כלל הספרדי מרגיש נחית... כי... הערבים הם גם נחיתים מאוד גדולים... הערבים לפחות אין להם כל כך את השכל להיות נחיתים – הם אהבלים... וגם הרבה ספרדים... אני לא אוהב לקרוא להם פרנקים, אבל יש ויש... זה מציאות... האשכנזי הוא – אפשר להגיד לי שאני גזען, אבל אני אגיד לך את האמת – אשכנזי יש לו יותר השכלה מאשר לספרדי... אני לא אוהב להגיד את זה, אבל אני מסביר לך לצורך העניין שתבין... אשכנזי הוא תמיד יותר חכם... ככה זה המציאות... אשכנזי יותר יעבוד עם השכל... מי שדיבר היה אחד בשם יובל, והוא ספרדי נחית... הוא הרגיש נחיתי בגלל שהמפקד בן 19 והוא כבר... אבל הילד הזה מבין יותר טוב ממך, מה לעשות? מי שתמיד היה לו טענות נגד המפקדים זה היה הספרדים... מי שהתחמק מהמטלות זה הספרדים... היחידים שהתנדבו זה האשכנזים. זה מציאות... אני יכול לתת לך שמות... תלך למפקדים ותראה מי היה... מי היה המופת הפלוגתי? אשכנזי, רוסי, ומי היה מופת מחלקתי: אשכנזי, ישן לידי במיטה... מציאות! אז מה תגיד שהמפקדים הם גזענים? מה תגיד לי? מציאות... בוא נבדוק את זה... לך למפקדים, תבדוק את הרשימות, תסתכל... מי היו אלה שהתנדבו הכי הרבה?... אני יכול גם להכליל את עצמי קצת... מי התחמק הכי הרבה? תבדוק... מי היה הכי הרבה בגימלים? יובל – אותו אחד שדיבר כל כך הרבה נגד המפקדים...".

קיומה של גזענות בחברה החרדית מוכר לאלימלך, והוא חש כי דבריו עשויים להיות בעייתיים, ולמרות זאת הוא מרגיש כי יש בהם צדק רב. אמנם דבריו בוטים במיוחד, אולם טענות ברוח דומה, לרוב בניסוח מעודן יותר, השמיעו גם טירונים אחרים. הסברו של אלימלך לנחיתות הספרדית מתבסס על תפיסתו את תרבות המערב כנעלה על תרבות ארצות ערב שמהן מגיעים בני עדות המזרח, או כפי שהם מכונים בחברה החרדית – הספרדים. על פי תפיסה זו, תרבויות מסוימות עליונות על אחרות. חשוב לשים לב כי אלימלך מדגיש כי האשכנזים הם אלה שהתנדבו תמיד. האמת שבטענה זו מכסה על אמת מורכבת יותר ומסייעת לטשטש חלוקה נוספת, רלוונטית לא פחות, של קבוצת הטירונים: זו שבין ליטאים (אשכנזים וספרדים) לבין חסידים. בפועל, רק חלק קטן מהטירונים האשכנזיים מיהרו להתנדב, ורובם של המתנדבים היו חסידים. רבים מהטירונים הליטאיים לקחו חלק מלא במאמצי ההתנגדות אל הסגל ודרישותיו, ושניים מהם היו בין הנשפטים ביום האחרון. באמצעות ההבחנה הבוטה בין ספרדים ואשכנזים, חובר אלימלך אל הקבוצה הליטאית ההגמונית ודוחק את הספרדים אל השוליים. ניכר מהציטוט הקודם שלו (עמ' 81), שהתנהגותם של יובל וחבריו איננה התנהגות חרדית לגיטימית.

בהמשך השיחה אני שואל את אלימלך על יחסם של הטירונים הליטאיים אליו ואל יתר החסידים, וזו תשובתו: "יחס מצוין... הלאה... בגלל שזה אשכנזים אז זה לא משנה, אז אני לא מרגיש נחיתי בגלל שאני חסיד, ולא מרגיש נחיתי מזה שהם ליטאים. כל אחד מבסוט ממה שיש לו... אני גאה... בזה שאני חסיד והוא מתגאה בזה שהוא ליטאי, אבל

ספרדים הם כל הזמן נחותים...". כאן ממשיך אלימלך להדק את הברית עם הקבוצה ההגמונית הליטאית, תוך דחיקת הספרדים. אבל למרות הברית בין הליטאים והחסידים, גם ביניהם יש הבדלים גדולים, לרבות ביחסם אל הספרדים, כפי שעולה מהמשך דבריו של אלימלך: "היו כאלה [טירונים ספרדים] שאמרו לי שהם יותר אוהבים אותי [כחסיד] מאשר את הליטאים... הרבה... הרבה מהספרדים אמרו לי את זה... כי הליטאים הם טיפוסים שהם כבר מנצלים ת'נקודה הזאת של הגזענות... שהם אפילו לא מתביישים להזכיר את זה, לעומת החסידים שלא אוהבים להזכיר את זה... אצל החסידים יש כלל שמקרבים את כולם... משתדלים לא להזכיר את החסרונות... תטייח, תעביר...". הקבוצה הליטאית מתוארת אצל אלימלך כקבוצה מתנשאת שאינה מהססת להזכיר את עליונותה, תוך שימוש בטיעונים שאלימלך קורא להם "גזעניים". החסידים, השייכים לתנועה עממית יותר, מתוארים על ידי אלימלך כסובלניים ומקבלים יותר.

אבי, ליטאי בעצמו, סבל גם הוא מהנוכחות הספרדית: "הציבור שהיה במחלקה שלנו... תשעים אחוז... שמונים אחוז בעצם היו שוליים... הם אולי מקשרים את עצמם לציבור החרדי אבל... זה שאדם לובש כיפה שחורה זה לא אומר שהוא חרדי... החבר'ה של החינוך העצמאי טובים יותר מהחבר'ה של ש"ס... זה קצת אומר משהו... תרבות... איך קיבלו את החינוך בבית... הציבור של ש"ס... אני לא צריך לספר לך... יש להם היום... 17 מנדטים... זה לא ציבור חרדי, וגם לא כולם ציבור דתי... אנחנו מדברים על ציבור דתי וחרדי אולי ארבע-חמש מנדטים... לכן בחודש ההוא, דבר שהציק לי זה הקבוצה... כמו שאמרתי לך, היו חבר'ה לא סמפטיים, זה מה שמאוד מאוד הפריע לי ולאותם עשרים אחוזים שכן היו...".

יאיר, גם הוא ליטאי, מזדהה עם אבי ועם טירונים נוספים שהביעו עמדה דומה, אבל לו יש גם מסקנה לעתיד: "צריך לעשות מחלקה נפרדת של ש"ס ושל חינוך עצמאי... כמו שזה היה, זה כאילו שתיקה אותנו ותחבר עם המחלקה של הבדווים... אבל זה שתי מנטליות... קשה להסתדר... אני אישית הסתדרתי אתם מאוד טוב [עם הספרדים]... אני אהבתי אותם, אבל לטובת הצבא. אם הוא מחפש משמעת... אז צריך להפריד...".

שלמה, הטירון הספרדי, משיב מלחמה שעררה: "בסך הכול חבר'ה אחלה... היו כמה שלא הסתדרתי אתם... הרבה לא הסתדרו אתנו... לא יודע ת'שם שלהם... החבר'ה היותר... האשכנזים האלה... האליטות... הם לא אהבו את הדיבור שלנו, לא אהבו פה ולא אהבו שם... היו אומרים לנו כל הזמן, 'אתם עושים לנו בושות... אתם עושים לנו פה ושם'... הם היו גם בחיים מנסים להידבק בצלחת כזה... ת'יודע יש כאלה שהולכים לקצין ללקק... והם היו כאלה מלקקים...".

בסוף הטירונות, הצורך בשימור האחדות פוחת, והטירונים מרשים לבטא בכל פה את ביקורתם על חבריהם ליחידה. במה שנוגע ליאיר, המרחק בינו לבין הטירונים הספרדיים זהה למרחק בינו לבין טירונים בדויים. הדת והלאום היהודיים ומאפיינים רבים נוספים המשותפים להם, מתגמדים לפתע ביחס לשאר ההבדלים שהתבלטו במהלך הטירונות

וקיבלו חשיבות עצומה. שלמה, כמייצג במקרה זה את הטירונים הספרדיים, אינו נשאר חייב. את הביקורת של הטירונים האשכנזים עליו ועל חבריו הוא מקטלג כקונפורמיזם מוגזם, כלומר כ'לקנות'. השימוש שהוא עושה במונח 'אליטות' מביא את הדיו של השיח הביקורתי שהחל מסתנן אל החברה החרדית בשנים האחרונות באמצעות תנועת ש"ס.

כמו להטיס מטוס

בצד הביקורת על עמיתיהם, סיכומיהם של רוב הטירונים את חוויותיהם במהלך הטירונות הציגו גם פנים נוספות. כמעט כולם דיווחו גם על יתרונות ורווחים משמעותיים. במהלך הראיון בביתו, מדפדף יאיר באלבום התמונות מהטירונות, וכך הוא מסכם את החוויה: "אצלי הדבר שנראה היה הכי קשה זה הצבא, ואם עברתי את זה כמו שעברתי, אז אני מרגיש ש... כמו שאני אתפוס עכשיו מטוס ואני אטיס אותו, ת'מבין. אבל אם אני אעלה עכשיו על מטוס ואני אטוס ואני אראה שחזרתי בשלום אז עשיתי את זה!... [הטירונות] זה דבר שאני לא יעשה עוד פעם... אני נהנה להסתכל בתמונות האלה. את התמונות של החתונה שלי שנה לא הסתכלתי בהם, אבל פה היה חודש גדוש בכל מיני הרפתקאות וכל מיני דברים, כיף לי להיזכר בזה... אני גאה בזה שעשיתי את זה... זה כי הגעתי לזה ממחשבה שזה קשה מאוד... כמו שאמרתי לך – כמו לטוס".

מעבר להרפתקה ולריגוש שנלווים בדרך כלל לטירונות, עצם היותה חוויה ייחודית ויוצאת דופן בנוף החרדי (בהשוואה למשל לחתונה), הופכת אותה לאתגר קשה – ממש כמו להטיס מטוס, כפעולה המייצגת מיומנות טכנית גבוהה והשתלטות על מכונה מורכבת ורבת-עצמה. יאיר נהנה להיזכר בטירונות גם משום שהיא מסמלת את עמידתו בהצלחה באתגר הקשה ואת הסבולת הגופנית והנפשית שלו.

בעוד שיאיר מתמקד בגעגועים נוסטלגיים, מסביר שלמה כיצד חוויית הטירונות שינתה אותו ואת ההווה שלו: "תמיד היה לי ביטחון, אבל היום אני מרגיש יותר בטוח בעצמי. הרגשתי שעשיתי עוד משהו לשפר את הביטחון. החזקת נשק, היית בצבא, היית עם חבר'ה, ישנת באוהלים, ישבת ושמרת על משהו... זה נותן לך איזה נקודה בביטחון". שני הדוברים האחרונים מתארים את הטירונות כסדרה של התנסויות, חוויות ואתגרים שמעמיקים את תודעת היכולת של הפרט לאחר שעמד בהם בהצלחה. גם מרואייניו של עמיה ליבליך מתארים רגשות דומים לגבי שירותם הצבאי (Lieblich, 1989). אולם כפי שמשמע מהמשך דבריו של שלמה, לעמידה בהצלחה באתגרי הטירונות יש גם השפעות נלוות: "יש דבר אחד [מהטירונות] שאני לא אשכח... את המפקד שלי... דויד... זה היה בנאדם שאהבתי אותו מאוד, מאוד. מאוד התקשרתי אליו. ואני זוכר רגע שאני לא אשכח... במטווחים... הוא נתן לי הרגשה של ביטחון וזה דבר שמאוד אהבתי... ועד היום אנחנו חברים טובים... מדברים המון... יוצאים... הייתי שם אותו להיות המ"פ ואם לא

המב"ס". עבור שלמה, הצלחתו במטווח הייתה רבת-חשיבות. ומכאן גודל תרומתו של המ"כ דויד, שתמך בו ברגע של קושי במהלך המטווח, והסבר להמשך הקשר בין השניים גם זמן רב לאחר תום הטירונות. עמידתו של שלמה בהצלחה במבחן הגבריות הופכת אותו לחבר שווה בקבוצת הגברים הבוגרים ומאפשרת יצירת הקשר החברי עם מי שהיה מפקדו. הטירונות היא אפוא גם הזדמנות להתוודע אל צעירים, בערך בני גילם של הצעירים החרדיים, ממגזרים אחרים של החברה הישראלית.

להכיר את ה'הולך ילך'

מלבד התרומה לביטחונם העצמי של רבים מהטירונים ולהרגשת היכולת, זימנה הטירונות הזדמנות להרחבת אופקים ולהתוודעות לדפוסי חשיבה והתנהגות שמקורם בחלקים אחרים בחברה הישראלית שעמם מיעטו הטירונים להיפגש קודם לכן. כך מתאר זאת אלימלך: "הצבא עצמו היה מעניין... כל ההולך-ילך [כל ה'ראש' של הצבא]... אתה נהיה מודע לזה שיש ראש אחר גם, אתה מודע לעוד דברים בעולם... אני מצומצם נקרא... לא יצאתי לעולם הגדול, לא יצאתי להודו, לאמריקה וראיתי, ולא ראיתי את מפלי הניאגרה... וכל הדברים שרואים כל הצעירים, אז אני מצומצם... שאני אראה את זה, אני אדע שיש עוד מושגים בעולם... הייתי באומן... גילית שיש אנשים שעדיין חיים עם המשאבות הידניות... יש חלקים שהעולם לא זז, לדוגמה... שאתה מגלה שאנשים חושבים אחרת, אתה מגלה טיפוסים אחרים... אתה יכול ללמוד משהו, בהחלט... בסך הכול די נהנית. רוב השכנים שלי, רוב העיר הזאת... ביקר, רוב החבר'ה לא יודעים מה זה אם-16, לא שמרגישים עם זה לא טוב, גם אני לא היה קורה לי אם לא הייתי יודע... רק לא זוועה לראות שיש אנשים, יש עולם אחר, בכלל אתה בא ממסגרת אחרת, מעניין, לא רע. מה איכפת לי... כל החברים התחלנו... קצת השתחררתי, שכחתי מכם, מהחברים, קצת. הייתי בעולם אחר קצת... בשבילי זה לשכוח... כי זה כמו שאתה תיסע עכשיו להודו... נמצא על איזה אי... לשכוח מכל העולם, לשכוח מהבעיות של המדינה, נמצאים פה... יש בעיות אצל המפקדים עם הזה... זה הראש הקטן כזה... הראש נהיה כזה קטן פתאום. זהו. למה הראש נהיה כזה קטן? כי הוא בין האברכים...".

אלימלך עורך הקבלה בין מסעותיהם של תרמילאים צעירים ברחבי העולם למסלול הטירונות עבורו. המסגרת החרדית-החסידיית שבתוכה גדל, מנסה לצמצם ככל האפשר את חשיפת הצעירים לגירויי העולם ופיתוי, במחיר צמצום היכרותם עם העולם הלא-חרדי, ומכאן הכינוי 'מצומצם'. ההזדמנות להרחיב את אופקיו, להכיר 'ארצות זרות', חלקים אחרים בחברה הישראלית ואופני חשיבה חדשים, הופכים אפוא את הטירונות לחוויה המעניקה סיפוק. הטירונות גם מהווה פסק-זמן מתלאות היום-יום, אישיות כלאומיות, והזדמנות להסיר מעל עצמו אחריות ולהיות בעל 'ראש גדול', אם להשתמש בעגה הצבאית.

להיות ישראלי

האופן שבו הגדירו טירונים אחרים את רווחיהם מהטירונות היה לא פעם ממוקד בהרבה. כך ניסח זאת טוביה: "הטירונות הזו זה נהדר... מה פירוש? [כי] במידה מסוימת ההוויה הישראלית נקלטת לי... אני יודע מה זה צבא... קצת, אני יודע מה זה טירונות, מה אחרים לומדים, אני יודע מה זה לישון באוהלים... בשק שינה... מה זה לירות בנשק... ללכת בבגדי ב' ולהתלכלך, אני יודע מה זה שיגידו לי מה לעשות ואני צריך להשפיל... ללכת לשירותים ולבקש רשות... זה השפלה, אבל אני מבין ת'הוויה הישראלית, אני מבין כל מה שבחור ישראלי עובר – גם אני עברתי... אז הוא הלך עוד פעם לכמה קורסים והוא היה עוד כמה זמן, אבל הטירונות, שזה החלק המעצבן בצבא – אתה מבין, אתה נמצא, אתה יכול להתקרב... והיום אני הולך ברחוב... קודם כול – אתה היית? כן הייתי בצבא! ת'מבין, היום בארץ – היית בצבא זה... אפשר לחשוב... זה מצווה – אנוכי השם אלוקיך, אבל זה [השירות בצבא] מעל... מה זה בכלל? מה זה חשוב? ביטחון המדינה חשוב, ביטחון של יהודים חשוב, הכול חשוב, אבל מה אתם בצבא... אתה בתור ג'ובניק שניסית כל הזמן לברוח, אתה תגיד לי מה זה צבא! ת'מבין... כל החבר'ה האלה שמדברים 'צבא, צבא' ורוממו את הצבא... טומי לפיד היה פעם בצבא? מה יוסי שריד היה בצבא? כתב... גלי צה"ל... מה היה רוני מילוא?... אבל הם יתקיפו לי לצבא... אז אני אומר – דבר ראשון יש לי... עשיתי... דבר שני... אבל זה בשביל לסתום לאחרים ת'פה... אבל מה, המעלה של זה... בשבילי עשיתי... אני חוויתי את ההוויה הישראלית וזה חשוב... אתה יכול להתערות... לראות את החברה, אתה יכול להבין מה אנשים עברו, אתה לא זר, אתה לא זר! מבחינות מסוימות אתה עדיין סוג ב', אבל אתה לא זר... ככה יעברו [טירונות ומסלול שירות מקוצר] תוך כמה שנים אחוזים ניכרים מהציבור החרדי... גם יהיו בצבא, גם יוכל לעבוד, גם יוכל לנסוע לחו"ל כמו שצריך... והוא יכול להבין את ההוויה הישראלית, הוא יכול להסתדר הרבה יותר... אתן לך דוגמה מאוד פשוטה: נגיד היום יש ציבור חרדי הגיע לשלב מסוים שזה בעצם קו אדום... לא יכולים... החברה החרדית לא יכולה להחזיק את עצמה. אין כסף! צריכים כסף, אין מה לעשות... אז היום כל אחד מחפש עבודה. קמו היום מכללות תורניות, קם ללימודים מחשבים, בעיקר... אני הולך לחברת מחשבים – היית בצבא? אני הייתי עכשיו... ת'מבין, מבחינה חברתית כבר... יקבלו אותך כבר אחרי זה... אתה שווה בין שווים...".

הרווחים שמונה טוביה הם מגוונים. ראשית, ההתנסות החווייתית בחיים הצבאיים במהלך הטירונות מקרבת אותו אל ההוויה הישראלית ומאפשרת לו להכירה מקרוב ואף להפוך לחלק ממשי יותר ממנה. להתנסות זו יש גם משמעות פוליטית, מאחר שכעת איש לא יוכל לבוא אליו בתלונות על השתמטות מהצבא. יותר מכך; לאחר שהתנסה בעצמו בשירות הצבאי, הוא מטיב להכיר את אופייה של המערכת הצבאית ואת מסלולי השירות השונים, מה שמאפשר לו לחדד את תשובותיו למי שהיו בעבר מבקריו. לפי טוביה, לשירות הצבאי השלכות מורכבות על מעמדו של הצעיר החרדי בחברה

הישראלית. מצד אחד, לפחות מבחינה פורמלית, הוא הופך ל'שווה בין שווים'; לאחר שעבר דרך הצבא – 'כור ההיתוך' של החברה הישראלית – הוא כבר לא זר בתוכה. אך מצד שני, למרות כל אלה, הוא עדיין סוג ב', "לפחות מבחינות מסוימות", כפי שהוא מציין. עבור טוביה, שגם הוא תיאר עצמו כמי שרוצה להתמנות לתפקיד רבני ביישוב חילוני ולעסוק ב'קירוב רחוקים', לשירות הצבאי יש משמעות חיובית רבה גם בהקשר זה – ההתקרבות אל אותם 'רחוקים'.

המשמעות הפוליטית של הגיוס לצה"ל משתמעת גם מדבריו של שלמה, המתאר עימות שהיה לו עם אישה וחילונית, שהחנתה את מכוניתה באופן אטי מדי לטעמו. שלמה מעיר לה על כך ו'שולח אותה למטבח'. כך הוא מתאר את שאירע לאחר מכן: "היא התפוצצה מעצבים... במדרחוב וכל האנשים מסתכלים... 'לך תעשה צבא, לך תעבוד, לך תעשה משהו' [אמרה האישה בתגובה], אז אמרתי לה, 'מותק, אני גם עושה צבא, וגם עובד...אני הכול ביחד'. אז היא מסתכלת עלי ועושה לי: "אתה עשית צבא?! אתה דתי?!... אם אתה עשית צבא אז אני צנצנת". את ההזדמנות הזו הוא לא היה מסוגל להחמיץ, ולכן החנה את מכוניתו ומיהר לשלוף את תעודת החוגר שלו אל מול אותה גברת. "כשהוצאתי לה את החוגר... זה היה בשבילי העולם...הנה, בבקשה, מותק, אני עשית צבא כמו כולם' ואז כל האנשים מסביב נקרעו... ואז זה היה בשבילי ההרגשה... והמשכתי לנסוע... ת'מבין, סבבה..."

הראיון עם שלמה שממנו מובאים דברים אלה, כמו גם שאר הראיונות, נערכו במהלך כמה שבועות לאחר תום הטירונות. אין לי מושג כיצד נראה המשך שירותם, וסוגיה זו תצריך מחקר המשך. לא פגשתי אף אחד מהטירונים, חוץ משלמה. פגישתנו הייתה מקרית לחלוטין. כשנתיים לאחר תום הטירונות, בביקור שערכתי במשרדה של רשות ציבורית לצורך טיפול בעניינים אישיים, הבחנתי בו. הופעתו נותרה כשהייתה בפגישתנו הקודמת. הוא לבש מכנסיים כהים אפנתיים, חולצת כפתורים לבנה, הוא היה מגולח למשעי, הרכיב משקפיים אפנתיים, ולראשו הייתה כיפה שחורה. פריט אחד היה חדש בהופעתו. אקדח מרשים שהיה נעוץ במכנסיו. שלמה הזמין אותי להיכנס לחדרו וסיפר לי על עבודתו. הוא משמש נהג של אחד מבכירי אותה רשות. הוא סיפר לי כי נותרו לו עוד כתשעה חודשים עד לשחרור, אולם כבר זמן רב שאינו ממלא את התפקיד בפועל. "זה לא מתאים לי", הסביר. "האחראים עלי יודעים שאני לא מלמד וזזה לא מתאים לי... אני גם הייתי קודם [לגיוס] מסודר במקום עבודה ורציתי לשמור עליו. חשבתי שאני אהיה מש"ק, וכך אוכל להמשיך לשמור על העבודה, אבל זה לא הסתדר... אני רווק... זה לא כמו הנשואים אצלנו שמרווחים הרבה כסף, מקבלים 4,000 ₪ מהצבא וגם עובדים אחר הצהריים. הם הגרילו פיס במובן מסוים... אבל אני... העניין הכספי תסתכל אותי... את הכסף שאני מקבל – 600 ₪ – אני תורם למשפחה ענייה... אני גם לא מרגיש עם זה טוב... שאני מקבל את הכסף הזה ושאיני לא עושה... או כשאני מדבר עם חבר'ה שעשו שירות יותר רציני. פספסתי את הקרבות, הגיבושים והחבר'ה שנשארים חברים לכל החיים. אם הייתי מתגייס היום, הייתי הולך לשירות קרבי עד הסוף". פיצוי מסוים

על תחושת האכזבה משירותו הצבאי הוא מקבל מחברותו בארגון זק"א [זיהוי קרבנות אסון] ובמד"א. עוד סיפר לי שלמה כי הוא נמצא בקשר טוב עם המ"כ דויד. הם נפגשים בקביעות והפכו לחברים.

מתוך דבריהם של שלמה ורבים מחבריו עולה כי כולם חשו אי-נוחות רבה מהמצב שקדם לגיוס של קבלת פטור משירות צבאי, בעיקר בהקשרים של החברה הישראלית הרחבה או כשהיו מצויים במרחב הציבורי שאיננו המרחב החרדי. מבחינה זו, הגיוס לצה"ל מסיר מעליהם עול והופך את אחד מטיעוני הביקורת המרכזיים כלפיהם בעבר לבלתי רלוונטי. מי שקודם לכן היה מסומן במרחב הציבורי כשותף לא שווה בחובות ובזכויות, הפך לשווה בין שווים.

סיכום

בפרק זה בחנתי את שלבי הסיום של הטירונות. במקרים שבהם מאמצי המשטור והמשמוע עולים יפה, אמור המתח בין הסגל לבין הטירונים לפוג לקראת סוף הטירונות, מה שמאפשר לצדדים ליצור קרבה רבה יותר תוך שבירת 'הדיסטנס'. לא כך היו פני הדברים במקרה הנוכחי, והמתחים בין הצדדים אף התחדדו לקראת סיום הטירונות עד לעימות ממשי. אל תוך עימות זה נקלע גם החוקר, שזוהה על ידי מקצת הטירונים כאיום פוטנציאלי. בניגוד לשלבים הקודמים של הטירונות, שבהם בלט הצורך בשימור ה'אחדות' כחלק ממאמצי ההתמודדות של הטירונים, לקראת סוף הטירונות ועם סיומה, הפכה אחדות זו למיותרת. כתוצאה מכך נחשפו בגלוי המתחים העזים, וכן ההבדלים בין קבוצות הטירונים השונות. עם זאת, ולמרות המתחים הרבים בין הטירונים והתנגדותם במקרים רבים לסגל, הטירונים מתארים תהליך ממשי של שינוי שעברו במהלך הטירונות. לטירונים החרדיים הייתה הטירונות חוויה רצופת קשיים, אתגרים ומכשולים, ואת סיומה בהצלחה, הם תופסים כהישג שמקרין על ביטחונם העצמי ועל אופן תפיסתם את עצמם. מעבר לכך, עצם גיוסם הפך אותם לבעלי זכויות שוות לאלו של שאר יוצאי צבא בחברה הישראלית, והוא פוטר אותם מן הביקורת כנגד אי-התגייסותם של חרדים לצה"ל.

סיכום

מבט כולל על יחסם של הטירונים החרדיים אל סוגי הידע, הפרקטיקות והמיומנויות השונות אליהם הם נחשפים במהלך הטירונות מגלה שניות עמוקה. כפי שעולה מהממצאים, הטירונים מאמצים היבטים שונים של החוויה הצבאית, כל עוד היבטים אלה אינם סותרים את המטען התרבותי שעמו הגיעו לצבא. כאשר מתקיימת סתירה שכזו – והדבר מתפרש על ידם לרוב כקשור בתפיסה החילונית של 'כוחי ועוצם ידי' וכהתרסה כלפי האל – היבטים אלה נדחים מיד. שְׁנִיּוֹת דומה מנחה את יחסם אל עצם גיוסם למסלול המורים-חיילים. רובם המכריע הבהירו לי כי לא מניע ערכי או רצון ממשי להתגייס הם שהגיעו אותם להתגייס, כי אם הרצון לפתור בעיה כלכלית וליצור מעבר חלק מעולם הלימוד אל עולם העבודה, ובד-בבד לפתור את בעיית השירות הצבאי. כלומר, ברור היה כי את ההיבטים הטכניים, הכספיים והמינהליים מאמצים הטירונים בחפץ לב, בעוד שאת ההיבטים האידאולוגיים, לסוגיהם, הנלווים לגיוסם של צעירים לא-חרדיים, הם דוחים מכול וכול. אמנם בשנים האחרונות המניע העיקרי לשירותם של צעירים חילוניים בצבא קשור יותר למניעים אינדיבידואליסטיים כגון 'מימוש עצמי', אבל עם-זאת, בה בעת, מזהים אצלם גם מניעים ערכיים, או לפחות ראיית השירות כחובה אזרחית מרכזית והרצון למלאה. הבחנה זו בין מרכיבים טכניים, אינסטרומנטליים, העשויים לשמש את החברה החרדית, לבין ערכים ומרכיבים תרבותיים שעלולים לעמוד בסתירה לערכיה ולתרבותה, מאפיינת את יחסה של החברה החרדית אל שאר חלקי החברה הישראלית, כמו גם את יחסן של קבוצות מסתגרות רבות אחרות אל הסביבה המודרנית שבתוכה הן ממוקמות.

מסלול הטירונות אמור להפוך את האזרח לחייל. יתר על כן, ובמיוחד בחברה הישראלית, הוא גם מהווה טקס מעבר אל עולם של בוגרים. הצעיר שסיים את הטירונות, השלים פרק חשוב בהפיכתו לחבר שווה זכויות בחברת הבוגרים. הטירונות והשירות הצבאי כולו אמורים להטביע בצעיר את ערכי המדינה ולחזק את הזדהותו עם. נוכח מרכזיותו של השירות הצבאי בישראל על רקע הגלות הממושכת, טראומת השואה והעימות המתמשך עם המדינות השכנות בהווה; כמו גם נוכח הצורך לשמר את מעמדם של הצבא ושל השירות הצבאי – זוכים יוצאי צבא למעמד מיוחד בחברה הישראלית ולסדרה של הטבות בתחומים שונים. ההנחה היא כי מי ששירת בצבא הפנים סדרת ערכים והוא מזדהה עם מדינת ישראל ומוסדותיה השונים, ועל כן מגיעות לו

הטבות אלה. אותן הטבות מבחינות בין מי ששירתו את המדינה במסגרת הצבא הסדיר, ועתידים להמשיך לשרתה במילואים, לבין מי שאינם עושים זאת. המשרתים בצבא נתפסים כתורמים תרומה מהותית ומכרעת לקיום המדינה וכמי שמזוהים עמה, עם ערכיה, סמליה ויעדיה. על פי אותה תפיסה זו, גם ניתן לסמוך עליהם יותר כי ידבקו בערכים אלה בעתיד בהשוואה למי שלא שירתו בצבא, ועל כן הם גם מופלים לטובה בקבלת משרות בשירות הציבורי, זוכים במשכנתאות מטעם המדינה לרכישת דירה, ועוד.

כפי שעולה ממחקר זה, במה שנוגע לטירונים החרדיים, לפחות במהלך הטירונות וזמן קצר לאחר סיומה (זמן עריכת ראיונות העומק), קישור ישיר זה בין השירות בצה"ל לבין הזדהות עם ערכי המדינה איננו מתקיים. השירות הצבאי אמנם משנה את הסטטוס של הטירונים, מקטין את תחושת הזרות שלהם ביחס לצבא ולחברה הישראלית בכלל, אך לא ברור אם הוא עתיד להגביר את מחויבותם למדינה. מהממצאים משתמע כי ברוב המקרים, ולפחות במהלך הטירונות וזמן קצר לאחריה, הוא אף מעצים את הסתייגותם וביקורתם. כלומר, הטירונות והשירות הצבאי מאפשרים לצעירים החרדיים לחדור אל לב-לבה של החברה הישראלית כשהם ביקורתיים ומעודכנים יותר; אם בעבר רמת הידע של חלק מהצעירים החרדיים על צה"ל והמערכת הצבאית הייתה חלקית ושטחית וביקורתם התבססה על רשמים מעורפלים, בעקבות הטירונות הצטיידו הטירונים בטיעונים ובמידע שמעניקים משנה-תוקף לביקורתם.

עם זאת חשוב לזכור כי הצעירים החרדיים שבמוקד מחקר זה, כמו צעירים חרדיים רבים בני גילם, מגששים את דרכם מעולם הישיבות והכוללים לעבר עולם העבודה. השירות הצבאי מרחיב את מגוון אפשרויות התעסוקה העומד בפניהם, ומאפשר להם להיכנס כאזרחים שווים-זכויות אל המגזר הציבורי, שעד כה נחסם בפניהם ואל שוק העבודה שמחוץ למרחב החרדי המוגן. תעסוקה במרחב הציבורי הישראלי, אם במוסדות המדינה ואם במגזר הפרטי, היא פתח לשינוי שימסמס את דפוס ההתעלמות וההתכחשות לקיומה של מדינת ישראל וליתרונות הרבים הצפונים בכך. מובן כי תהליך שכזה עתיד לשנות גם את המרחב הישראלי עצמו.

מטבע הדברים, סיכומו של סגל הטירונים היה שונה מזה שהוצג כאן. במפגש שנועד כשבוע וחצי לאחר תום הטירונות בנוכחות המב"ס, נציגי 'אשר' וחברי הסגל, היו חברי הסגל תמימי דעים: לכולם היה ברור כי ה'בלגן', אי הסדר וחוסר ההצלחה במשטור הטירונים נבעו כולם מכך שוויתרו לטירונים ולא 'תפסו' אותם בשלב מוקדם מספיק. "צריך היה להיות הרבה יותר קשוחים אתם מהרגע הראשון", סיכם המ"מ קובי, וניכר כי גם המ"פ ושאר הקצינים מסכימים אתו. "פשוט לתפוס אותם קצר". בשולי הדיון עלתה גם השאלה כיצד נותנים משוב למפקד שלא הצליח בעבודתו. "נאמר לו לך לעזה", מסכם המ"מ קובי וחברי הסגל, שרובם בני עדות המזרח, פורצים בצחוק גדול. לכולם ברור מדוע נבחר המ"מ יניב לעשות אבט"שים (אבטחת יישובים) באזור עזה בזמן שהם עצמם נחים לקראת מסלול הטירונות הבא.

מקורות

- אילן, ש' (1998). "הכומתות השחורות", **הארץ**, חלק ב', עמ' 3.
- אטקס, ע' (1982). **רבי ישראל מאיר סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר**, ירושלים: מאגנס.
- אלמוג, ע' (1997). **הצבר – דיוקן**, תל אביב: עם עובד.
- אלאור, ת' (1992). **משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות**, תל אביב: עם עובד.
- ארן, ג' (בדפוס). "הגוף החרדי", בתוך: עמנואל סיוון, וקימי קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?**, ירושלים: מכון ואן ליר.
- בויארין, ד' (1999). **הבשר שברוח: שיח המיניות בתלמוד**, תל אביב: עם עובד.
- ביאל, ד' (1992). **ארוס והיהודים**, תל אביב: עם עובד.
- בראון, ב' (תשנ"ט). "רצון אמתי או יצר הרע: תפיסת החירות של שני הוגים חרדיים", **הגות בחינוך היהודי** (א), עמ' 98-125.
- גלזמן, מ' (1997). "הכמיהה להטרסקסואליות: ציונות ומיניות באלטנוילנד", **תאוריה וביקורת**, 1, עמ' 145-163.
- כ"ץ, יעקב (1998). **עת לחקור ועת להתבונן: מסה היסטורית על דרכו של בית ישראל מאז צאתו מארצו ועד שובו אליה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- כץ, ד' (1970). **תנועת המוסר: תולדותיה, אישיה ושיטותיה**, ירושלים: דפוס וייס.
- לומסקי-פדר, ע' ות' רפפורט, ת' (2000). "משחקים במודלים של גבריות – מהגרים יהודים-רוסים בצבא הישראלי", **סוציולוגיה ישראלית: כתב עת לחקר החברה הישראלית**, 3(1), עמ' 31-51.

מנור, ד' (29-30 במאי, 2002). על משמעותה של המשמעת: ממנגנון ליצירת גוף צייתן למנגנון ליצירת גאוות יחידה בצה"ל, הרצאה לכנס השנתי של האגודה האנתרופולוגית הישראלית, 2002.

נורדאו, מ' (1902). "מהי משמעותה של ההתעמלות לגבינו, היהודים?" בתוך: ב' נתניהו (עורך), **כתבים ציוניים**, ב' עמ' 82-87, ירושלים: הספרייה הציונית.

סיוון, ע' (1991). "תרבות המובלעת", **אלפיים**, 4, עמ' 45-98.

פרי, י' (1999). יחסי חברה-לבה בישראל במשבר, **מגמות** 39(4) עמ' 375-399.

פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

קימרלינג, ב' (סתיו 1993) "מיליטריזם בחברה הישראלית", **תאוריה וביקורת**, מס' 4, עמ' 123-140.

קפלן, ד' (1999). **דויד, יהונתן וחיילים אחרים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

רביצקי, א' (1993). **הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל**, תל אביב: עם עובד.

שטדלר, נ' (בדפוס). חלום, פנטזיה ויצר הרע: תפיסות של חרדים על צבא ושירות (יתפרסם בכתב העת **סוציולוגיה ישראלית**).

שיאון, ל' (1997). **דימויי גבריות אצל לוחמים: השירות בחטיבות חיל הרגלים בטקס מעבר מנערות לבגרות**, ירושלים: דפוס אחווה.

שלהב, י' (1991). **עיירה בכרך: גאוגרפיה של התבדלות והשלמה**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

ששון-לוי, א' (2000). **כינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

Adams, A. E. (1995) Dyke. to Dyke: Ritual Reproduction at a U.S. Men's Military College, *Anthropology Today*, Vol. 9 (5), pp. 3-6.

Arkin, W. & Dobrofsky, L. R. (1978). Military Socialization and Masculinity, *Journal of Social Issues*, Vol. 34, No. 1, pp. 151-168.

- Aronoff, M. J. (1989). *Israeli Visions and Divisions*, New Brunswick, N. J.: Transaction Books.
- Ben-Ari, E. (1998). *Mastering Soldiers: Conflict, Emotions and the Enemy*, Oxford: Bergham.
- Ben-Ari, E. & Lomsky-Feder E. (1999). Introductory Essay: Cultural Constructions of War and the Military in Israel, In: Edna Lomsky-Feder & Eyal Ben-Ari (Eds.); *The Military and Militarism in Israeli Society*; pp. 1-36, Albany: State University of New York Press.
- Ben-Ari, E. & Dardashti, G. (2001). Tests of Soldierhood, Trials of Manhood: Military Service and Male Ideals in Israel, In: D. Maman, Z. Rosenhek & E. Ben-Ari (Eds.), *Military, State and Society in Israel: Theoretical and Comparative Perspectives*, pp. 239-269, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Badinter, E. (1995). *XY on Masculine Identity*, New York: Columbia University Press.
- Bial, D. (1980). *Power and Powerlessness in Jewish History*, Urbana: University of Illinois Press.
- Bourne, P. G. (1967). Some Observations on the Psychological Phenomena Seen in Basic Training, *Psychiatry*, Vol. 30, pp. 187-196.
- Boyarin, D. (1997). *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Man*, Berkley, CA.: University of California Press.
- Cantor, A. (1995). *Jewish Woman/Jewish Man: The Legacy of Jewish Patriarchy*, San Francisco: Harper Colins.
- Cockerham, W. (Fall, 1973) Selective Socialization: Airborne Training as Status Passage, *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 1, pp. 215-229.
- Cohen, S. (1997). *The Scroll or the Sword*, Harwood Academic Publishers.
- Connell, R.W. (1987). *Gender and Power*, Polity Press.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*, Polity Press.

- Dornbusch, S. M. (1955). The military Academy as an Assimilating Institution, *Social Forces*, Vol. 33 (4), pp. 316-321.
- Eilberg-Schwartz, H. (1992). *People of the Body: Jews and Judaism from an Embodied Perspective*, New York: State University of New York Press.
- Feige, M. & Ben-Ari, E. (1991). Card Games and an Israeli Army Unit: An Interpretive Case Study, *Armed Forces & Society*, Vol. 17 No. 3, pp. 429-448.
- Gal, R. (1986). *The Portrait of the Israeli Soldier*, New York: Greenwood Press.
- Gilman, S. (1991). *The Jew's Body*, New York: Rutledge.
- Gilmore, D. D. (1990). *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, New Haven: Yale University Press.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*, Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Hockey, J. (Summer 2002) The Infantry Body, *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 30, No. 1, 148-171.
- Jacob, L. (1997). The Body in Jewish Worship: Three Rituals Examined. In: S. Coakly (ed.), *Religion and the Body*, Cambridge University Press.
- Kaplan, D. (2000). The Military as a Second Bar Mitzvah: Combat Service as Initiation to Zionist Masculinity, In: Mai Ghoussoub & Emma Sinclair-webb (Eds.), *Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Modern Middle East*, London: Saqi books.
- Kaplan, K. (Forthcoming). The Internal Popular Discourse of Israeli Haredi Women, *Archives de Science des Religions*.
- Levy-Schreiber, E. & Ben-Ari, E. (forthcoming). Body-Building, Character-Building and Nation-Building: Gender and Military Service in Israel, *Studies in Contemporary Judaism*.
- Lieblich, A. (1989). *Transition to Adulthood During Military Service: The Israeli Case*, Albany: State University of New York Press.

Liebman C.S & Don-Yehiya, E. (1983). *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism* and Political Culture in the Jewish State, Berkeley: University of California press.

Morgan, D. H. J. (1994) Theater of War: Combat, the Military, and Masculinities, In: H. Brod & M. Kaufman (Eds.), *Theorizing Masculinities*, London: Sage.

Mosse, G. L. (1996). *The Image of Men: The Creation of Modern Masculinity*, New York, Oxford: Oxford University Press.

Satlow, L. M. (1996) Try to be a Man, *Harvard Theological Review*, 89(1), pp. 19-41.

Shatan, C. F. (1977). Bogus Manhood, Bogus Honor, *The Psychoanalytic Review*, 64(4): pp. 586-610.

Van-Gennep, A. (1908). *The Rites of Passage*, Chicago: The University of Chicago Press.

Vidich, A J & Stein, M. R. (1960) The Dissolved Identity in Military Life. In: M. Stein, A.J. Vidich and D. M. White (Eds.) *Identity and Anxiety*, pp. 493-506. New York: The Free Press.